

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧАБАН НАТАЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 340.148:343.132

**ДИСЕРТАЦІЯ
НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ
ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. А. Чабан**

Науковий керівник **Тихомиров Олександр Деонисович**,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Чабан Н. А. Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням у якому з позиції вимог національного законодавства та міжнародно-правових стандартів з прав людини досліджуються питання забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

У дисертації розробленні теоретичні засади, методології та практичні рекомендації щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту прав і свобод людини. Висвітлені основні положення щодо історичного розвитку ідеї неупередженої судової влади. Сформульовано методологію розуміння неупередженості судової влади в таких аспектах як роль гарантії неупередженості судової влади у захисту прав людини та її позитивного впливу на правопорядок у державі. Здійснено узагальнення генези неупередженості судової влади на теренах України, висвітлені етапи її розвитку. Узагальнена функціональна характеристика неупередженої судової влади як одна із правових гарантій захисту прав людини. Визначені теоретичні передумови неупередженості судової влади та обґрунтовано її як гарантію захисту прав людини. Показана пріоритетність та особливості реалізації правоохоронної та правозахисної функції неупередженої судової влади та обґрунтовано їх владний характер. Досліджені види, зміст та охарактеризовано міжнародні стандарти забезпечення неупередженості судової влади. Обґрунтована неупередженість судової влади як передумова права на справедливе судочинство. Проаналізовані проблеми судово-

правової реформи в Україні у контексті забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

Неупередженість пропонується розуміти як морально етичну категорію, яка повинна розглядатися в межах правових відносин у двох аспектах: 1) як гарантія захисту прав людини; 2) як вимога, що пред'являється до судового рішення.

Під забезпеченням неупередженості судової влади, як гарантії захисту прав людини, пропонується розуміти сукупність засобів і методів, що мають на меті забезпечити такий режим провадження у судочинстві, за яким визначається рівність прав та свобод, гарантується поновлення порушених прав та свобод, нейтральність суддів щодо сторін, відсутність конфлікту інтересів.

До ознак неупередженої судової влади як науково обґрунтованої сукупності характеристик, що відображає її правову природу, віднесено: а) нормативність, б) доцільність, в) формальна визначеність, г) виступає втіленням справедливості, д) системність, е) фундаментальність, є) безперервність, ж) індивідуальність, з) значущість, и) забезпеченість державою, і) універсальність, ї) пріоритетність.

Доведено, що неупередженість судової влади є гарантією забезпечення прав людини, і на основі цього сформульовано теоретико-правове розуміння природи неупередженості судової влади, з'ясовано її співвідношення з іншими подібними поняттями (упередженість, об'єктивність, справедливість, безсторонність, незалежність, самостійність), показано призначення, місце в системі гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Виділені та охарактеризовані етапи розвитку неупередженої судової влади в Україні: перший етап – неупередженість судової влади в «період княжої доби»; другий етап – неупередженість судової влади в «період литовсько-польської доби»; третій етап – неупередженість судової влади в «період Гетьманщини»; четвертий етап – неупередженість судової влади в «період Російської Імперії»; п'ятий етап – неупередженість судової влади в

«період УНР»; шостий етап – неупередженість судової влади в «період УРСР»; неупередженість судової влади в «сучасній Україні».

Запропоновано систему гарантій неупередженості суду, шляхом поділу їх за змістом на загальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні) і спеціальні (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні) та матеріальні).

Удосконалено положення про зміст та систему міжнародно-правових стандартів судової влади, судочинства, правосуддя, суду, суддів, які за змістом класифіковано на організаційні та функціональні.

Запропоновано розуміння співвідношення понять «неупередженість суду», «незалежність суду», «безсторонність суду», «об’єктивність суду». Доведено, що для характеристики судової влади найчастіше використовують «справедливість» та «незалежність». Показано, що неупередженість стосується тільки внутрішніх аспектів діяльності і пов’язана з судовим розсудом, правосвідомістю суддів, їх внутрішніми переконаннями, суб’єктивною стороною їх посадових вчинків.

Удосконалено положення щодо змісту та системи законодавства, яка забезпечує неупередженість суду та представлена Конституцією України, законами, підзаконними нормативно-правовими актами, міжнародними актами, ратифікованими Верховною Радою України.

Охарактеризовано сучасний стан розвитку ідеї неупередженості судової влади, систематизовано основні напрями наявних історико-правових та галузевих досліджень різних правових спеціалізацій.

Розвинуто наукові погляди щодо об’єктивної та суб’єктивної неупередженості: суб’єктивна неупередженість – пов’язана з особою судді, з його особистими переконаннями; об’єктивна неупередженість – стосується структурних питань організації, складу суду, та полягає у відсутності будь-яких об’єктивних сумнівів у його упередженості.

Підтримано твердження про те, що відповідно до міжнародних стандартів неупередженості суддів, держава повинна передбачати основні

засади статусу суддів у внутрішніх нормативно-правових актах на найвищому рівні (у Конституції України), які повинні бути розвинуті у спеціальному законодавстві.

Розвинуто положення про актуальні напрями наукових досліджень ідеї неупередженості судової влади, а саме: дослідження складових елементів неупередженої судової влади; вивчення процесів інтеграції міжнародних стандартів судової влади в національне законодавство.

Визначені головні напрями судово-правової реформи в Україні: показана реалізація комплексу заходів щодо легітимації судової влади; розбудова комплексної, безперервної діючої системи кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення судових органів. Основними завданнями судово-правової реформи в Україні є піднесення соціального престижу суду внаслідок створення сильної, незалежної та неупередженої судової влади.

Ключові слова: судова влада, неупередженість, безсторонність, права людини, правоохоронна функція, правозахисна функція, справедливе правосуддя, міжнародні стандарти правосуддя.

SUMMARY

N. Chaban. Impartiality of the judiciary as a guarantee of human rights: a theoretical and legal study. – Qualifying scientific paper (on the rights of the manuscript).

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law on specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

The dissertation is the first monographic study in Ukraine in which the issues of ensuring the impartiality of the judiciary as a guarantee of human rights protection are studied from the standpoint of the requirements of national legislation and international legal standards on human rights.

The dissertation develops theoretical principles, methodologies and practical recommendations for ensuring the implementation of the impartiality of the judiciary as a guarantee of protection of human rights and freedoms. The main provisions on the historical development of the idea of an impartial judiciary are highlighted. The methodology of understanding the impartiality of the judiciary in such aspects as the role of guaranteeing the impartiality of the judiciary in the protection of human rights and its positive impact on the rule of law in the state is formulated. The genesis of the impartiality of the judiciary in Ukraine has been generalized, the stages of its development have been covered. Generalized functional characteristics of impartial judiciary as one of the legal guarantees of human rights protection. The theoretical preconditions of impartiality of the judiciary are determined, and it is substantiated as a guarantee of human rights protection. The priority and features of realization of law enforcement and human rights function of impartial judicial power are shown, and their authoritative character is substantiated. The types, content and international standards of ensuring the impartiality of the judiciary are studied. The impartiality of the judiciary as a precondition for the right to a fair trial is substantiated. The problems

of judicial and legal reform in Ukraine in the context of ensuring the impartiality of the judiciary as a guarantee of human rights protection are analyzed.

Impartiality is proposed to be understood as a moral and ethical category, which should be considered within the legal relations in two aspects: 1) as a guarantee of human rights protection; 2) as a requirement for a court decision.

Ensuring the impartiality of the judiciary, as a guarantee of human rights protection, is proposed to mean a set of tools and methods aimed at ensuring such a regime of proceedings, which determines the equality of rights and freedoms, guarantees the restoration of violated rights and freedoms, neutrality of judges no conflict of interest.

The features of an impartial judiciary as a scientifically sound set of characteristics that reflects its legal nature include a) normative, b) expediency, c) formal certainty, d) acts as the embodiment of justice, e) systematic, f) fundamental, g) continuity, h) individuality, i) significance, j) state security, k) universality, l) priority.

It is proved that the impartiality of the judiciary is a guarantee of human rights and based on this formulated theoretical and legal understanding of the nature of the impartiality of the judiciary, clarified its relationship with other similar concepts (bias, objectivity, justice, impartiality, independence, self-government), shows the purpose, place in the system of guarantees of human and civil rights and freedoms.

The stages of development of impartial judiciary in Ukraine are singled out and characterized: the first stage is the impartiality of the judiciary during the “period of the principality”; the second stage is the impartiality of the judiciary in the “period of the Lithuanian-Polish era”; the third stage is the impartiality of the judiciary in the “period of the Hetmanate”; the fourth stage is the impartiality of the judiciary in the “period of the Russian Empire”; the fifth stage is the impartiality of the judiciary in the “period of the UPR”; the sixth stage is the impartiality of the judiciary in the “period of the USSR”; the impartiality of the judiciary in “modern Ukraine”.

A system of guarantees of the impartiality of the court is proposed, by dividing them according to their content into general (economic, political, social, ideological) and special (legal and regulatory, organizational and legal (institutional) and material).

The provisions on the content and the system of international legal standards for the judiciary, legal proceedings, justice, courts, judges have been improved; in terms of content, they are classified into organizational and functional.

An understanding of the relationship between the concepts of “impartiality of the court”, “independence of the court”, “impartiality of the court”, “objectivity of the court” is proposed. It has been proven that “justice” and “independence” are often used to characterize the judiciary. It is shown that impartiality concerns only the internal aspects of activities and is associated with judicial discretion, the legal consciousness of judges, their inner convictions, the subjective side of their official actions.

The provisions regarding the content and system of legislation have been improved, which ensures the impartiality of the court and is represented by the Constitution of Ukraine, laws, by-laws, international acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The current state of development of the idea of impartiality of the judiciary is characterized, the main directions of the available historical, legal and sectoral studies of various legal specializations are systematized.

There are developed scientific views on objective and subjective impartiality: subjective impartiality is associated with the personality of the judge, with his/her personal convictions; objective impartiality concerns the structural issues of the organization, the composition of the court, and consists in the absence of any objective doubts about its bias.

It is supported the assertion that in accordance with international standards of impartiality of judges, the state should provide for the basic principles of the status of judges in internal regulations at the highest level (in the Constitution of Ukraine), which should be developed in special legislation.

The provisions on the current directions of scientific research of the idea of impartiality of the judiciary have been developed, namely: research of the constituent elements of an objective judicial power; studying the processes of integrating international standards of the judiciary into national legislation.

The main directions of the judicial and legal reform in Ukraine are determined: the implementation of a set of measures to legitimize the judiciary is shown; development of a comprehensive, continuous operating system of personnel, financial and information support for the judiciary bodies. The main objectives of the judicial and legal reform in Ukraine are to increase the social prestige of the court through the creation of a strong, independent, and impartial judiciary.

Key words: judiciary, impartiality, neutrality, human rights, law enforcement function, human rights function, fair justice, international standards of justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:

1. Чабан Н. А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. № 3 (88). С. 164-172.

2. Chaban N. Impartial court within the context of international standards / Чабан Н. Неупереджений суд у контексті міжнародних стандартів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. № 1 (106). С. 385-395.

3. Чабан Н. А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 4. С. 128-139.

4. Чабан Н. А. Неупередженість суду як гарантія забезпечення прав людини. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 6 С. 56-61. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2018.pdf.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз:

5. Chaban N. Historiography of investigations impartiality of the judiciary in support of human rights / Чабан Н. А. Історіографія досліджень неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини. *Міжнародне науково-періодичне видання KELM: Knowledge, Education, Law and Managament*. 2018. № 4 (29) czerwiec. P. 171-184.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Чабан Н. А. Проблема доступності до правосуддя в Україні. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і*

громадянина в Україні: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 29 квіт. 2006). Івано-Франківськ, 2006. С. 60-63.

7. Чабан Н. А. Право людини і громадянина на ефективний судовий захист. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Суми, 21–22 груд. 2007).* Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 214-216.

8. Чабан Н. А. Реалізація міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами судової влади. *Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Алушта, 29 жовт. – 1 лист. 2009).* Алушта, 2009. С. 215-219.

9. Чабан Н. А. Забезпечення права на справедливе правосуддя органами судової влади. *Права людини та механізм їх забезпечення в Україні: мат. міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 4 груд. 2009).* Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. Ч. 2. С. 181-184.

10. Чабан Н. А. Європейські стандарти судової влади в Україні. *Матеріали VII-х всеукраїнських читань присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (Київ, 17 листоп. 2017).* Київ, 2017. С. 121-124.

11. Чабан Н. А. Особливості мовлення юриста. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 лист. 2017): у 2 ч.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 244-247.

12. Чабан Н. А. Етапи формування міжнародно-правових стандартів судової влади. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 19 квіт. 2018).* Житомир, 2018. С. 196-201.

13. Чабан Н. А. Європейські стандарти судової влади в Україні. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнародної*

науково-практичної конференції (Каунас, 27-28 квітн. 2018). Каунас, 2018. С. 153-158.

14. Чабан Н. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини. *Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория, законодательство, практика: сборник тезисов международной научно-практической конференции* (Брест, 23 листоп. 2018). Брест, 2018. С. 284-287.

15. Чабан Н. А. Протидія корупції в судовій системі. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 7 груд. 2018) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 2. С. 418-420.

16. Чабан Н. А. Судово-правова реформа в Україні у контексті неупередженості судової влади. *П'ятдесят шості економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 27 квітн. 2021). Львів: ГО «Наукова спільнота», Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku, 2021. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/articles/year-13/rozdil-85/pidrozdil-309/pidrozdil2-1042/>.

17. Чабан Н. А. Судова влада як гарантія захисту прав людини. *П'ятдесят шості економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 27 квітн. 2021). Львів: ГО «Наукова спільнота», Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku, 2021. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/articles/year-13/rozdil-85/pidrozdil-309/pidrozdil2-1042/>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1 БІБЛІОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ	26
1.1 Історіографія дослідження неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини	26
1.2 Методологія дослідження неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини	50
1.3 Становлення та розвиток неупередженої судової влади в Україні	68
Висновки до розділу 1	99
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ	101
2.1 Судова влада як гарантія забезпечення прав людини	101
2.2 Теоретична характеристика неупередженості судової влади	127
2.3 Правоохоронна та правозахисна функції неупередженої судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина	143
Висновки до розділу 2	169
РОЗДІЛ 3 РЕАЛІЗАЦІЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ	171
3.1 Міжнародні стандарти забезпечення неупередженості судової влади	171
3.2 Неупередженість судової влади як передумова права на справедливе судочинство	189
3.3 Шляхи вирішення судово-правової реформи в Україні	212
Висновки до розділу 3	231
ВИСНОВКИ	234
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	241

ДОДАТКИ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АР Крим,	Автономна Республіка Крим
АРК	Автономна Республіка Крим
вул.	вулиця
ВЦВК	Всеросійський центральний виконавчий комітет
ВУЦВК	Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
ВУЧК (ВУНК)	Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією, саботажем та службовими злочинами
грн.	гривна
ГПК	Господарський процесуальний кодекс
ДПУ	Державне політичне управління
див.	дивись
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський Суд з прав людини
ЗМІ	засіб масової інформації
ін.	інші
КАС	Кодекс адміністративного судочинства України
КЗПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
м.	місто
МДБ	Міністерство державної безпеки
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МЮ	Міністерство юстиції
НКВС	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКЮ	Народний комісаріат юстиції
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОДПУ	Об'єднане державне політичне управління
ООН	Організація Об'єднаних Націй
п.	Пункт
п.п.	Пункти
пп	Підпункт
ПАРЕ	Парламентська асамблея Ради Європи
р.	рік
РНК	Рада Народних Комісарів
розд.	розділ
рр.	роки
РФ	Російська Федерація
с.	сторінка (и)

ст. ст.	статті
СБУ	Служба безпеки України
СНД	Співдружність Незалежних Держав
Союз РСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	століття
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
табл.	таблиці
т. ін.	таке інше
тис.	тисячоліття
УНР	Українська Народна Республіка
Українська РСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
ЦК	Цивільний кодекс
ЦК КП (б)	Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків)
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс
ЧАЕС	Чорнобильська атомна електростанція
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Неупередженість, справедливість, об'єктивність, законність, демократія, захист прав людини, верховенство права як це визнано багатьма нормативно-правими актами України та міжнародно-правовими угодами складають основу правової держави. Неупередженість визнана міжнародною спільнотою, загальноправовою гарантією, спрямованою на захист прав і свобод людини. Так, Європейська Конвенція «Про захист прав людини і основоположних свобод» у п. 1 ст. 6 закріпила право на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк, незалежним та неупередженим судом. Крім того, неупередженість знайшла відображення у «Міжнародному пакті про громадянські і політичні права», «Загальній декларації прав людини», «Основних принципах незалежності судових органів», а також багатьох інших міжнародно-правових актах.

Таким чином, неупередженість суду є необхідною умовою справедливого судочинства, одним із його елементів. Однак, практика реалізації даної гарантії у судочинстві України утруднена. Це обумовлюють, принаймні, чотири обставини. По-перше, необхідність усунути протиріччя між динамікою європейської інтеграції України та готовністю нашої держави удосконалювати стандарти забезпечення прав людини, що підтверджується, зокрема положеннями Угоди про асоціацію. По-друге, це пов'язано із недостатнім рівнем нормативно-правової регламентації гарантії неупередженості судової влади. Вже сама необхідність забезпечення неупередженості суддів при здійсненні ними судочинства не згадується у Конституції України, тобто не визначена як конституційна засада судочинства. По-третє, проблеми визначення змісту гарантії неупередженості судової влади, її місця в теоретико-правовій думці, забезпечення реальної реалізації цієї гарантії при здійсненні судочинства не часто стають

предметом досліджень. По-четверте, у правозастосовній практиці поширено виникають проблеми, пов'язані із недооцінкою судом значення гарантії неупередженості і необхідності її неухильного дотримання.

Вирішення цих проблем можливе лише шляхом послідовного закріплення гарантії неупередженості судової влади у національному законодавстві, а також через неухильну її практичну реалізацію.

Необхідність суттєвого підвищення ефективної діяльності неупередженої судової влади потребує ґрунтовного і послідовного наукового аналізу теоретико-правових засад її функціонування.

Слід зазначити, що окремі аспекти реалізації гарантії неупередженості судової влади у різні періоди, були предметом дослідження вітчизняних науковців, проте, комплексних монографічних досліджень питань, пов'язаних із виникненням, розвитком та функціонуванням неупередженої судової влади за часів існування України як незалежної держави, не проводилося. Крім того, існуючі дослідження у цьому напрямі потребують перегляду з урахуванням сучасних реалій та приведення законодавства до міжнародних стандартів.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці В. Ф. Бойка, В. Д. Бринцева, М. С. Булкат, Ю. А. Ведернікова, В. В. Городовенка, Н. М. Грень, В. О. Гринюк, С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова, А. М. Колодія, С. В. Ківалова, О. В. Колесника, М. І. Козюбри, О. І. Коровайка, В. В. Лемак, А. В. Лужанського, С. Л. Лисенкова, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, В. В. Молдавана, В. Т. Малярєнка, А. Ю. Олійника, О. М. Овчаренко, В. Ф. Погорілка, О. Б. Прокопенка, Д. М. Притики, С. В. Прилуцького, В. В. Рогальська, Л. М. Рабіновича, М. В. Савєнка, В. В. Середюка, В. С. Смородинського, В. С. Скомороха, Р. Л. Сопільника, Ю. М. Тодики, О. М. Толочко, Л. Г. Удовика, О. Ф. Фрицького, Т. І. Цувіної, С. Г. Штогуна, В. І. Шишкіна, В. М. Шаповала та інших, які внесли в теорію держави та права свої ідеї щодо визнання неупередженості судової влади як гарантії захисту прав

людини, визначення змісту цієї гарантії, правових та організаційних основ її реалізації.

У вітчизняній науці відсутні комплексні дослідження гарантій неупередженості судової влади, хоча вона є предметом нормативно-правового регулювання у національному законодавстві і міжнародно-правових актах, а також є об'єктом наукових досліджень.

Отже, наявні об'єктивні, правові, соціальні, політичні передумови обумовлюють необхідність розроблення положень теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із реалізацією гарантії неупередженості судової влади у забезпеченні прав і свобод людини, та обґрунтовують актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Наукове дослідження виконане відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Президентом України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Плану дій щодо реалізації Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., схваленого Радою з питань судової реформи та Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 у межах реалізації положень Стратегії розвитку судової влади України на 2015-2020 рр.; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні»; Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018-2020 рр. (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 р., протокол № 28/1). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 30 вересня 2015 р. (протокол № 19).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у розробленні теоретичних засад, методології та практичних рекомендацій щодо забезпечення реалізації неупередженості судової влади як гарантії захисту прав і свобод людини.

Сформульована мета зумовила постановку та вирішення таких дослідницьких завдань:

- висвітлити основні положення щодо історичного розвитку ідеї неупередженості судової влади;
- сформулювати методологію розуміння неупередженості судової влади в таких аспектах як роль гарантії неупередженості судової влади у захисті прав людини та її позитивного впливу на правопорядок у державі;
- здійснити узагальнення генези неупередженості судової влади на теренах України, висвітлити етапи її розвитку;
- узагальнити характеристику неупередженої судової влади як одну із функціональних правових гарантій захисту прав людини;
- визначити теоретичні передумови неупередженості судової влади та обґрунтувати її як гарантію захисту прав людини;
- показати пріоритетність та особливості реалізації правоохоронної та правозахисної функції неупередженої судової влади та обґрунтувати їх владний характер;
- виокремити види, з'ясувати зміст та охарактеризувати міжнародні стандарти забезпечення неупередженості судової влади;
- обґрунтувати неупередженість судової влади як передумови права на справедливе судочинство;
- визначити етапи судово-правової реформи в Україні, та охарактеризувати завдання кожного з них, у контексті забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері забезпечення неупередженості судової влади.

Предмет дослідження – неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, використані з урахуванням гносеологічних підходів, визначених проблематикою і загальною логікою дослідження. Гносеологічною основою дисертації є *діалектичний та системний підходи*, завдяки використанню яких уможливилось дослідження неупередженості суду як складної системи (підрозділи 2.2, 2.3), що постійно розвивається (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1, 3.3), визначається наявністю взаємозв'язку та взаємообумовленості елементів (підрозділи 3.2, 3.3). *Історико-правовий метод* використано для дослідження історичного розвитку неупередженості судової влади, сучасних поглядів та шляхів забезпечення неупередженості судової влади (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2, 2.3). За допомогою *аналізу та синтезу* визначено ознаки поняття та сформульовано дефініцію неупередженості судової влади (підрозділ 2.1).

З використанням *формально-юридичного методу* узагальнено практику європейських країн щодо забезпечення неупередженості судової влади як гарантії прав людини (підрозділ 3.2) та охарактеризовано неупередженість судової влади як гарантію забезпечення прав людини (підрозділ 2.2). За допомогою *логіко-семантичного методу* запропоновано визначення поняття «неупередженість», «упередженість» (підрозділ 2.2). *Функціональний метод* використано для аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду функціонування неупередженого суду, його ефективності у безпосередній правоохоронній та правозахисній практиці (підрозділ 3.2, 3.3). За допомогою *формально-догматичного методу* розкрито зміст закріплених у законі механізмів захисту прав людини неупередженим судом, виявлено прогалини та неузгодженості у законодавстві. З цього приводу підготовлені пропозиції щодо удосконалення нормативно-правової конструкції неупередженості судової влади (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Порівняльно-правовий метод* був використаний для аналізу зарубіжного досвіду забезпечення неупередженості

судової влади, визначення її характерних рис та особливостей (підрозділи 2.1, 3.3).

Емпіричною базою дослідження є рішення Конституційного Суду України, практика Європейського суду з прав людини, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, а також судів першої та апеляційної інстанцій за 1997-2020 рр. Результати досліджень Центру Розумкова, Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», соціологічної служби «Ukrainian Sociology servise» та соціологічних опитувань громадян України (проекту USAID, Центру суддівських студій, Ради суддів України, Асоціації суддів України).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням у якому з позиції вимог національного законодавства та міжнародно-правових стандартів з прав людини досліджуються питання забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

За результатами проведеної роботи обґрунтовано нові теоретичні положення, сформульовані висновки та пропозиції, які виносяться на захист:

вперше:

– сформульовано поняття неупередженості, яку пропонується розуміти як морально етичну категорію, яка повинна розглядатися в межах правових відносин у двох аспектах: 1) гарантія захисту прав людини; 2) вимога, що пред'являється до судового рішення;

– запропоновано поняття забезпечення неупередженості судової влади, як гарантії захисту прав людини, під якою пропонується розуміти сукупність засобів і методів, що мають на меті забезпечити такий режим провадження у судочинстві, за яким гарантується рівність прав та свобод, поновлення порушених прав та свобод, нейтральність суддів щодо сторін, відсутність конфлікту інтересів;

– визначено систему ознак неупередженої судової влади як науково обґрунтованої сукупності характеристик, що відображає її правову природу,

а саме: нормативність, доцільність, формальна визначеність, виступає втіленням справедливості, системність, фундаментальність, безперервність, індивідуальність, значущість, забезпеченість державою, універсальність, пріоритетність;

– доведено, що неупередженість судової влади є гарантією забезпечення прав людини, і на основі цього сформульовано теоретико-правове розуміння природи неупередженості судової влади, з'ясовано її співвідношення з іншими спорідненими поняттями (упередженість, об'єктивність, справедливість, безсторонність, незалежність, самостійність), показано її призначення і місце в системі гарантій прав і свобод людини і громадянина;

удосконалено:

– положення, що дозволило виділити наступні етапи розвитку неупередженої судової влади в Україні: перший етап – неупередженість судової влади в «період княжої доби»; другий етап – неупередженість судової влади в «період литовсько-польської доби»; третій етап – неупередженість судової влади в «період Гетьманщини»; четвертий етап – неупередженість судової влади в «період Російської Імперії»; п'ятий етап – неупередженість судової влади в «період УНР»; шостий етап – неупередженість судової влади в «період УРСР»; неупередженість судової влади в «сучасній Україні».

– систему гарантій неупередженості суду, шляхом поділу їх за змістом на загальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні) і спеціальні (нормативно-правові, організаційно-правові (інституційні) та матеріальні);

– положення про зміст та систему міжнародно-правових стандартів судової влади, судочинства, правосуддя, суду, суддів, що за змістом класифіковано на організаційні та функціональні;

– розуміння співвідношення понять «неупередженість суду», «незалежність суду», «безсторонність суду», «об'єктивність суду». Для характеристики судової влади найчастіше використовують «справедливість»

та «незалежність». Неупередженість стосується тільки внутрішніх аспектів діяльності і пов'язана з судовим розсудом, правосвідомістю суддів, їх внутрішніми переконаннями, суб'єктивною стороною їх посадових вчинків;

– положення щодо змісту та системи законодавства, яка забезпечує неупередженість суду та представлена Конституцією України, законами, підзаконними нормативно-правовими актами, міжнародними актами, ратифікованими Верховною Радою України;

– характеристику сучасного стану розвитку ідеї неупередженості судової влади, систематизовано основні напрями наявних історико-правових та галузевих досліджень різних правових спеціалізацій;

– теоретико-правове визначення неупередженої судової влади, що ґрунтується на сформульованих у цьому дослідженні положеннях про наукову природу та систему ознак відповідного поняття;

дістало подальший розвиток:

– наукові погляди щодо об'єктивної та суб'єктивної неупередженості: суб'єктивна неупередженість – пов'язана з особою судді, з його особистими переконаннями; об'єктивна неупередженість – стосується структурних питань організації, складу суду, та полягає у відсутності будь-яких об'єктивних сумнівів у його упередженості;

– твердження про те, що відповідно до міжнародних стандартів неупередженості суддів, держава повинна передбачати основні засади статусу суддів у внутрішніх нормах на найвищому рівні (у Конституції України), які повинні бути розвинуті у спеціальному законодавстві;

– положення про актуальні напрями наукових досліджень ідеї неупередженості судової влади, а саме: дослідження складових елементів неупередженої судової влади; вивчення процесів інтеграції міжнародних стандартів судової влади в національне законодавство.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень теоретичної бази забезпечення неупередженості суду, правової природи, сутності, міжнародно-правових стандартів статусу суддів, їх практичного застосування (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 24.01.2019; акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 23.03.2019);

у законодавчій роботі – для використанні у нормотворчій діяльності запропонованих дефініцій та положень з метою уніфікації відповідних підходів;

у практичній діяльності судів – для організації вирішення практичних проблем забезпечення неупередженості суддів (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Дарницького районного суду міста Києва від 17.04.2019);

у освітньому процесі – під час підготовки навчально-методичних матеріалів, проведення лекцій та семінарських занять з навчальних дисциплін «Організація судових та правоохоронних органів», «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Статус суддів України», «Права, свободи, обов'язки людини і громадянина», «Основи права Європейського союзу», «Європейський союз у міжнародних конвенціях» (акт впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 16.01.2019; акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 23.03.2019; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес ПВНЗ «Університет сучасних знань» від 29.05.2019).

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднені у вигляді доповідей і виступів на науково-теоретичних та практичних конференціях, круглих столах: «Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і

громадянина в Україні» (Івано-Франківськ, 29.04.2006); «Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти» (Суми, 21-22.12.2007); «Сучасні проблеми правової системи України», (Алушта, 29.10.-01.11.2009); «Всеукраїнські читання, присвячені пам'яті академіка В.В. Копейчикова» (Київ, 17.11.2017); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 30.11.2017); «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 19.04.2018); «Розвиток юридичної науки: проблеми та рішення» (Каунас, Литва, 27-28.04.2018); «Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория законодательства, практика» (Брест, Белорусь, 23.11.2018); «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 07.12.2018); «П'ятдесят шості економіко-правові дискусії» (Київ, 27.04.2021) та ін.

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дослідженні, висвітлені у 17 наукових публікаціях, серед яких чотири наукові статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук (у тому числі одна – в електронному), одна стаття – в зарубіжному науковому виданні, дванадцять тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій і круглих столах.

Структура та обсяг дисертації визначається її метою та завданнями і складається з анотації державною та англійською мовами, списку публікацій за темою дисертації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (419 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 293 сторінки, із них основний текст – 240 сторінок, список використаних джерел – 39 сторінок, додатки – 10 сторінок.

РОЗДІЛ 1

БІБЛІОГРАФІЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1 Історіографія дослідження неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини

З прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16.07.1990 та Акту Проголошення Незалежності України від 24.08.1991 були окреслені основні принципи побудови України як демократичної, соціальної, правової держави. Україна здобувши незалежність проголосила намір побудувати правову державу та створити демократичне суспільство. У зв'язку з цим перед Україною було поставлено низку глобальних завдань, серед яких можна виділити: твердження та реалізація засад верховенства права та забезпечення непорушності основних прав та свобод людини. Що в свою чергу призвело до необхідності підвищення радикальної ролі та значення судів, а також розвитку та вдосконалення усєї судової влади та її діяльності.

До моменту здобуття Україною незалежності функціонувала радянська командно-адміністративна система, до складу якої також входили судові органи. Ці судові органи знаходилися у досить скрутному становищі, оскільки в радянські часи, за умов панування політичної монополії, суди як елемент системи державних органів, реалізували свої повноваження у формі, що закріплювалась та регулювалась найвищими владними структурами держави.

До компетенції суду було віднесено розгляд кримінальних, цивільних та обмежене коло трудових спорів, справи, що впливають із

адміністративно-правових відносин та інші, що були передбачені тогочасним судовим законодавством.

Судоустрій радянського періоду дослідив В. Т. Окипнюк у роботі присвяченій історико-правовому аналізу державного політичного управління УРСР у 1922-1934 рр.

Радянській судовій системі була притаманна обмежена кількість судових інстанцій, відсутність конституційної юрисдикції суддівського самоврядування, залежність від партійних комітетів та інше [110, с. 60-61].

Зрозуміло, що переорієнтація соціалістичної планової економіки, яка вичерпала свою ефективність і не могла вмотивувати суб'єктів господарювання та робітників радянських підприємств до продовження витратної діяльності, на більш прибуткові госпрозрахункові відносини, а також пов'язані з даною переорієнтацією соціально-політичні процеси зумовили необхідність заміни застарілих для них форм організації судової системи і порядку здійснення судочинства. Нові реалії економіки та суспільного життя вимагали формування в державному механізмі дійсно незалежного і неупередженого правосуддя, заснованого на дещо інших і більш демократичних принципах судоустрою та судочинства.

У такій державі суд здійснюючи правосуддя на засадах законності, об'єктивності й неупередженості вирішує конфлікти у всіх сферах суспільних відносин, у тому числі визначає відповідальність держави та її органів перед громадянами. Таким чином, створення судової гілки влади, яка б відповідала букві закону, є важливим завданням, що стоїть перед будь-якою державою. При цьому незалежне та неупереджене правосуддя, яке здійснюється неупередженими професійними суддями є передумовою демократичного суспільства, що керується верховенством права.

Основним завданням цього підрозділу є нове вирішення наукового завдання, яке полягає в аналізі наукових, правових, публіцистичних та інших праць на предмет виявлення теоретичних уявлень з урахуванням умов та

особливостей виникнення й розвитку неупередженості суду в політико-правовій і науково-теоретичній думці в Україні.

Дослідженню судової системи України періоду незалежності 1991-2020 рр. присвячено чимало робіт. Однак, небагато з них звертають увагу на формулювання ролі саме неупередженого суду та правосуддя, хоча переосмислення цієї проблеми видається сьогодні вкрай важливим.

Різні проблеми функціонування судової влади були в центрі уваги таких українських та іноземних науковців, як: Ю. В. Баулін, М. С. Булкат, В. Д. Бринцев, В. В. Городовенко, С. В. Гладій, Ю. М. Грошовой, В. М. Коваль, М. І. Козюбра, В. В. Кривенко, Р. О. Куйбіда, С. В. Лунін, А. В. Лужанський, І. Е. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, В. Т. Нор, О. М. Овчаренко, А. Й. Осетинський, Н. М. Онищенко, Ю. Е. Полянський, В. Ф. Погорілко, О. Б. Прокопенко, Д. М. Притика, В. В. Самохвалов, А. О. Селівон, В. В. Сердюк, В. С. Смородинський, В. М. Сковронік, М. І. Сірій, П. М. Тимченко, О. З. Хотинська, Г. О. Христова, С. В. Шевчук, С. Г. Штогун, В. Я. Тацій, І. В. Юревич, та ін.

Разом з цим історіографічне дослідження механізму забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суду і правосуддя в Україні в політичній, правовій й науковій думці періоду 1991-2020 рр. потребує додаткового вивчення, оскільки тема у такому формулюванні не була предметом окремого наукового дослідження до цього часу.

Будь-яке явище можна дослідити і зрозуміти лише з урахуванням умов та особливостей його виникнення і розвитку, тобто у зв'язку з його історією. Тільки так з'являється можливість визначити обставини, в яких таке явище виникло, яким було в минулому, які еволюційні етапи історичного розвитку пройшло, чим воно є сьогодні та як буде розвиватися в майбутньому. Дослідження історії виникнення та становлення неупередженого суду, як основної передумови функціонування авторитетної судової влади, необхідне для формування цієї наукової категорії, визначення її природи, сутності,

теоретичного осмислення, наукового значення й спрямованості у практичне судочинство.

Античні мислителі приділяли значну увагу побудові держави і права. Так, Аристотель акцентував увагу на проблемі судової справедливості: «Іти до суду – значить звертатися до справедливості, оскільки суддя прагне бути ніби уособленою справедливістю, до того ж люди шукають неупередженого суддю» [62, с. 22].

В античну добу учень Сократа Платон проголосив, що держава перестане бути державою, якщо вона немає суддів, які здійснюють правосуддя. Судді, підкреслював Платон, повинні бути справедливими, неупередженими, мудрими та вихованими, удосконалювати свої знання для того, щоб забезпечити людям справедливість, а державі розвиток [228, с. 366-377].

Вивчення «Зводу законів» Римської імперії дає змогу констатувати, що категорія «неупередженість» не тільки мало філософський смисл, а й виокремлювалася для характеристики вимог до судових рішень.

У добу Середньовіччя уявлення про неупереджений суд тісно пов'язувалося зі специфікою епохи.

Закріплення певних елементів права на справедливий суд відбулося в «Ордонансі про суддів» у якому зазначалося, що судді повинні забезпечувати виконання закону і прав усім підданим, як багатим та і бідним, незалежно від особи, а також не сміють приймати грошову винагороду, подарунки, хабарі тощо.

«У посадових інструкціях судді» вказувалося, що суддя повинен бути чоловік, порядний, народжений законно, не гулящий, тверезий, не багатий, не бідний». Перед своїм призначенням він давав урочисту присягу сумлінно все виконувати, справедливо судити справи, дозволяти сторонам апеляції, не займатися зловживанням, не бути упередженим, не йти на поступки багатіям та не кривдити бідних [215].

Розуміння неупередженості та його ролі у правосудді у цей період пов'язані з особою судді. Зокрема, в Античну добу переважають тези мислителів в інтерпретації філософів, тоді як у період Просвітництва поширення набуває теза, про те, що неупереджений судовий розгляд пов'язується з інтересами суспільства, громадськості, держави.

Ці міркування поклали початок розвитку концепції неупередженого судочинства.

У добу Ренесансу поняття неупередженого суду стало одним з провідних. Анджей Моджевський стверджував, що суд повинен стати неупередженим, здійснюючи правосуддя незалежно від статусу підсудного [181, с. 89]. Закон, проголошував він, повинен промовляти до всіх однією і тією ж мовою, оскільки поблажливість щодо «обраних» провокує вчинення ними нових злочинів, а невинувато жорстке покарання, що присуджуються простим людям, знищують їх [180, с. 114].

У період Просвітництва неупереджений судовий розгляд пов'язувався з громадськими інтересами. Неупереджений суд асоціювався з повагою до громадянина, як такого, що являє собою частину політичного організму.

Науковий аналіз існуючих поглядів, наукових підходів у цей період дає підстави стверджувати, що неупереджений суд формувався від початку фактичної появи класів, права власності, основ держави.

Х. Харт, характеризуючи зв'язок між правосвідомістю та поняттям судочинства, вважав, що справедливо застосовувати закон до різних випадків, означає серйозно сприймати твердження, що в різних випадках має застосовуватися одне і теж саме загальне правило, без упередження, особистої зацікавленості або примхливості [389, с. 136]. Винесення рішень підкреслював Х. Харт, вимагає від судді прийняття морального рішення.

На початку ХХ століття розпочався рух «доступ до правосуддя». Спочатку доступ до правосуддя зводився до визнання «права бідності», яке звільняло від несення судових витрат.

Вирішити цю проблему неможливо, не досягнувши безсторонності, рівності і швидкості правосуддя.

Проблеми неупередженості судової влади не були тривалий час для вітчизняної юридичної науки об'єктом прискіпливого дослідження, оскільки система судових органів розглядалася нею не з позиції поняття влади, а з позиції організації судової діяльності. Відтак, увага зосереджувалася переважно на процесуальних аспектах, з цього приводу В. І. Шишкін звертає увагу на великій кількості наукових досліджень з проблематики судочинства. Левова частка зазначених досліджень призначена величезній сукупності різних нюансів щодо процесуального положення і процесуальних гарантій для людей на стадіях звернення до суду, судового розгляду справ, ролі судових інститутів у суспільстві та їхньої незалежності від впливу органів виконавчої і законодавчої влади, під час ухвалення судових рішень, здатності суддів, як носіїв судової влади, виявити громадську мужність і забезпечити верховенство права на компетентне і неупереджене застосування норм закону [401, с. 3-4].

Дослідженню судової системи України присвячено низку робіт українських і зарубіжних науковців, деякі з них виконані в досліджуваний період, а деякі – є більш пізніми, частина належить періоду незалежності України. Так, Концепція судової влади, як теоретико-правова основа розроблення питань неупередженості суду на галузевому рівні знаходиться в межах дослідження теорії держави і права. З цього приводу слід виокремити роботи В. В. Ладиченко [149], І. В. Назарова [194], В. С. Смородинського [321], В. В. Городовенко [60], В. І. Шишкіна [401], Т. І. Француз [387], І. Р. Рекецької [290], Ю. С. Сіда [313], С. Г. Штогун [404], В. М. Коваль [115], В. С. Стефаник [332].

Як певний систематизований напрям досліджень слід відзначити аспект функціонування основних засад та принципів побудови судової системи.

Значний внесок у розвиток уявлень про вітчизняну судову систему розробив І. В. Назаров [191; 192; 194].

Т. І. Француз здійснила комплексний аналіз проблем становлення і розвитку судової влади в Україні [387, с. 4].

В. С. Смородинський досліджував владну природу судової системи, загальнотеоретичні проблеми її становлення, розвитку і функціонування в Україні як владної структури [321, с. 1].

Л. М. Москвич досліджувала проблеми ефективності судової системи, як цілісного соціально-правового інституту, стандарти та її критерії [185; 187].

В. О. Сердюк здійснив комплексне історико-правове дослідження теоретичних та практичних проблем реалізації судової реформи в Україні [321].

Р. О. Куйбіда у своїх роботах досліджував історію судової реформи в Україні, системи судів, особливості судового процесу, правовий статус суддів, принципи організації системи судів [145; 146].

Значний інтерес для нашого дослідження становить монографія С. В. Прилуцького, у якій автор досліджує судову владу в контексті призначення судової влади в бутті людини, суспільства і держави, де судова влада виступає своєрідним соціальним юридичним містком взаємовідносин суспільства і держави [240].

Результати дослідження історії розвитку судоустрою наведені у монографії В. Д. Бринцева [31]. Крім того, автор комплексно дослідив систему організаційного забезпечення судової влади України [29].

Історіографію ролі суду і правосуддя в Україні 1920-1930-х рр. дослідив М. А. Деміда [77].

М. Й. Вільгушинський у своїх дослідженнях звертався до системи взаємовідносин судів загальної юрисдикції з суб'єктами владних повноважень та громадськістю [47].

Важливе теоретичне і практичне значення у контексті нашого дослідження має робота В. С. Стефанюка. Аналізуючи принципи поділу

державної влади, він звертає увагу на особливу, унікальну роль суду, як носія судової влади, якою не володіє ніхто інший в суспільстві й державі [332].

Необхідність формування судової влади, як самостійної сили, незалежної від законодавчої і виконавчої влади та здатної здійснювати правозахисну функцію в правовій державі, обґрунтовується в роботах В.Ф. Бойка [19; 21; 22]. Автор розглядає проблеми та напрями реформування судової системи, акцентує увагу на питаннях посилення судового захисту громадян створення єдиної судової системи в Україні.

І. Р. Рекецька комплексно дослідила політико-правові особливості організації й функціонування судової влади, як незалежної гілки державної влади, яка своїми специфічними засобами захищає права і свободи громадян, утверджує законність і справедливість [290, с. 3].

К. А. Бабенко у своїх дослідженнях з'ясувала правові аспекти реалізації принципів поділу влади, визначила основні шляхи вдосконалення судового контролю, як гарантію прав людини судочинства [7, с. 3].

О. В. Кондратьєв комплексно проаналізував судовий контроль, проблему відокремлення його від правосуддя та прокурорського нагляду, визначив основні шляхи вдосконалення судового контролю як гарантії прав людини в судочинстві [125, с. 3].

Ю. С. Сіда у своєму дослідженні намагалася обґрунтувати соціологічний підхід до вивчення судової влади, з'ясувати соціальну специфіку функціонування судової влади в сучасному Українському суспільстві [313, с. 3].

Спеціальні дослідження проблем організації і функціонування загальних судів – місцевих та апеляційних, були предметом розгляду у працях С. Г. Штогуна, М. П. Запорожця, М. В. Коваль. Так, С. Г. Штогун розглядав теоретичні положення, спрямовані на вдосконалення організації та функціонування місцевих загальних судів загальної юрисдикції в аспекті реалізації судової реформи в Україні [404, с. 3].

М. П. Запорожець досліджував суть і значення адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів, види внутрішньо-організаційних відносин у судах, значення інституту адміністративної відповідальності в забезпеченні їх діяльності [99, с. 3].

В. М. Коваль здійснив розроблення концептуальних положень, якими визначив місце апеляційних судів як середньої ланки судової системи України [115].

І. О. Русанова у своїй науковій праці уперше в Україні досліджувала проблему організації суду присяжних, в ній аналізується генезис суду присяжних, досліджено державно-правові гарантії його діяльності, надано пропозиції щодо його формування та функціонування [304].

В історіографічній літературі досліджуються вимоги до якості формування судової влади, що значною мірою залежить від якості інституту суддів. Тобто в літературі дослідники звернули увагу на проблему функціонування інституту суддів, статусу судді.

Л. М. Москвич визначила поняття, юридичну природу, структуру і зміст і зміст правового статусу судді й на цій основі формує його оптимальну модель [186].

Виявленню основних закономірностей побудови механізму формування суддівського корпусу присвячена робота С. В. Прилуцького [241].

В. О. Гринюк розробила концепцію і механізм дії принципу незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону у кримінальному процесі [65].

Комплексний аналіз чинної нормативно-правової бази, що регулює юридичну відповідальність суддів здійснила Л. Є. Виноградова [44].

Важливим напрямом є також спеціалізовані наукові розробки з питань судової практики та її вдосконалення, а також специфіки вирішення окремих категорій справ. У цивільній спеціалізації це, наприклад, дослідження Д. Д. Луспеника з питань судочинства у справах про захист честі, гідності та

ділової репутації [156]. У кримінальній – комплексне дослідження Ю. М. Грошевого щодо теоретичних питань формування переконання судді в кримінальному судочинстві [69]. До речі, цю тему актуалізовано у дослідженні Н. Л. Дроздович. Реалізацію основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України та перебудову кримінального процесу України в контексті європейських стандартів досліджено у роботах професора В. Т. Маляренка. Вагомий вклад у розробку питання пізнавальних процесів у кримінальному судочинстві здійснив І. І. Котюк, зокрема у дослідженні судової гносеології [138]. П. В. Куфтирєв дослідив питання суддівського розсуду у теорії права (2009 р.). Ю. А. Ліхологова розглянула суд як суб'єкт запобігання рецидивній злочинності молоді.

Значний вклад в окресленому напрямі, зокрема у сфері розробки питань специфіки різних видів відповідальності, здійснили Ю. В. Баулін, Н. М. Оніщенко та М. І. Хавронюк [414]. Знаковим є дослідження Д. М. Притики з питань організаційно-правових засад становлення та діяльності господарських судів України [243].

Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів дослідила О. В. Буряк, автор зазначає, що розвиток основних напрямків, розвитку судової системи та судоустрою, пов'язані з початком процесів європейської інтеграції, зі вступом України до Ради Європи та ратифікації Конвенції про захист прав і основоположних свобод та Протоколів до неї, визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини у Страсбурзі, набуттям чинності Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [34].

Одним із важливих напрямів розвитку наукової доктрини судоустрою залишається питання втілення принципу верховенства права. На думку В. В. Рожної, втілення у життя принципу верховенства права у кожному кримінальному провадженні можливе тільки за умов незалежності,

неупередженості та високої фахової підготовленості відповідних суб'єктів правозастосування. Верховенство права на шляху від законодавчого закріплення до своєї практичної реалізації так і може залишитися декларацією, якщо рівень правосвідомості у суспільстві буде вкрай низьким, а у владі пануватимуть інші чинники окрім правових [297, с. 386].

Аналізуючи вітчизняну судову практику, О. Уварова зауважує, що у тих випадках, коли судові інституції не тільки включають посилання на принципи верховенства права до тексту судового рішення, а й розкривають його зміст (як правило через звернення до однієї з таких вимог принципу верховенства права: передбачуваність і визначеність правового регулювання, якість закону, обов'язковість виконання судового рішення, заборона піддавати сумніву остаточне судове рішення, доступ особи до незалежного, неупередженого суду, провадження у якому відповідає вимогам справедливого судового розгляду, заборона для органів державної влади посилатися на брак коштів, як на виправдання неспроможності виконати судове рішення про виплату боргу, тощо), вони уникають необхідності викладення власних міркувань щодо розуміння принципу верховенства права [374, с. 68].

У. З. Коруц, досліджуючи структуру права особи на справедливий судовий розгляд вважає, що змістовно вона включає в себе такі компоненти: публічність розгляду справи; справедливість суддів при вирішенні справи по суті; розгляд справи судовими органами у продовж розумного строку; незалежність та неупередженість суддів в процесі розгляду справи у судовому порядку [137, с. 373].

У контексті структури доступності правосуддя, В. Б. Бойко зауважує, що доступність правосуддя є тим стандартом, який відображає завдання цивільного судочинства, справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справ, на яких конкретизується через таку юрисдикцію суддів необтяжений процедурами доступ до суду, публічний розгляд справи неупередженим судом в розумні строки [18].

Ю. А. Тобота стверджує, що критерії справедливого судового розгляду закріплено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у відповідних статтях процесуальних кодексів. До них належить, зокрема, надання підозрюваному у вчиненні кримінального правопорушення належної юридичної допомоги, право особи не давати показань і право не свідчити проти себе, можливість вільного доступу до правосуддя, рівноправність сторін судового провадження, змагальність, публічність здійснення правосуддя, незалежність та неупередженість суду, розумний термін розгляду справи, презумпція невинуватості. Зазначені критерії є результатом імплементації вимог справедливості у правову систему відповідної держави-учасниці Конвенції – таких, як рівність, неупередженість у здійсненні правосуддя, пропорційність юридичної відповідальності у вчиненому правопорушенні [359. с. 68].

І. Є. Марочкін досліджував доступність правосуддя як гарантію його реалізації, виділяючи такі елементи: організаційно-правові, судочинні, матеріальні [166].

На думку Є. О. Мироненко, з урахуванням положень ст. ст. 6 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, систему стандартів адміністративного процесу можна подати так: 1) право на суд; 2) право на справедливий судовий процес, що передбачає такі організаційні та процесуальні гарантії: а) розгляд справи судом, створення на підставі закону; б) незалежність і неупередженість суду; в) публічність розгляду справи та проголошення рішення суду; г) справедливий судовий розгляд; д) розгляд справи впродовж розумного строку; 3) ефективність судового контролю за актами і діями органів публічної влади та дієвість судового рішення [174, с. 178-179].

Окремим напрямом є наукові дослідження судових органів з позицій міжнародного права, наприклад робота Г. Г. Шинкарецької, робота С. Ф. Афанасьєвої щодо судових засобів вирішення міжнародних спорів та

дослідження права на справедливий суд з огляду на дію Європейської конвенції.

Науковий інтерес становлять філософського-правові підходи до з'ясування питань судової влади, зокрема, так званих, філософії правосуддя і судової філософії запропоновані, запропоновані П. М. Рабіновичем і В. С. Бігуном. Цікавим є й викладене у праці А. І. Джарімової ставлення до судової влади як предмету соціальної філософії.

А. А. Матусханов правосуддя розглядає крізь призму філософії правосуддя, як напрям філософії права, автором осмислюються: специфіка правосуддя, піднімаються проблеми правосуддя і судової правотворчості, а також імплементації практики європейського суду з прав людини [170].

Здобуття Українською державою незалежності обумовило необхідність процесів реформування судової влади та можливість формування і пошуку шляхів реалізації євроінтеграційних прагнень, що у сукупності становить єдину теоретичну базу забезпечення неупередженості і справедливості суду.

Важливим значенням для нашого дослідження є вироблення конкретних індикаторів, що дають змогу оцінити відповідність конкретного судового процесу або функціонування судової системи загалом, наявним стандартом справедливого об'єктивного і неупередженого судового розгляду.

А. Олійник, звертаючись до критеріїв яким повинен відповідати суд відповідно до вимог сформованих міжнародними нормативно-правовими актами, акцентував на сучасному стані дотримання Україною Європейських стандартів у галузі забезпечення незалежності та безсторонності суду [213].

А. Бучик розглядає неупереджений суд як основний постулат змісту права на справедливий суд [36, с. 3].

Є. Л. Трегубов стверджує, що елементом права на судовий захист є:

- 1) право на розгляд справи;
- 2) справедливість судового розгляду;
- 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення;
- 4) розумний строк

розгляду справи; 5) розгляд справи судом встановленим законом; б) незалежність і неупередженість суду [368, с. 359].

О. В. Житнік вважає, що справедливе застосування норм права є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість [92, с. 62-63].

Згідно авторської концепції С. Демченка, ефективність судочинства вимірюється: доступністю, справедливістю, неупередженістю, об'єктивністю і законністю правосуддя, оптимальністю строків прийняття остаточного судового рішення у справі [78, с. 23].

А. В. Лужанський, аналізував поняття безстороннього суду в контексті Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також осмислював доступ до правосуддя як шлях до реального забезпечення права на звернення до суду [155].

Поняття незалежності та безсторонності суду крізь призму євроінтеграційної політики обґрунтовується в праці Р. Л. Сопільник [327].

І. М. Соловійов розкриває поняття ефективності діяльності адміністративних судів через виділення трьох складових: 1) ціль; 2) спосіб; 3) досягнуті результати. Останню складову він розглядає як властивість адміністративних судів реалізувати завдання здійснення справедливого неупередженого розгляду правових спорів [326].

У Плані дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки наголошується на необхідності заохочення зусиль України, спрямованих на забезпечення неупередженості, незалежності і компетентності суддів, а також поліпшення доступу до правосуддя і запровадження належної системи правової допомоги [227].

На думку В. В. Городовенка, критерії справедливості, критерії щодо забезпечення доступу до правосуддя, критерії незалежності, неупередженості напрацьовані багаторічною практикою ЄСПЛ [57].

Л. М. Москвич, досліджуючи поняття доступності до суду, виокремлювала такі складові: інституціональна доступність; економічна доступність; процесуальна доступність. Останню вона трактує як доступ до

судової процедури, що складається з трьох складових, а саме: суд має бути встановлений законом; незалежним від виконавчої влади, неупередженим [185].

Є. О. Качанов, досліджуючи право на справедливий суд, як основоположну гарантію прав людини зазначає, що системи права на справедливий судовий розгляд можуть бути класифіковані на дві групи: інституційні та процесуальні елементи. Інституційні елементи – це критерії, яким має відповідати, як судова система загалом, так і кожен національний судовий орган, зокрема. До інституційних елементів права на справедливий судовий розгляд належить належний суд і доступ до суду.

Процесуальні елементи права на справедливий судовий розгляд пов'язані безпосередньо з процесом і відправленням правосуддя. До них автор відносить: публічність судового розгляду; розумний строк судового розгляду; належну судову процедуру; вмотивованість рішень суду; виконання судових рішень.

У системі елементів інституційних держава зобов'язана утворити й забезпечити діяльність як незалежних, так і неупереджених судів, а також створити належні умови доступу до суду, що не є обтяжливими для громадян через юридичні та економічні обмеження. В системі ж елементів процесуальних вона зобов'язана законодавчо врегулювати і практично забезпечити вимоги публічного розгляду справи за належною судовою процедурою упродовж розумного строку, результати якого повинні втілюватися у вмотивованому рішенні суду та його виконанні.

Варто зазначити, що неупереджений суд не зводиться лише до процесуальних моментів, або в термінології автора до «процедури розгляду справи». Він є багатоаспектним, бо додатково вбирає в себе інституційні і процесуальні елементи, кожен з яких, на думку автора, потребує самостійного теоретичного осмислення з урахуванням особливостей практичної реалізації [139, с. 25-26].

О. В. Лемак зауважує, що поняття безсторонності суддів досить часто замінюють поняттям «неупередженість», характеризуючи нейтральність судді щодо сторін у справі відсутність конфлікту інтересів, порушення чого є підставою для самовідводу або відводу судді [153, с. 84].

К. О. Журавель, М. В. Селіванов вважають, що незалежність та неупередженість суду є основною передумовою функціонування авторитетної судової влади, здатної забезпечити об'єктивне правосуддя, ефективно захищати права і свободи людини.

Забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів здійснюватиметься перш за все, за рахунок оптимізації суддівського врядування та системи кар'єрного просування суддів [93, с. 9-10].

Ці автори наводять факти, що реформування судоустрою, що так гучно та багатообіцяюче стартувало в нашій країні, зовсім не торкнулося порядку забезпечення гарантування неупередженого розгляду справ судом з боку процесуального законодавства, незважаючи на той факт, що діюче процесуальне законодавство має значні недоліки в регулюванні інституту відводів суддів, які є основним процесуальним інструментом, гарантуючим учасникам процесу безсторонній, незалежний розгляд та вирішення справи [93, с. 11].

Римський Статут міжнародного кримінального суду закріплює основні гарантії справедливого розгляду, які включають в себе: право на справедливий розгляд справи, яке вимагає, щоб справа розглядалася незалежним, неупередженим і компетентним судом, створеним на підставі закону [157, с. 178].

О. В. Лемак вважає, і ми з цим погоджуємося, що гарантією незалежності і неупередженості правосуддя посідають чільне місце в системі забезпечення прав людини й основоположних її свобод. Ефективність і дієвість захисту прав людини від правопорушень, від свавільних дій органів публічної влади, гарантії дотримання договорів і примус до їх належного виконання залежить від незалежного суду, який гарантував би рівність і

змагальність учасників процесу в доведенні ними аргументів на користь своєї правової позиції. Належні гарантії незалежності, неупередженості суду є якісною характеристикою прав людини основоположних свобод [153, с. 78-79].

Незалежність і безсторонність суду, зазначає О. І. Коровайко, як і його встановленість законом, є окремими гарантіями права на справедливий суд у його об'єктивному розумінні [136, с. 67].

М. Б. Кравчик у своєму дослідженні розглянула судову реформу як складову інтеграційних процесів в Україні. Спираючись на досвід судово-правової реформи в Україні, автором проаналізовано сучасні передумови реформування судової системи, визначено особливості та змістовне навантаження категорії «судова влада», політичні аспекти реформування судової влади. Особливий наголос зроблено на важливості використання інноваційних технологій у підвищенні ефективності функціонування судової системи. М. Б. Кравчик також наголосила на важливості підвищення відповідальності та професійного рівня суддів, як основного шляху відновлення довіри громадськості до судової системи та забезпечення якості судочинства, на основі побудови комплексної системи оцінки ефективності діяльності судів [140].

В. Б. Титаренко досліджувала реформування судової влади у контексті євроінтеграційних процесів. У роботі проаналізовано значення для судової системи України таких документів, як Договір «Про Європейський союз», Статут Ради Європи, Резолюція ПАРЕ «Функціонування демократичних інститутів України» [346].

У Концепції судово-правової реформи в Україні зазначено, що необхідно гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади; реалізувати демократичні ідеї в правосудді, вироблені світовою практикою і наукою; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом [132].

У 2014 р. в Україні створено Раду з питань судової реформи та затверджено її персональний склад. Вихідні стратегічні положення були задекларовані у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Серед реформ, які вимагають першочергової реалізації визначено судову. Згідно Стратегії, метою реформи є реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів з метою реалізації на практиці верховенства права і забезпечення права на справедливий, незалежний та неупереджений суд. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного і справедливого суду, а також європейської системи цінностей та стандартів захисту прав людини [272].

Радою з питань судової реформи було розроблено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 рр., що на сьогоднішній день є основоположним нормативним документом стратегічного характеру, який визначає стратегічні засади і напрями судової реформи на найближчі п'ять років [334].

Аналізуючи Стратегію, слід відзначити стратегічні напрями реформування, серед яких – забезпечення незалежності, безсторонності та неупередженості суддів; оптимізація суддівського самоврядування та системи кар'єрного просовування суддів; підвищення професійного рівня суддів; підвищення прозорості діяльності суддів та рівня їх відповідальності; підвищення ефективності правосуддя та оптимізація повноважень суддів різних юрисдикцій; забезпечення прозорості та відкритості правосуддя; забезпечення належної координації правових інститутів та єдності інформаційної системи.

А. Г. Баштанник та В. В. Баштанник стверджують: «Судова реформа безпосередньо стосується кожної людини, захисту її прав і свобод. Здійснювані в продовж останніх років заходи щодо реформування судової системи не привели до створення належних умов для функціонування безстороннього незалежного і справедливого суду. Однією із причин цього є здійснення такого реформування без раціональної побудови стратегії, без

чіткого визначення цілей, нерідко на хибних концептуальних засадах. Саме тому, реформування має обов'язково ґрунтуватися на адаптації в Україні передового зарубіжного досвіду розробки ефективних моделей неупередженого судочинства в контексті побудови європейської моделі правової держави й одночасно ефективного механізму державного регулювання в системі судової влади» [9, с. 175].

Слід зазначити, що розвиток судової влади нерозривно пов'язаний з проведенням судово-правової реформи. Реформа взагалі є зміною, що здійснюється в певній системі без порушення її основ, з метою її поліпшення [198, с. 753].

Ми погоджуємося з думкою таких науковців як В. Ф. Бойко, В. О. Євдокимова і О. Х. Юлдашева, що сутність та результати судово-правової реформи полягають у новому мисленні, свідомості, новому погляді та, звичайно, у принципово новому відношенні до суду з боку пересічних громадян та держави [26, с. 23].

У незалежній Україні розгляд неупередженого суду пов'язують з громадськими інтересами. Неупереджений суд асоціюють з повагою до громадянина як такого, що являє собою частину політичного організму. Ця очевидна обставина змушує країни, що прагнуть відповідати стандартам демократичної правової держави, звернути пильну увагу на матеріальні, інституційні, процесуальні та інші гарантії ефективної реалізації прав людини. У цьому аспекті головна роль відводиться неупередженому, справедливому, незалежному суду. З цього приводу слід зазначити, що пошук формули судової реформи привів окремих експертів до висновків залучення громадськості до оцінки діяльності суддів, усунення Президента України і Верховної Ради України від кадрових призначень, розвиток реального і впливового самоврядування [386].

Проблематиці європеїзації судової системи України присвячене дослідження Р. А. Петрова. У дослідженні було доведено, що процес європеїзації правової системи загалом розпочався зі здобуття Україною

незалежності та триває до теперішнього часу. Науковець робить висновок, що його результати не надто прогресивні, адже досі застосування фундаментальних принципів міжнародного права і права ЄС, найкращих правових стандартів ЄС українськими суддями відбувається не системно [224].

Узагальнення практики Європейського суду з прав людини дає можливість зробити висновок, що «суд» у значенні ст. 6 Конвенції з прав людини має задовольняти таким вимогам: 1) він має бути створеним відповідно до закону; 2) строк повноваження суддів повинен бути достатньо тривалим; 3) вони мають бути незмінювані протягом цього строку; 4) суд має бути незалежним та неупередженим; 5) характер його функціонування має бути публічним, а суспільство повинно контролювати судову владу; 6) держава повинна забезпечувати юридичну обов'язковість рішень суду; 7) рішення суду мають бути обґрунтованими і вмотивованими; 8) судова процедура має забезпечувати достатню гарантію справедливого рішення в кожному конкретному випадку.

Як зазначав ЄСПЛ у справі «Беліос проти Швейцарії» від 28.04.1988; «Н. проти Бельгії» від 30.11.1988; поняття «суд» характеризується в матеріальному сенсі цього терміну, його функцією є здійснення правосуддя, тобто вирішення справ, що належить до його компетенції на основі норм права та після провадження, що відбулося згідно із визначеною досудовою процедурою. Він також має відповідати низці інших вимог – незалежності, зокрема, від виконавчої влади, неупередженості, строку повноважень його членів, гарантіям його процедур. Аби вважатися «судом» цей орган також повинен мати компетенцію ухвалювати по суті справи рішення обов'язкового характеру. Важливим елементом незалежності суду є його неупередженість (безсторонність).

Європейський суд з прав людини напрацював вагому власну практику, яка віддзеркалює критерії, яким має відповідати незалежний і неупереджений суд, створений на підставі закону.

Так, по-перше, згідно з рішеннями ЄСПЛ у справах «Нортъє проти Нідерландів», «Фарррантелі та Савантаджело проти Італії», «Пероте Пелон проти Іспанії», «Екеберг та інші проти Норвегії», «Лендон, Очаковський-Лоран та Жулі проти Франції» упередженим є суд або суддя, якщо він або присяжний брав участь на попередніх стадіях кримінального судочинства.

По-друге, відповідно до рішень Суду в справах «Х. проти Сполученого Королівства», «С.Г. проти Сполученого Королівства» поведінка судді мала обвинувальний ухил, що вказує на його упереджене ставлення.

По-третє, за рішенням Суду у справі «Лавентес проти Латвії» суддя робив заяви про винуватість особи поза межами судового розгляду, чим унеможливив неупередженість суду.

По-четверте, в рішеннях ЄСПЛ у справах «Попон проти Франції», «Краксі проти Італії», «Фархі проти Франції» констатована сумнівність неупередженості суду, якщо на суддю здійснювався тиск з боку засобів масової інформації або інших осіб.

По-п'яте, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії», «Моїсеєв проти Росії» встановлено безпідставність заміни складу суду, що виключає неупередженість суду.

Одночасно перелічені критерії, яким має відповідати незалежний і неупереджений суд, на наш погляд, є гарантіями неупередженості суду. Їх упорядкована сукупність, завдяки дії системних властивостей набуває нових забезпечувальних якостей, і у свою чергу, виступає спеціальним засобом забезпечення, тобто комплексною гарантією прав і свобод людини.

Основу для формування правових позицій Європейського суду з прав людини стосовно гарантій неупередженості судді складають результати критичного оцінювання обставин конкретних справ. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ, ухваленому 23.10.1990 в справі «Губер проти Швейцарії» було встановлено порушення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через порушення права заявника на розгляд його справи незалежним і неупередженим судом, один із суддів у складі суду

першої інстанції під час досудового слідства виконував функції слідчого судді і добре знав справу ще до початку судового розгляду її по суті. Отже, обвинувачений міг остерігатися, що цей суддя вже був переконаний у його винуватості та впливатиме на інших членів суду для того щоб унеможливити перегляд рішень, ухвалених ним на стадії досудового розслідування.

Цікавим є рішення, ухвалене Судом 26.04.1996 у справі «Ремлі проти Франції», згідно якого дії національного суду, враховуючи важливість довіри, яку в демократичному суспільстві зобов'язані викликати суди, визнані таким, що порушують п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що засудженого заявника африканського походження через прогалини процесуального закону фактично позбавили можливості заявити відвід присяжному, котрий мав расистські переконання, та оскаржити судовий вирок через сумніви в неупередженості суду.

Аналогічна позиція є в рішенні ЄСПЛ від 17.12.1996 у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства», в якому також констатоване порушення п. 1 ст. 6 Конвенції через наявність підстав для сумніву в неупередженості журі присяжних з приводу висловлювань расистського змісту, які були висловлені деякими присяжними і могли вплинути на їх ставлення до обвинувачених, які мали не європейське походження.

Таким чином, неупередженість суду є якістю, суть якої у вимозі безстороннього ставлення суду до особи кожного правопорушника.

Аналіз Європейського законодавства у порівнянні з чинним українським законодавством дозволяє говорити про відповідність української внутрішньої політики європейським стандартам правосуддя, європейському розумінню поняття сутності судової влади. О. В. Лемак зазначає, що в Україні триває складний процес становлення незалежного і неупередженого правосуддя про що свідчить практика ЄСПЛ [153, с. 81].

Таким чином, в даному підрозділі ми розглянули історіографію досліджень неупередженості судової влади, визначили та систематизували напрями вже здійснених досліджень з даної проблематики, що стало

підґрунтям для вивчення теоретичних засад неупередженості судової влади як гарантії забезпечення прав людини і питань неупередженості судової влади у забезпеченні таких прав. Спостерігається дослідження наукових питань неупередженості судової влади різними науковими школами та спеціалізація ми.

Як бачимо, результати дослідження проблеми забезпечення неупередженості судової влади викладаються у різних наукових виданнях, серед яких можна виокремити: навчально-методичні та практичні посібники, дисертації та їх автореферати, оглядова інформація, методичні листи, монографії, словники основних термінів, методичні рекомендації, методики вирішення окремих завдань, наукові статті, тези доповідей конференцій та круглих столів.

Завдяки аналізу сучасної історіографії з проблем неупередженості суддів, було встановлено відсутність комплексного дослідження неупередженості як наукової категорії.

Аналіз історико-правових джерел концепції судової влади свідчить, що спроби осмислити цю категорію відбувалися з часів античності. Античні мислителі стверджували, що довіра до суду залежить від неупередженості його рішень, а неупередженість суду було похідною з особистих якостей судді.

Головною передумовою розвитку теоретико-правових підходів до забезпечення неупередженості суддів з 2-ї половини ХХ ст. стає Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини і громадянина.

Як перспективи подальших досліджень слід зазначити, що стан вітчизняної системи судової влади, зокрема дотримання гарантій неупередженості суддів, уже давно перейшов у розряд проблем, які особливо турбують українське суспільство. Потреби у вирішенні зазначених проблем і покращенні ситуації, яка склалася в сфері правосуддя через те, що суддям бракує незалежності, не викликає жодних сумнівів, але до теперішнього часу вжитими заходами з реформування судової системи не вдається дієво

вплинути на стан забезпечення неупередженості суддів. Для позитивного результату важливо щоб процес подальшого реформування судової системи органічно поєднувався з аналізом ситуації в судах, постійним моніторингом стану неупередженості суддів, оцінюванням ефективності застосування норм, що стосуються вимог до суддів, судових установ, органів суддівського самоврядування та регулюють їх діяльність.

На сучасному етапі відбувається поглиблена теоретична розробка таких складових як незалежність, безсторонність, неупередженість судової влади.

Неоднозначність еволюційного розвитку наукових поглядів на неупереджене правосуддя відобразилося на неоднозначності цієї юридичної категорії.

Отже, нами проаналізована сучасна історико-правова ідея неупередженості судової влади, що дало можливість виокремити деякі аспекти її системності, які умовно можна узагальнити таким чином: формування наукової ідеї розуміння призначення судової влади як «інституту справедливості»; відсутність цілеспрямованого плану досліджень теоретико-правових та практичних питань функціонування неупередженості судової влади; певна дослідженість наукових питань неупередженості судової влади різними науковими школами, юридичними спеціалізаціями; відсутність комплексних узагальнень наявних наукових досліджень, правової аналітики щодо стану ідеї неупередженості судової влади; на сучасному етапі відбувається поглиблена розробка таких категорій як «незалежність», «безсторонність», «об'єктивність», «справедливість» судової влади. Встановлено, що теоретико-правові засади наразі є найменш дослідженим аспектом неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

1.2 Методологія дослідження неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини

Питання методологічного обґрунтування наукових розвідок традиційно посідають провідне місце в системі гуманітарних наук і властиві усім етапам становлення та розвитку правової науки. Адже формування та розвиток будь-якої науки відбувається лише тоді, коли вона збагачується новими знаннями, накопичення та інтерпретація яких забезпечуються завдяки влучному застосуванню науково обґрунтованих методів, які переконливо доводять достовірність отриманих вперше або в оригінальний спосіб результатів дослідження. У свою чергу, вибір методів дослідження залежить від сукупності теоретичних принципів, що є підґрунтям дослідження.

Проблематика наукового розуміння методологічних засад неупередженості судової влади відіграє важливу, як у теоретичній, так і прикладній площині, роль для розвитку правової доктрини та реалізації її положень у соціумі.

Питання методології досліджень у різних галузях науки протягом ХХ століття та на початку ХХІ століття розробляли такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: С. С. Алексеєв, В. Д. Бабкін, О. О. Бандура, Р. С. Белкін, О. Л. Бигич, Х.-Г. Гадамер, А. П. Заєць, О. В. Зайчук, В. М. Карташов, М. С. Кельман, Д. А. Керімов, А. А. Козловський, М. І. Козюбра, В. В. Костицький, М. В. Костицький, В. В. Копейчиков, Н. М. Кушнарєнко, Л. А. Луць, О. Г. Мурашин, В. С. Нерсесянц, О. М. Новіков, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіх, Ю. М. Оборотов, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, Т. М. Радько, М. В. Рац, О. Ф. Скакун, М. М. Тарасов, О. Д. Третьякова, В. М. Шаповал, В. М. Шейко, Е. Г. Юдін та ін.

Проблема методології неупередженості судової влади у зарубіжній та вітчизняній науці є недостатньо дослідженою, проте, як уявляється, її вирішення сприятиме не лише послідовному, комплексному і системному реформуванню судової влади в Україні, а й удосконаленню правового

механізму захисту прав і законних інтересів особи та забезпеченню правопорядку в державі.

Роль методології у пізнанні державно-правових явищ досить складно переоцінити, оскільки без неї неможливо всебічно розкрити правову сутність і значущість кожного з них, у тому числі й неупередженості, безсторонності суду.

Категорія «методологія» має грецькі етимологічні коріння та різні інтерпретації у наш час. З грецької методологія (*methodos* – шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення і *logos* – слово, поняття) – це вчення про метод, теорія методу тощо. Поняття методології, та й сама вона неодноразово ставали предметом наукового аналізу [345, с. 7-8].

Е. Г. Юдін вважає, що методологія науки характеризує компоненти наукового дослідження, його об'єкт, предмет, задачі дослідження, сукупність дослідницьких засобів, необхідних для їхнього вирішення, а також формує уявлення про послідовність дій науковця у процесі вирішення дослідницьких задач [411, с. 31]. Необхідно відзначити, що саме методологія, яку обрав дослідник, обумовлює об'єктивність і достовірність отриманого ним за результатами проведеного наукового дослідження знання.

У науковій та навчальній літературі, в якій висвітлюються питання філософії, педагогіки, психології, дослідницької діяльності, державного будівництва та правового регулювання суспільних відносин, методологію тлумачать як: вчення про метод наукового пізнання і перетворення світу [382, с. 97]; систему принципів, способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему; як філософську вихідну позицію наукового пізнання, загальну для всіх наукових дисциплін [383, с. 365]; теорію наукового пізнання у конкретній науковій дисципліні [10, с. 54; 318, с. 235]; вчення про принципи побудови, форми і способи науково-дослідної діяльності [398, с. 143] сукупність певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження предмета [80, с. 40; 150, с. 10].

І хоча сукупність зазначених визначень дає уявлення про основні ознаки методології, аналіз їхнього змісту вказує на практичну відсутність у науковців єдиного розуміння поняття методології. Це дало підстави окремим вченим, зокрема Д. Дєдову, заявити про існування хаосу в правовій методології, який призводить до хаосу у методології правових досліджень [74, с. 46]. Проте, М. Рац справедливо стверджує, що серед особливостей методології є те, що ніхто не уповноважений виступати від її імені, адже у кожного своєрідне її розуміння [288].

Аналізуючи розуміння терміну «методологія», деякі автори звертають увагу на те, що вона являє собою вчення про організацію діяльності, тобто про організацію ефективної діяльності, що сприяє отриманню нового результату. В основу організації покладається визначення дослідником внутрішньої впорядкованості, узгодженості взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого (досліджуваного явища, процесу), обумовленого його структурою, а також цілеспрямованими діями, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого у досягненні прогнозованого результату [200, с. 20-22]. Отже, у загальному розумінні методологія є вченням про принципи, структури, форми і методи, головні закономірності розвитку наукового пізнання.

Проте, методологія не є підсумком теоретико-світоглядних концепцій, принципів, методів і засобів пізнання, вироблених окремими галузями науки [109, с. 46]. Тому недоречно звужувати розуміння методології до процесу пізнання, оскільки методологія не лише інструмент теоретичного пізнання, але і трансформації реальності, то вона визначається діяльнісним характером.

Д. Керімов наголошував, що методологія права є не чим іншим, як загальним науковим феноменом, який об'єднує усю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, філософські методи пізнання та вчення про них, загальні та часткові наукові поняття і методи), що вироблені усіма суспільними науками, у тому числі й комплексом юридичних наук, та

застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [109, с. 52].

Головною метою методології є вивчення та застосування принципів, підходів, методів, методик, способів (прийомів), за допомогою яких на теоретичному рівні можливо здобути нові знання, а на емпіричному - практично перетворити дійсність. Змістовне розуміння методології виходить з того, що у ній реалізується інструментальна, пошукова функція [279, с. 26]. Розуміння методології як особливого типу рефлексії пізнавальної діяльності знімає обмеження, згідно з якими методологія розглядається як система зовнішніх вимог, що пред'являються до дослідження. Методологічна рефлексія виступає найважливішою умовою вдосконалення пізнавального процесу, оскільки сприяє осмисленню власних основ пізнання, його принципів, методів, засобів, цілей і завдань. При такому підході предметом спеціального дослідження стають теоретико-методологічні засоби, умови, мета, установки та інші елементи, що утворюють методологічний арсенал пізнання [109, с. 93-94]. Методологія є єдиною органічною системою у формі сукупності наукових підходів, методів, принципів. Методологія є пізнавальним інструментом кожної науки; вона має міждисциплінарний та загальнонауковий характер.

Грунтовний аналіз наукових праць з питань визначення поняття та логічної структури методології дозволив В. Карташову виокремити ознаки методології, які можуть бути покладені в основу розробки методології дослідження неупередженості судової влади, а саме: 1) методологія - це, насамперед, певний теоретичний і емпіричний інструментарій (техніка), тобто сукупність засобів (загальносоціальних, технічних, спеціально-юридичних) пізнання правових явищ, процесів і станів; 2) методологія включає відповідні предмету її дослідження прийоми, способи, правила і методи вмілого та грамотного використання певного базового (емпіричного та теоретичного) матеріалу, а також засобів пізнання (тактику); 3) юридична політика, наукові та емпіричні принципи, способи довгострокового

планування і прогнозування досліджень, що визначають перспективи розвитку фундаментальної та інших юридичних наук, утворюють у методології її стратегічний компонент; 4) до методології входять методика узагальнення, систематизація і обробка отриманих знань, формулювання наукових висновків і рекомендацій, процедури їх впровадження у різноманітні юридичні науки, навчальні та виховні процеси, практику перетворення відповідних сфер життєдіяльності суспільства; 5) важливим компонентом методології є світоглядна основа науки - система певних життєвих позицій вчених-юристів, їх ідеали і переконання, ціннісні орієнтири та установки, які відіграють суттєву роль у науковому дослідженні та практичній діяльності; 6) методологія являє саме вчення про техніку, тактику, стратегію, методику пізнання реальної дійсності, про будову наукового знання і найбільш перспективні шляхи й напрями наукового пошуку [107, с. 11-13]. На думку автора ці компоненти (сторони, зв'язки) і складають логічну структуру методології юридичної науки.

Для розробки методології дослідження неупередженості судової влади потрібно враховувати розширену систему ознак, які охарактеризувала О. Третьякова наступним чином: 1) поняття методології за обсягом не збігається з поняттям методу, вони співвідносяться як діалектична єдність цілого і частини, системи і елемента, загального і окремого; 2) методологію, як невід'ємну частину будь-якої науки, не слід змішувати і ототожнювати з самою наукою; 3) методологія не вичерпується самим вченням і методами пізнання, до неї входять й інші явища: світогляд, принципи, поняття і категорії тощо; 4) складові методології мають інтегративний характер, тісно взаємодіють і являють собою систему; 5) у методології, на підставі прогнозованих результатів, умовно можна виділити три напрями: спеціальний, міждисциплінарний і загальнонауковий, кожний з яких характеризується відносно самостійним інструментарієм. При цьому, дані напрями реалізуються комплексно, оскільки не можна отримати відносно адекватний результат (об'єктивні знання про предмет дослідження) без

реалізації всіх напрямів методологічного впливу на досліджувану реальність; б) зміст методології залежить від рівня пізнання; 7) зміст методології залежить і від компетенції суб'єктів пізнання; 8) методологія є базисом або основою будь-якого дослідження, оскільки якість результату залежить від якості змісту застосовуваної методології; 9) методологія - це шлях до отримання істинного знання про об'єкт та предмет дослідження; 10) методологія - це суб'єктивно-об'єктивний комплекс, що характеризується обґрунтуванням і впливом на об'єкти при здійсненні не лише теоретичної, але й практичної діяльності [369, с. 64-69]. Методологія не є завершеною системою, вона постійно удосконалюється та розширюється з урахуванням розвитку суспільних процесів, технічних засобів пізнання тощо.

У правовій доктрині поширена наукова позиція, що для забезпечення методологічної дисципліни дослідження доцільно додержуватися трьох загальних методологічних постулатів. Перший: об'єктивна зумовленість обраних методів дослідження його предметом. Так, предмет дослідження (певний аспект) проблематики неупередженості судової влади зумовлює дослідницький метод, його прийнятність і межі застосування. Другий: спроможність дослідницького методу наближати до розкриття (а не призводити до приховування) соціальної сутності явищ, що вивчаються, зокрема, неупередженості судової влади. Неодмінним показником прийнятності, евристичності певного концептуального підходу та дослідницького методу є їх спроможність наближувати, призводити до розкриття соціальної сутності явища, що вивчається. Третій: необхідність встановлення єдиної істини щодо неупередженості судової влади і правосуддя як її основної функції, вірогідність якої можна довести, перевірити за допомогою об'єктивних критеріїв [14, с. 52; 385, с. 16].

Основними завданнями методології, як вважає С. Розова, є: визначення основних напрямів і програм наукових досліджень, забезпечення правильності постановки проблем, розробка методів і засобів наукового дослідження, забезпечення вчених інтелектуальною технікою наукової

діяльності, знаходження спільних підходів до вивчення предмета, становлення загальної стратегії наукового пошуку, коригування етапів дослідження за предметним змістом, визначення принципової структури і основних ліній взаємозв'язків результатів дослідження, побудова та обґрунтування предмета наукового дослідження [299, с. 9]. Вирішення вказаних завдань сприяє розвитку наукових теорій. Тобто, методологія та теорія співвідносяться між собою як засоби та мета.

Методологія дослідження виконує різноманітні функції. Загальне призначення методології полягає у виконанні нормативної функції. На думку І. В. Блауберга і Е. Г. Юдіна, методологічне знання виступає або у прескриптивній (нормативній), або в дескриптивній (описовій) формі, до того ж на практиці зазначені типи знання межують один з одним. Так, нормативна (прескриптивна) функція методології сприяє врегулюванню діяльності, дескриптивна - виступає орієнтиром у процесі дослідження, головним завданням якої можна вважати вивчення тенденцій і форм розвитку пізнання за допомогою категоріально-понятійного апарату [16, с. 67]. На наш погляд, такий підхід є дещо обмеженим.

Функції методології права можуть бути цілком виокремлені на підставі аналізу функцій методології. У контексті цього, обґрунтованим видається виділення двох груп функцій методології з урахуванням її «пізнавального» та «діяльнісного» змісту.

До першої групи функцій методології, пов'язаної із пізнанням неупередженості суду, можна віднести:

– когнітивну функцію: передбачає отримання нових знань про неупередженість судової влади, методи, форми та способи їх дослідження, трансформації;

– дескриптивно-пояснювальну функцію: науковий опис та теоретичне пояснення отриманого знання у сфері неупередженого здійснення судової влади; розкриття причинно-наслідкових зв'язків у явищах, які аналізуються, та виявлення в них певних закономірностей;

– діагностично-критичну функцію: вибірна оцінка існуючих фактів, їх порівняльний аналіз з іншими подібними явищами, систематизація, класифікація та інше, що у результаті надає можливість з'ясувати найбільш важливі явища та факти, визначити суперечності існуючими знаннями;

– прогностична функція: визначає напрям методології щодо розкриття тенденцій розвитку науки.

До другої групи функцій методології дослідження неупередженості судової влади, що відображає діяльнісний аспект, віднесено:

– перетворюючу функцію: відтворює діяльнісний характер методології дослідження, її спрямованість на удосконалення практики реалізації досліджуваного права;

– нормативно-орієнтаційну функцію: передбачає розкриття та розробку орієнтирів, рекомендацій і правил щодо реалізації наукової діяльності у сфері неупередженості судової влади.

З урахуванням проведеного аналізу, методологію дослідження неупередженості судової влади можна визначити як логічно побудовану систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюваних елементів (наукових підходів, методів і принципів) пізнання неупередженості судової влади, використання яких ефективно впливає на існуючу реальність у сфері здійснення судової влади як у теоретичному, так і прикладному аспектах. Методологія не зводиться до наявності складових, має власні інтегративні закономірності розвитку, які обумовлюють те, що її елементи вступають у взаємодію між собою й набувають ознак, відмінних від їх поодинокого існування і дії.

Категорія «методологія» знаходиться у взаємозв'язку із термінами «методологічний підхід», «метод», «методика».

Серед елементів методології дослідження неупередженості судової влади важливе місце належить методам, які виступають в якості інтегруючого засобу конкретної системи.

Термін «метод» має низку інтерпретацій у різних наукових сферах та визначається, як: спосіб досягнення якоїсь мети, вирішення конкретної задачі, сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності [373, с. 69]; форма практичного та теоретичного освоєння дійсності; система регулятивних принципів практичної і теоретичної діяльності; сукупність систематизованих пізнавальних операцій, які відповідають предмету та меті наукового дослідження; свідомий і такий, що його свідомо здійснюють, спосіб пізнання; вдосконалена практикою теорія, звернена до практики дослідження тощо [13, с. 15]; шлях, спосіб дослідження; спосіб збирання, обробки та аналізу даних; спосіб застосування старого знання для здобуття нового знання; впорядкована робота з фактами та концепціями; сукупність відносно однорідних прийомів, операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі [324, с. 404].

Методи дослідження можна умовно поділити на емпіричні, які спрямовані на виявлення, фіксування, збирання, систематизацію інформації про факти та явища, і теоретичні, які функціонально призначені для тлумачення, пояснення зібраних даних, формування понять, концепцій, прогнозів [349, с. 56]. Головним положенням у розумінні цього поняття є те, що метод – це спосіб досягнення мети, до структури якого входять різноманітні прийоми. У свою чергу методика дослідження забезпечує пізнання юридичних явищ і процесів за допомогою застосування в конкретному дослідженні процедур, сукупності методів і прийомів у відповідності з метою дослідження.

В правовій теорії існують різні погляди на структуру методології. Одні науковці всі методи вивчення теорії держави і права поділяють на дві групи: 1) загальні, що поширюються на низку наук і всі розділи та сторони конкретної науки (історичний і логічний методи, аналіз і синтез); 2) приватні, які використовуються для вивчення окремих наук або деяких розділів і сторін цієї науки (системно-структурний (системний), функціональний,

статистичний методи, метод моделювання, метод конкретно-соціологічних досліджень і порівняльний метод) [169, с. 22-28]. Інші розрізняють загальний (універсальний) метод, який властивий всім наукам, галузевим знанням, навчальним дисциплінам, оскільки його основу складають найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства, мислення (метод матеріалістичної діалектики) і приватні (приватнонаукові) методи [349, с. 17-26]. Таким чином виокремлюються два рівні методології.

Крім цього, в теорії держави і права існує й трирівневий підхід до структури методології, згідно з яким методи поділяються на філософські, загальнонаукові та приватно наукові (спеціальні) [55, с. 49-56]. Якщо філософські методи становлять методологічну основу теорії держави і права, охоплюють всю сферу наукового пізнання і використовуються всіма науками без винятку, то загальнонаукові методи, застосовуються на окремих стадіях наукового пізнання, до них відносяться методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, методи історичного матеріалізму, системний, функціональний та герменевтичний. Щодо приватно наукових (спеціальних) методів, то вважається, що, по-перше, вони використовуються лише в межах певної науки; по-друге, їх можна класифікувати на спеціальні неюридичні (статистичні, методи структурного аналізу, загальні соціальні методи (анкетування, тестування, опитування, спостереження, експерименти тощо) та кібернетичні) і спеціальні юридичні методи (формально-логічний, або догматичний, порівняльний та історичний методи) [55, с. 49-56]. Подібної позиції дотримується С. Комаров, який уточнює, що теорія держави і права в процесі пізнання державно-правових явищ використовує: а) загальнонаукові методи (формально-логічний, соціологічний, системний, структурно-функціональний, конкретно-історичний, статистичний тощо); б) загально логічні методи теоретичного аналізу (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування, аналогія, моделювання); в) приватнонаукові методи (порівняльного правознавства, техніко-юридичного аналізу, конкретизації, тлумачення тощо [120, с. 18]. Вважаємо,

що в сучасних умовах методологічного плюралізму трирівневий підхід, й тим більше, дворівневий підхід є дещо обмеженими, оскільки не дозволяють всебічно розглянути будь-яке явище у цілому та неупередженість судової влади зокрема.

До структури методології дослідження неупередженості судової влади доцільно включити чотири рівні: 1) загальнофілософський підхід; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) міждисциплінарні методи.

Загальнофілософський підхід є сутнісною основою будь-якого методологічного пізнання, формує світоглядні підходи до процесів пізнання та трансформації реальності.

Загальнонауковий рівень методології дослідження неупередженості судової влади надає можливість здійснити загальний аналіз досліджуваного явища, формує основу теоретичної і практичної діяльності у сфері судової влади. Загальнонаукова методологія використовується в усіх або переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого раніше понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається [400, с. 59].

Застосування спеціальних або, як їх ще іноді називають, конкретно наукових методів пізнання дозволяє конкретизувати проблему з позицій певної галузі науки, а також сформулювати принципи й виокремити методи дослідження, які характерними для цієї галузі, зокрема правознавства.

Методи наукового пізнання неупередженості судової влади забезпечують отримання максимально достовірного емпіричного матеріалу за допомогою певних процедур, властивих лише юриспруденції.

Застосування міждисциплінарних методів обумовлено як іманентною складністю природи і суспільства та потребами у дослідженні питань, які неможливо здійснити в межах окремої наукової дисципліни, так і

необхідністю вирішення соціальних проблем національного і міжнародного характеру та стрімким розвитком новітніх цифрових технологій.

Як відомо, завдяки міждисциплінарному підходу точки зору на спільну проблему двох дисциплін інтегруються (поєднуються) для отримання більш узагальненого розуміння [384]. У широкому значенні міждисциплінарність передбачає взаємну інтеграцію організаційних концепцій, методологічних процедур, епістемології, термінології, даних та організації досліджень.

Цей підхід має три ціннісні виміри: широту, інтеграцію та трансформацію. Широта включає в себе кількісні та якісні показники. Інтеграція являє собою комплексний процес застосування спеціальних концепцій, які містять (у відповідності до дії системного принципу) компоненти різних наукових дисциплін. Використовується потенціал застарілих знань, теорій, догм окремих наукових дисциплін. При цьому, трансформовані знання, як відомості про знання сьогоденного попиту та про перспективи отримання нового знання, відкривають шлях для відповідей на питання про те, як правовими та іншими засобами досягти визначених цілей.

Методологічні підходи є провідними напрямками вивчення окремого предмета, які дозволяють не лише проаналізувати й описати досліджуваний процес, але й передбачити можливі варіанти його розвитку [199, с. 57]. Вибір методологічних підходів визначальною мірою зумовлюється проблемою дослідження і закладається вже у самій його темі.

Діалектика є універсальним методом філософської свідомості та взагалі всієї науки, оскільки вона є логікою змістовного творчого мислення, що відображає об'єктивну діалектику самої дійсності.

У правознавстві діалектика визначає напрями і підходи до вивчення права, озброює юристів-науковців принципами та категоріями наукового пізнання. Діалектика повинна не самоізолюватися від висновків новітніх наукових підходів, а засвоювати, враховувати і визначати їх належне місце у своїй концептуально-категоріальній структурі [285, с. 8]. Застосування категорій та законів діалектики у дослідженні неупередженості судової влади

сприяє з'ясуванню сутності і соціального призначення як неупередженості судової влади, так і власно судової влади, а також надає можливість визначити рекомендації щодо удосконалення її реалізації як важливої гарантії прав людини.

Для всебічного вивчення неупередженості судової влади важливим є використання комунікативного підходу. Комунікативний підхід пізнання дозволяє встановити, що окремі соціальні зв'язки і суспільство у цілому формуються із синтезу порядку та хаосу, а не заміни їх один одним. Пов'язано це з тим, що соціум належить до нестабільних, постійно функціонуючих, дисипативних систем [239, с. 48-51]. Відповідно до комунікативного підходу неупередженість судової влади аналізується як форма взаємодії суб'єктів у сфері здійснення судової влади, зокрема під час здійснення судочинства. Важливим є те, що цю взаємодію неможливо обмежити якоюсь одною точкою.

Для дослідження неупередженості судової влади особливого значення набуває антропологічний підхід.

Як відомо, метою антропологічного підходу є з'ясування правил поведінки у різних суспільствах з позиції саме юридичного аспекту [302, с. 9]. Антропологічний підхід може бути корисний для подолання етноцентристського погляду на соціальний розвиток людини і суспільства, його використання є необхідною передумовою налагодження зв'язків між цивілізаціями, правовими системами, державами і людьми, що представляють різні правові культури [94, с. 311-312]. Антропологічний підхід у правознавстві є системою теоретичних положень, орієнтованих на людину як предмет пізнання, що виконує прогностичну, нормативно-практиологічну та гносеологічну функції в юриспруденції. Використання антропологічного підходу сприятиме більш чіткому розумінню неупередженості судової влади та її основної функції - правосуддя у системі забезпечення прав людини, допоможе обґрунтувати роль та значення неупередженості правосуддя для розвитку демократичної, правової держави.

Герменевтичний підхід посідає важливе місце у ході вивчення неупередженості судової влади. У герменевтичному підході розуміння тексту передбачає розкриття його смислів, які не виражені експліцитно, та рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого і навпаки - від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин [152, с. 145]. Герменевтика надає можливість досліднику пізнати форму та спосіб буття суспільства [17, с. 25]. У правовій герменевтиці нині вироблені такі поняття, положення, методики, процедури, використання яких дозволяє вивести наукову і науково-прикладну розробку тлумачення юридичних норм на якісно новий рівень [385, с. 86].

Цінне науково-прикладне значення для вивчення неупередженості судової влади має метод класифікації, оскільки він дозволяє з'ясувати реальний зміст і унікальність будь-якого явища в системі права. Під класифікацією (латинською *classis* - розряд, *fasio* - роблю) розуміють розподіл предметів, явищ і понять за класами, відділами, розрядами залежно від їх загальних ознак [381, с. 200]. Цей метод завжди пов'язаний з розмежуванням цілого на частини на основі правил логіки. Його цілями є отримання нових знань як про об'єкти, які класифікуються, так і про їхні внутрішні та зовнішні зв'язки, та можливості і критерії розподілу, їх властивості, а також впорядкування, систематизація як самих об'єктів, предметів і явищ, так і знань про них.

На нашу думку, використання методу класифікації є необхідним для пізнання всієї широти застосування будь-якого поняття в праві та встановлення співвідношення між різними правовими явищами у кожному окремому випадку прояву правової дійсності або у конкретній практичній ситуації, пов'язаної з правовідносинами. Неупередженість судової влади не є виключенням.

Наукова класифікація фіксує закономірні зв'язки між класами об'єктів із метою визначення місця певного об'єкта, наприклад, неупередженості судової влади, у системі, що вказує на його властивості, зокрема у системі

гарантування прав людини. І хоч у правовій науці немає однозначної думки щодо можливості та необхідності класифікувати усі явища, які мають правові цінності, а до таких, безумовно належать як неупередженість судової влади, так і гарантії прав людини, оскільки усі правові цінності є абсолютними, виражаються одна через іншу, що не дає змоги їх порівнювати та зіставляти, а ієрархія, своєю чергою, знищує моральну основу права та саме право [393, с. 192], не можна не погодитися з висновком О. С. Адамової, що грамотне використання методу класифікації підвищує ефективність правового регулювання [2, с. 24].

Застосування методу класифікації сприяє ефективному опануванню, усвідомленню умов та причин виникнення, функціонування, розвитку політико-правових явищ, процесів, інститутів [82], зокрема неупередженості судової влади.

Формально-юридичний (догматичний, формально-догматичний) метод вивчення неупередженості судової влади дозволить проаналізувати чинне законодавство з позицій відповідності правовій доктрині та суспільним трансформаціям. Використання цього методу завжди пов'язане із широким застосуванням аналізу, синтезу, індукції, дедукції тощо. Водночас формально-догматичний метод не може претендувати на повноту відображення правових реалій, вивчення права в усьому розмаїтті його проявів, він дозволяє відобразити правову реальність лише частково [402, с. 48-49].

Важливим методом дослідження неупередженості судової влади є метод порівняльного правознавства.

Властивістю порівняльного методу є виявлення загального і особливого в об'єктах, які мають якусь спільну для них якість [223, с. 76-90]. Завдяки використанню порівняльно-правового методу можна простежити наявність чи відсутність спадковості у розвитку такого явища, як держава та право, і дійти висновку про доцільність або недоцільність використання відповідного історичного досвіду [351, с. 40]. У результаті порівняння

виявляються відношення порівнянності або непорівнянності предметів, їхньої подібності або відмінності, рівності або нерівності [357, с. 199]. Практична цінність порівняльно-правових досліджень залежить саме від якомога більшої кількості спільних рис, виявлення яких є підставою для з'ясування відмінностей порівнюваних явищ [13, с. 12]. Суть порівняння як однієї із найпростіших і універсальних операцій пізнання полягає у співвідношенні одного явища з іншим для виявлення подібності і розходжень між ними у цілому або з окремих властивостей, за допомогою чого виявляються якісні й кількісні характеристики предметів, класифікується, упорядковується та оцінюється їхній зміст [197, с. 22]. Порівняння як метод є способом, за допомогою якого встановлюється схожість або розбіжність різних аспектів неупередженості судової влади і неупередженого здійснення правосуддя.

Вищезазначені методологічні підходи та методи відіграють важливе теоретичне та практичне значення для дослідження неупередженості судової влади з позиції правознавства; вони зумовлюють максимально точне з'ясування сутності неупередженості судової влади і неупередженого здійснення правосуддя, їх нормативно-правового забезпечення та реалізації як гарантій прав людини у сучасних умовах євроінтеграції України та наявності в країні воєнного конфлікту та окупації частини її території.

Центральним поняттям, основоположною ідеєю, яка формує всю систему знань та субординує її є принцип, що за своєю сутністю є початком, базою і лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, наук [91, с. 8; 333, с. 76]. Так, методологічні підходи науковець може обирати на власний розсуд залежно від тих, чи інших обставин, але принципи мають імперативний характер [310].

У різних наукових галузях термін «принцип» розуміється по-різному: основоположне теоретичне знання, яке не є таким, що доводиться, ані таким, що потребує доведення [383, с. 362]; 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, основний закон якої-небудь точної науки;

2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось [320, с. 693-694]; центральне поняття, визначальна ідея, що поширюється на всі явища знань у галузі, де цей принцип абстрагований [349, с. 44-45] тощо. Отже, у вивченні проблемних питань неупередженості судової влади принцип характеризується основоположністю та імперативністю.

До основних принципів дослідження неупередженого судової влади слід віднести:

– принцип детермінізму: відтворює причинно-наслідкові зв'язки правових явищ у сфері неупередженості судової влади, коли одні з них виступають причиною інших;

– принцип історизму: передбачає вивчення неупередженості судової влади у формуванні та історичному взаємозв'язку, а не лише з позиції його нинішнього стану, адже дослідження неупередженості судової влади з урахуванням сучасних особливостей її стану має визначне наукове значення;

– принцип єдності історичного та логічного: спрямований на з'ясування змін, що відбуваються у змісті неупередженості судової влади у процесі її розвитку на різних історичних етапах;

– принцип достатньої підстави: полягає у тому, що будь-яка наведена позиція щодо неупередженості судової влади має обґрунтовуватися іншими фактами, правдивість яких науково доведена й не підлягає сумніву;

– принцип науковості. Усі процеси повинні відбуватися із урахуванням результатів наукових досліджень [154, с. 22]. Так, принцип науковості вимагає об'єктивного вивчення неупередженості судової влади, що сприяє визначенню істинності у досліджуваній сфері;

– принцип комплексності: сприяє всебічному розкриттю не тільки з позицій правознавства, а й інших гуманітарних наук, основних, найбільш загальних питань щодо неупередженості судової влади;

– принцип цілісності та системності: у разі системного та організованого дослідження забезпечує повноту знань про неупередженість судової влади, зумовлює упевненість в його істинності;

– принцип обґрунтованості: передбачає достатність аргументації наведених положень щодо різних аспектів неупередженості судової влади;

– принцип несуперечливості: потребує такої конструкції дослідницьких висновків та положень, за якої оцінки різних аспектів неупередженості судової влади не повинні між собою суперечити;

– принцип зв'язку теорії та практики: теорія формується згідно до потреб практики, а її результативність перевіряється на практиці за допомогою виявлення її спроможності задовольняти ці потреби;

– принцип критичності: має особливе значення у сучасних умовах методологічного плюралізму. Сутність принципу критичності полягає у тому, аби науковець після розгляду та аналізу певного явища, зокрема контролю, не позиціонував свої висновки як єдино правильні, оскільки будь-яке твердження, наукова гіпотеза має піддаватися сумнівам [279, с. 30].

Отже, неупередженість судової влади потрібно розглядати в її багатогранності та суперечливості, вивчати всі факти (позитивні та негативні) в їх сукупності, незалежно від суб'єктивного ставлення до них.

Методологія пізнання є підґрунтям вивчення будь-якої наукової проблеми. Стрімкий розвиток методології сприяє вдосконаленню наукового пошуку. Аналіз наукових позицій дослідників гарантії захисту прав людини, неупередженості судової влади, виокремлення і формулювання предмета дослідження – теоретичних основ та правової гарантії неупередженості судової влади, його мета і завдання зумовлюють необхідність і доцільність розробки у цьому дослідженні методології, її структури, світоглядних і філософських засад, співвідношення методології, методики та методів, методологічних підходів і методів, особливостей таких методологічних підходів, як системний, функціональний та інших, методів наукового пізнання і формування понятійно-категоріального апарату тощо.

Запропоноване бачення методології засноване на апелюванні до принципів багатовимірності суспільно-політичних явищ, що дає змогу

системно досліджувати неупередженість судової влади у період сучасного етапу проведення судової реформи в Україні.

На думку авторки, обрана методологія дослідження дозволяє здійснити не лише комплексний і ґрунтовний аналіз основних проблем неупередженості судової влади як засобу забезпечення прав людини, а й одержанню змістовних узагальнень, логічно вмотивованих і науково обґрунтованих висновків, а також забезпечить перевірку наукової обґрунтованості отриманих результатів.

У змісті методології дослідження неупередженості судової влади виділено чотири рівні: 1) загальнофілософські підходи; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи; 4) міждисциплінарні методи.

Важливе місце у системі методології дослідження неупередженості судової влади посідають принципи, основними з яких є: принцип детермінізму; принцип історизму; принцип єдності історичного та логічного; принцип достатньої підстави; принцип науковості; принцип комплексності; принцип цілісності та системності; принцип обґрунтованості; принцип несуперечливості; принцип зв'язку теорії і практики; принцип критичності та інші.

1.3 Становлення та розвиток неупередженої судової влади в Україні

В умовах розбудови в Україні правової держави, неупереджена судова влада, як складне і багатогранне явище, потребує комплексного підходу до її вивчення, а дослідження витоків і подальшого історичного розвитку судочинства надають можливість виокремити властивості, характерні неупередженому здійсненню правосуддя як основної функції суду – носія судової влади. Як уявляється, лише сильна і розгалужена система судових органів, які мають авторитет у соціумі та державі, забезпечує неупереджену

реалізацію функцій судової влади, що є обов'язковою умовою формування правої держави.

Еволюція судової влади в Україні органічно пов'язана з процесами розвитку інших правових категорій, що набули поширення в сучасному світовому співтоваристві, зокрема таких як «влада», «державність», «інститут права». Ці категорії слугують основою для розгляду неупередженості судової влади і виокремлення її ознак.

У теперішній період розвитку нашого інформаційного суспільства судова влада, її завдання, засади і принципи, функції і ознаки, вимоги до її носіїв досить високі й суттєво відрізняються від тих, що вважалися стандартами раніше. На нашу думку, правова категорія «неупередженість судової влади» на сьогодні стала однією з основоположних для характеристики судової влади.

Необхідність запровадження у науковий обіг правової категорії «неупередженості судової влади» обумовлюється наступними обставинами:

По-перше, відправлення правосуддя (мається на увазі процесуальний аспект розгляду і вирішення підвідомчих суду проваджень) і організаційна структура органів судової влади, як явища взаємообумовлювані і взаємовизначаємі.

По-друге, урахування «неупередженості» при характеристиці судової влади дозволяє виділити це явище і ступінь його впливу на функціонування судової влади.

По-третє, визначення правоохоронної і правозахисної функцій судової влади, також пов'язано з необхідністю урахування неупередженості судової влади.

По-четверте, «неупередженість» і «рівень неупередженості судової влади» доцільно розглядати в якості ознаки, що характеризує судову владу і дозволяє формувати думку про розвиток даного правового явища як складового елемента судової влади в різних правових системах, міжнародно-правових актах, міжнародних стандартах.

При цьому відзначимо, що аналіз наукових позицій стосовно визначення ознак судової влади і правосуддя, дає підстави стверджувати, що поняття «правосуддя» та «судова влада» є близькими за змістом, але не тотожними. Судова влада – більш широке за змістом, системне поняття, яке охоплює усі аспекти судових правовідносин.

Питання неупередженості судової влади як гарантії прав людини не можуть бути належним чином з'ясовані без поглибленого дослідження історичних особливостей становлення та розвитку судової влади в Україні.

Формування державності в Україні розпочалось у стародавні часи й має власні вікові традиції та вагому історичну спадщину. Як відомо, внаслідок еволюції східнослов'янського суспільства влада вождів набула публічного характеру й поступово трансформувалася в державну, з розвитком інститутів якої влада авторитету жерців і старійшин остаточно ретранслявалась у світську владу племінних вождів-князів, які почали здійснювати судочинство при власному князівському дворі [105, с. 145-146]. Витоки національної судової влади не важко знайти в документальних пам'ятках часів князівського правління, з якими слушно пов'язують окремі науковці початок формування вітчизняної судової системи [221, с. 22].

Функція судової влади для жителів давньої Русі була такою, що стояла чи не на першому місці [337, с. 72], належала до основних прерогатив князівської влади й вважалась одним із головних обов'язків князя [33, с. 102]. Ці фактори, безумовно, позначилися на національній ментальності народу, який суд уявляє як прояв влади держави, та здійснили вплив на увесь процес подальшого формування цієї гілки державної влади, на вибір способів організації її інститутів та порядку здійснення нею судочинства.

Відзначимо, що діяльність судових органів за княжої доби, демократичне державне утворення Запорізької Січі, перша в світі Конституція Пилипа Орлика виникли на території сучасної України ще тоді, коли в інших країнах панували феодально-монархічні режими, далекі від проявів демократії та гуманізму.

Характеризуючи право, яке діяло до прийняття християнства на території України, М. Грушевський вказував: «В старім праві нашім не було смертної кари на провинників, ані калічили за провину, відрубуючи руки, ріжучи уха, носи, як то робили по законам візантійським або старинним німецьким» [71, с. 39].

Після того як владою князя було введено на теренах України православного вірування почали застосовуватися церковні закони, які з часом були систематизовані у, так званому, Статуті Володимира. За цим Статутом вводився церковний суд, уповноважений розглядати справи і карати за участь у язичницьких обрядах та інші вчинки проти віри і церкви, а також про розлучення, неосвячений церквою шлюб, майнові спори, побиття батьків тощо. Діяльність цього суду регламентувалась церковним правом.

З цього приводу М. Грушевський відзначав: «Духовні потім, перейнявши разом з церковними книгами також і книги законів візантійських, пробували на грецький взірць і у нас завести кари на смерть та каліченніє, але не приймали того люде. Карали грошима, сажали до в'язниці, в найгіршім разі оддавали в неволю, щоб відробив працею своєю провину, але кров проливати, на життє чоловіка наставати не любили» [71, с. 40].

У X ст. судочинство здійснювалося у відповідності до положень збірника законів «Закон руський», який став прототипом «Руської правди».

«Руська правда» Київського князя Ярослава Мудрого продовжує регламентувати діяльність суду. Тут досить добре простежується трансформація звичаїв у норми писаного і санкціонованого владою права, що переважно стосувалося процедур і правил судового обряду, тобто процесуальних норм, які у вказаному збірнику не відокремлювались від норм матеріального права.

Отже, виникнувши на основі звичаєвого права, суд періоду Київської Русі був поставлений на службу панівному стану, послідовно відстоював і захищав інтереси князів, бояр та інших категорій заможного населення, а

судова система була досить розгалуженою. Існували князівський, боярський, общинні та церковні суди. Судових органів, як особливих державних структур, не існувало. Суддями були князі, посадники, волостителі та ін. Судовий процес носив обвинувально-змагальний характер. Природа судової влади була характерною для феодальної держави, коли феодал (князь) уособлював в собі органи законодавчої, виконавчої та вищої судової влади.

У Великому князівстві Литовському найвищим вважався суд, який вершив Великий князь або його довірена особа. Поряд з ним судочинство здійснював суд Ради, а на місцях роль суду виконували намісники, воєводи і старости.

З прийняттям Судебника 1468 р. відбулося узаконювання існуючих де-факто панських судів і з цього часу вже офіційно шляхетний пан одноособово засуджував селян за вчинення правопорушень. Діяв також копний суд. Він здійснював судочинство для представники усіх верств населення за нормами звичаєвого права.

Статут 1566 р. передбачав обов'язкове створення у повітових містах таких судових установ як земський суд, що обирався шляхтою; гродський суд, який діяв одноособово; підкоморний суд. У містах, в яких діяло Магдебурзьке право, справи міщан вирішували судові колегії.

Під час національно-визвольної війни на українській землі з'явилася система козацьких судів. До цієї системи входили сільські, сотенні та полкові суди. Правосуддя у козацьких судах здійснювалося як за нормами звичаєвого права, так і на підставі законів, прийнятих польськими королями і литовськими князями. Роль вищої судової інстанції відігравав кошовий суд, який у своїх рішеннях виходив з норм звичаєвого права та здорового глузду [407].

Велика кількість джерел, у тому числі «Пакти і Конституція прав і вільностей Запорізького Війська» Пилипа Орлика від 1710 р., «Інструкція судам» гетьмана Д. Апостола, свідчать, що судові органи в Україні XVII-XVIII століть (зокрема, Запорозької Січі) були колегіальними. Наприклад,

відповідно до вказаної Інструкції гетьмана Д. Апостола, до складу суду входила «деяка кількість чесних персон» [4, с. 246].

Судді зазвичай обиралися населенням безпосередньо на радах чи призначалися вищою владною структурою. Вважалося за правильне, що обраний суддя має бути «людиною гідною, заслуженою, непідозріливою, совісною, грамотною, в правах винахідливою, із законного подружнього народження, чесного поводження, в словах і справах постійною, не молодшою 25 і не старшою 75 років» [4, с. 323].

Таким чином, судочинство Запорізької Січі, увібравши в себе класичне римське право і окремі елементи Великого князівства Литовського по суті залишалось індивідуальним і самобутнім, оскільки відображало національний інтерес запорозького козацтва, а його основу складало українське звичаєве право, побудоване на традиціях і звичаях Київської Русі.

У період Гетьманщини судова влада належала військовим судам. Діяли полкові, сотенні військові суди, які підпорядковувалися військовій адміністрації.

Після приєднання України до складу Російської імперії в країні чинними стали російські джерела права, на підставі яких почали діяти суди. При цьому, на неупередженості судової влади негативно позначилось те, що судові функції покладалися на поліцію, яка була уповноваженою здійснювати досудове розслідування у всіх кримінальних справах, розглядати по суті незначні такі справи та займатися виконанням вироків. Поміщики також мали право чинити одноосібно суд над селянами-кріпаками.

У цей період не можна не відзначити, що важливе місце в системі становлення неупередженого судочинства в Україні належало збірнику «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1734 року [235, с. 23]. Фактично у цьому збірнику знайшла свого відображення перша спроба кодифікувати українське право, яке діяло у той період часу на території України. Цей збірник складала 30 розділів, які поділялися на 531 артикулів і 1714 пунктів. На жаль, цей український законопроект не був прийнятий

російський Сенатом, який не допустив його видання українською мовою. Спочатку царський уряд наказав перекласти вказаний збірник на російську мову й видати його як звід законів, а у 1756 р. проект цього зводу взагалі повернувся гетьману Кирилу Розумовському на доопрацювання.

Не зважаючи на це, у 1760 р. під час реформи гетьмана Кирила Розумовського, судово-адміністративну систему було виокремлено з військової сфери. У полкових округах, окрім полкових, почали діяти земський, гродський і підкоморський суди. У сотнях залишилися сотенні суди для розгляду дрібних справ, а з іншими треба було звертатися до повітового суду. Найвищим судом був Генеральний суд. Отже, внаслідок цієї реформи в українських землях відновлювалася станова система судів та відбулося відокремлення судової влади від влади військово-адміністративної. За цією реформою судді стали виборними, що сприяло формуванню неупередженості судової влади. На жаль, ці зміни судової системи були останніми, що враховували автономність України.

За правління Катерини II у Російській імперії, до складу якої входили українські землі, внаслідок реформи 1775 р. у судовій системі були створені станові міські суди для захисту приватної власності та привілеїв міської еліти. І хоч, в окремих українських містах судова влада для міщан не була новиною, оскільки на Лівобережжі власну судову систему вже мали міста з магдебурзьким правом, решта полкових та сотенних центрів підпорядковувалися козацькій адміністрації, що практично продовжувала здійснювати вплив на судочинство. У південній частині українських територій взагалі утворювалася нова адміністративна і судова система. На Правобережжі, після поділу Речі Посполитої, міста повинні були отримати також нову судову систему замість міського суду.

Так, у Слобідсько-Українській, Херсонській, Катеринославській та Таврійській губерніях система судів стала такою як у губерніях Центральної Росії [51, с. 8]. Отже, фактично на більшості українських земель, що входили до Російської імперії, була введена судова система, яка включала земські

суди для дворян і селян; у містах – магістрати та ратуші для купців і міщан. Вищою інстанцією для них вважалися губернські суди (палата кримінального і палата цивільного суду). В Одесі створили ще комерційний суд, а у губерніях - совісні суди для розгляду справ про вчинки божевільних і неповнолітніх, а також надвірні суди для розгляду справ осіб, стану належність яких важко було визначити, та чиновників і військовослужбовців, які тимчасово перебували там у справах служби [51, с. 8].

Ця реформа була спрямована на створення єдиної судової системи з однаковим діловодством. Внаслідок її проведення відбулося певне відділення адміністративної влади від судової і були скасовані особливі суди [399, с. 27].

У Київській, Волинській і Подільській губерніях на верху судової системи був головний суд, який був апеляційною інстанцією для судів повітових, підкоморських, магістратів і ратуш. Загалом тогочасний судоустрій носив становий характер. Єдиного суду для усіх станів не існувало, було відсутнє і єдине законодавство, що підривало основи усієї судової системи [408, с. 59].

Таким чином, судова система I-ї половини XIX ст. мала суттєві вади, оскільки суди мали становий характер, коли для представників кожного соціального стану створювалися свої судові органи, а також залежали від адміністрації, яка брала участь у судочинстві або втручалася у вирішення судових справ, розгляд яких здійснювався за засадами феодального права (таємність, писемність, нерівність, відсутність змагальності тощо) [104, с. 234-235]. В цей період неупередженість судової влади була лише умовною, оскільки системи її правових гарантій фактично не існувало. потребувала значного удосконалення

Наступною судовою реформою, що була розпочата у 1864 р., скасовувалися станові суди, замість них для здійснення судочинства вводилися загальні судові установи, суд присяжних та інститут мирових суддів. Суд присяжних, який нею передбачався вводився поетапно на протязі

1867-1880 рр. Найперше він був введений в Харківському, Ізюмському та Сумському судах [148, с. 125].

Порядок розгляду і вирішення справ у судах Харківського, Одеського, Варшавського судових округів, тобто на теренах сучасної України, визначався Статутами цивільного і кримінального судочинства 1864 р., в яких були задекларовані такі демократичні для того історичного періоду засади судового права як незалежність суду від адміністрації, незмінність суддів, участь у розгляді багатьох справ присяжних засідателів, гласність процесу, змагальність сторін тощо [161, с. 75-79, 357].

Судова реформа 1864 р. створила нову судову систему, що включала місцеві мирові суди (мировий суд, з'їзд мирових суддів) і загальні суди (окружний суд, судова палата). Мирові суди у повітах і містах розглядали незначні кримінальні та цивільні справи. Повіт, з існуючими у його межах містами, становив мировий округ, який поділявся на дільниці; в кожній з яких суд здійснював одноособово мировий суддя. Збори таких суддів у кожному окрузі являли собою вищу мирову інстанцію – з'їзд мирових суддів, що розглядав скарги на рішення мирових суддів [308, с. 123]. Нагляд за мировим судочинством покладався на Міністерство юстиції та департамент Сенату [232, с. 9].

До загальних судів, яким були підсудні всі інші справи, належали окружні суди (один утворювався на декілька повітів) і судові палати, як друга інстанція для розгляду апеляційних скарг на рішення і вироки окружних судів, а також Сенат, який відігравав роль вищої інстанції.

Окружний суд діяв при розгляді цивільних справ у складі трьох постійних суддів, у такому ж складі суддів за участю присяжних засідателів вирішувались кримінальні справи. Вироки у справах, розглянутих за участю присяжних, вважалися остаточними, апеляції не підлягали, могли оскаржуватися в касаційному порядку до Сенату [352, с. 9].

В Україні перші суди присяжних почали діяти у Полтавській, Херсонській, Катеринославській, Таврійських губерніях. В інших губерніях

України створювалися лише мирові суди, а суди присяжних розпочали свою діяльність з відкриттям у 1880 р. Київської судової палати і Київського, Уманського, Житомирського, Луцького та Кам'янець-Подільського окружних судів.

Аналіз відомих процесів політичного характеру того часу, в яких суд присяжних, всупереч бажанню самодержця і залежних від його влади прокурорів і «коронних» суддів, виносив обвинуваченим виправдувальні вердикти, вказує на те, що суди присяжних, які діяли у другій половині ХІХ ст. на українських землях, були доступними для громадськості та мали певну незалежність, що позитивно позначилось на неупередженості судової влади.

На жаль, проіснували ці суди у Російській імперії недовго. У 70-80-х рр. ХІХ ст. царський уряд провів, так звану контрреформу, яка дію демократичних принципів Статутів 1864 р. звела на нівець [308, с. 126].

До речі, у цей час в західноукраїнських землях діяла австрійська судова система, в якій верховна судова влада належала імператорові. Особливістю її було те, що спочатку вона продовжувала діяти у формі старих польських судів, які лише стали ухвалювати свої рішення від імені австрійського монарха. Як перша інстанція тоді діяли шляхетські (земські, міські) суди, що розглядали цивільні та кримінальні справи стосовно шляхтичів, духовні (єпископські суди у Львові, Перемишлі, Кракові), які розглядали кримінальні справи щодо священнослужителів, та міщанські суди, які вирішували справи стосовно інших осіб [147, с. 25-26]. Найвищою інстанцією загальної юрисдикції Галичини з 1780 р. був сенат у складі верховної судової палати (м. Відень) [90, с. 36]. На підставі закону про судову владу від 21.12.1867 відбулася уніфікація судової системи Австро-Угорщини, з утворенням на засадах деконцентрації загальних, спеціальних (військових, на чолі з Верховним військовим трибуналом) і спеціалізованих (фінансових, промислових та інших) судів, що сприяло якіснішому розгляду цивільних, кримінальних та інших справ [35, с. 40-41; 126, с. 170]. Наприклад, для

захисту інтересів діяли вищий (у Львові) та 12 повітових судів у справах казенних доходів (у Львові, Бродях, Тернополі, Коломиї, Станіславі, Самборі, Саноці, Кракові, Тернополі, Новому Сонче, Жешові, Перемишлі) [173, с. 157]. На наш погляд, часті зміни судової системи в західноукраїнських землях у період їх перебування у складі Австро-Угорської імперії мали негативний вплив на формування неупередженості судової влади.

Отже, можна зробити висновок, що для судових установ, які діяли на землях України під час перебування їх у складі Російської імперії, головною ознакою була обмеженість їх повноважень у застосуванні закону до представників певних соціальних груп. Одночасно, у джерелах імперського права декларуються засади змагальності, гласності, з'являються інститути касації, адвокатури і деякі інші прояви ідей гуманізму. Це вказує на бажання прикрасити судове право абсолютної монархії демократичними елементами.

Після російської лютневої революції 1917 р., коли розсипався царський режим, спричинивши на теренах України інші революційні події та збройні конфлікти, перевороти, війни і повстання, які тривали до кінця 1922 р. [309, с. 4-6, 403-404; 336, с. 424-466], з'явилися певні надії на реалізацію національної ідеї здобуття Україною державної незалежності, а з нею й на створення власної системи державного управління, у тому числі й законодавства та судової влади. І хоч мрії про незалежність на той момент залишилися нездійсненими через об'єктивні обставини, є підстави вважати, що протягом боротьби українців за досягнення державної незалежності у зазначений період ХХ століття, було розпочато формування законодавства і судової системи незалежної Української держави.

На цьому шляху, як відомо, Україна пройшла три основні періоди, а саме: 1) Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.); 2) Гетьманства (квітень 1918 р. – грудень 1918 р.); 3) Директорії (грудень 1918 р. – грудень 1920 р.) [388, с. 105].

Так, після проголошення Української Народної Республіки Мала Рада УНР за доповіддю секретаря Центральної Ради УНР М. Єремівца затвердила

запропонований Генеральним секретарством судових справ законопроект, відповідно до якого «суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [378, с. 408].

З проголошенням незалежності України і відокремленням її від Російської республіки необхідним стає як формування вищих органів державної влади, так і створення найвищої судової інстанції держави. Закон Української Народної Республіки «Про утворення Генерального суду» був прийнятий Центральною Радою 02.12.1917. З його прийняттям було створено Генеральний суд УНР з повноваженнями касаційної та наглядової інстанції та розпочато зведення усієї судової системи, оскільки у подальшому були прийняті закони УНР про заснування апеляційного, про їхні штати, умови обрання до них тощо.

Перше засідання Генерального суду відбулось 15.01.1918, про що повідомив на засіданні дев'ятої сесії Центральної Ради генеральний суддя С. Шелухін з нагоди оприлюднення IV Універсалу, яким проголошувалося, що однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу [301, с. 44].

Прийнятий Центральною Радою 17.12.1917 закон передбачав створення і діяльність в УНР трьох апеляційних судів: Київського для Київської, Полтавської, Чернігівської, Волинської і Подільської губерній, Харківського для Харківської, Катеринославської губерній та Бердянського і Мелітопольського повітів Таврійської губернії, і Одеський для Херсонської губернії та Дніпровського повіту Таврійської губернії. Чинність Київського апеляційного суду було поширено також на судові установи Холмщини і Підляшшя.

Важливим для створення неупередженої судової влади в Україні було прийняття Центральною Радою 30.12.1917 закону, яким визнавалась неправомочність Київської, Харківської та Новочеркаської судових палат, як вищих інстанцій для окружних судів, а також схвалення закону «Про

заведення апеляційних судів». І хоч повноваження та внутрішня організація нових апеляційних судів, за винятком деяких деталей, майже не відрізнялись від попередніх судових палат, ліквідованих за «відчуженість і неприхильність до українського життя» [134, с. 64], з'явилась нормативно-правова основа для звільнення суддів, які дискредитували себе нехтуванням національними інтересами України і упередженим ставленням до українського населення під час здійснення правосуддя.

У березні 1918 р. була спроба реформувати судову систему для приведення її у відповідність до нового адміністративно-територіального поділу УНР, але реалізувати положення законопроекту «Про організацію судів Республіки на землях» не вдалося.

29.04.1918 була прийнята Конституція УНР, у розд. VII «Суд Української Народної Республіки» якої проголошувалось, що судова влада у межах цивільного, карного й адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами, рішення яких не можуть змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи, а найвищим судом є Генеральний Суд УНР, «зложений з колегії, вибраних Всенародними зборами на протязу п'яти літ» [379, с. 334-335]. Цей суд, був найвищою касаційною інстанцією для всіх судів, не міг бути судом першої і другої інстанції та мати функції адміністративної влади.

Через неможливість завершити судову реформу в умовах війни, влада змушена була для забезпечення правопорядку використовувати спеціалізовані військові та надзвичайні судові установи. Для розгляду справ щодо військовослужбовців утворено Київський та Одеський військові суди, згодом – вищі військові суди у Києві і Катеринославі та 17 штабних судів [303, с. 54-55]. При цьому, організація і здійснення судочинства у військовому формуванні Січових Стрільців, яке приймало активну участь у визвольних змаганнях 1917 – 1920 рр., суттєво відрізнялися від того, що було закріплено у законодавстві Центральною Радою та запроваджено в Армії УНР [83, с. 140]. Також 14.02.1918 в УНР були введені головні губернські

комісари, уповноважені створювати революційні військові суди з представників місцевих громад і губернської комендатури [175, с. 76]. Таким чином почалось перетворення незалежної судової влади в адміністративний апарат військового керівництва, якому не властиві як неупередженість суду, так і інші гарантії правосуддя.

Аналіз законодавчої і організаційної діяльності Центральної ради УНР, дає підстави для висновку, що у незначний період, протягом якого існувала УНР, її центральні органи державної влади постійно намагалися створити не лише українську судову систему і забезпечити її повноцінне функціонування, а й законодавчі засади для утвердження судової влади як незалежної і самостійної серед інших гілок державної влади.

Гетьман Павло Скоропадський, захопивши 29.04.1918 владу в Україні, продовжив формування української державності, але здійснював це на свій лад і з метою нормалізації ситуації в країні в умовах війни практично посилив функціонування надзвичайних судових установ, органів позасудової розправи й військової юстиції, в якій поширення набули воєнно-польові суди і надзвичайні воєнні суди, далекі від завдань і принципів демократичного здійснення судочинства, що діяли на фронтах і в місцевостях, де оголошено воєнний стан. Основні питання судочинства за доби гетьманату регулювалися Військово-судовим статутом і законом «Про організацію військово-судових установ та їх компетенцію» затвердженим гетьманом 21.06.1918 [176, с. 412-413]. У період Директорії військово-польові суди, склад яких затверджувало керівництво місцевої військової влади, за наказом Головного Отамана Симона Петлюри від 22.11.1918 мали право на фронті або у місцевості, оголошеній у стані облоги, ухвалювали смертні вироки, які після затвердження командиром, а у інших випадках - самим Головним Отаманом, не підлягали оскарженню й виконувалися негайно [380, с. 57].

Отже, у цей період неупередженість судової влади була формально задекларована у деяких загальних документах, але реально її не існувало, оскільки система «стрілецького суду», надзвичайних військових і військово-

польових судів мали лише одну судову інстанцію, функції якої виконували призначені військовим командуванням особи.

На жаль, цілісної реформи судової системи за весь період революційних подій і визвольної боротьби на теренах України 1917 – 1920 рр., протягом яких змінилося декілька різноорієнтованих державних урядів, так і не було здійснено. Судова влада залежала від реальної влади в умовах військових конфліктів і надзвичайних станів оборони, коли паралельно діяли квазісудові органи, а місцеве населення вдавалось до самосуду та самоуправства.

Із встановленням радянської влади на українських землях подальший розвиток судочинства відбувався під впливом комуністичних ідей. Демократично-правові стандарти судової влади у цей період було нівельовано [33, с. 113]. Перші радянські суди виникали за ініціативою робітничо-селянських, солдатських, революційних рад і не мали нормативно-правової основи для здійснення судочинства, їх роль виконували безпосередньо самі ці ради або збори громадян [342, с. 6]. Урегульованість такого судочинства в законодавстві з'явилася пізніше, коли Постановою Народного Секретаріату Радянської України «Про введення народного суду» від 4.01.1918 були скасовані усі попередні судові установи, майно, архіви і поточні справи яких за рішеннями Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів відходили до новостворених на місцях народних судів (дільничних, повітових, міських), підсудність яких нагадувала ту, що існувала для колишніх мирових і загальних судів. Місцеві народні суди створювалися з розрахунку один на 10000 осіб.

У 1918 р. відбулось формування радянської судової системи України. Так, 23.02.1918 Народне секретарство в судових справах прийняло положення «Про порядок утворення на території України робітничих і селянських повітових та міських трибуналів, їх завдання і функції». 11.12.1918 декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України в Українській Радянській Армії було запроваджено особливі військові

трибунали, система яких була віднесена до відання Революційної Військової Ради Української Радянської Армії й включала ротні товариські (дисциплінарні), полкові, загальноармійські (надзвичайні) військові трибунали та армійський касаційно-апеляційний відділ. Одночасно було затверджено положення про ці трибунали. 3.12.1918 була заснована Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУЧК), уповноважена на вчинення позасудових репресій [391, с. 33-34].

Судовий орган діяв колегіально, швидко і просто: у будь-який час доби, керуючись принципом революційного утилітаризму й тим, наскільки його рішення корисне для Радянської влади. Судові рішення ухвалювалися ім'ям Народу України більшістю голосів членів суду і одразу вважалися остаточними та підлягали негайному виконанню, оскільки апеляційний і касаційний їх перегляд не передбачався.

З січня 1919 р. усі рішення та вироки народних судів і революційних трибуналів виносилися іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки, а з березня 1919 р. циркуляром НКЮ УСРР було запроваджено нагляд юридичних відділів губвиконкомів за законністю вироків і рішень підвідомчих їм судових установ. Службовці вказаних відділів почали брати участь у судових процесах і оскаржувати судові вироки та рішення у вищу інстанцію, вимагати перегляду їх за нововиявленими обставинами. У квітні 1919 р. в НКЮ УСРР було створено відділи для здійснення найвищого судового контролю з ревізійно-наглядовими функціями і найвищого касаційного суду для розгляду скарг на вироки революційних трибуналів, а народні суди та трибунали отримали право самостійно переглядати свої рішення за нововиявленими обставинами [337, с. 370-371]. Отже, у середині 1919 р. в УСРР діяли суди першої інстанції (народні суди і революційні трибунали), судові органи касаційної інстанції (раднарсуди та Найвищий касаційний суд), судовий орган із винятковою підсудністю (Верховний революційний трибунал). Наркомат юстиції в особі Найвищого судового контролю і органи юстиції на місцях виконували ревізійно-наглядові функції.

При цьому, втручання в діяльність судових установ місцевих органів юстиції та НКЮ УСРР видавалося цілком нормальним.

З 1921 р. почала розвиватися практика показових політичних процесів, якими керувало Політбюро ЦК КП(б)У. Це стосувалося відомої справи «Національного центру», справи ЦК українських есерів тощо.

Відповідно до Положення про судоустрій УСРР, затвердженого ВУЦВК 16.12.1922, запроваджувалась єдина судова система з трьох ланок: народного суду, губернського суду і Верховного Суду УСРР з його колегіями. Органи державної безпеки втратили право на позасудову розправу, оскільки після скасування ВУЧК новостворене ДПУ УСРР не мало таких повноважень. Для розгляду справ, провадження в яких мали вести органи ДПУ УСРР, було створено надзвичайні сесії. Поряд із загальними судами діяли спеціальні судів, які розглядали окремі категорії кримінальних, адміністративних, дисциплінарних, трудових, господарських і земельних справ, що вимагали від суддів спеціальних знань. Хоча вони були тимчасові, однак у подальшому республіканське і загальносоюзне законодавство зберігало такі види судів аж до початку 1950-х рр.

Проте, у результаті цієї реформа та подальших змін судоустрою й судочинства радянський суд не став незалежним органом, він продовжував перебувати під політичним контролем і керівництвом комуністичної партії. В умовах радянської дійсності не існувало умов для реалізації ідей поділу державної влади, суддівської незалежності. Це цілком виключалося системою контролю за державним життям з боку комуністичної партії. Таким чином, вести мову про неупередженість і незалежність суду за такого партійного контролю немає жодних підстав.

Наприкінці 1920-х рр. в УСРР розпочалось формування тоталітарно-репресивного режиму. Основним завданням суду ставало не здійснення правосуддя, не захист прав громадян, а виконання політичних вказівок партійно-державного керівництва на чолі зі Сталіним, який став генеральним

секретарем ЦК партії. Таким чином, суд поряд з іншими органами мав вести рішучу боротьбу з «ворогами народу» [238, с. 163-165].

Тоталітарній державі вже не вистачало засобів військового і адміністративного характеру. Для вирішення каральних завдань почали прилаштовувати юстицію. Для Сталіна і багатьох інших партійних лідерів, що звикли лише адмініструвати, не звертаючи уваги на дію правових норм і законів, вкрай небажаним було відродження і зміцнення судової влади як незалежної та самостійної гілки державної влади [144, с. 233].

Тому для подальшого розвитку судової системи і судочинства України у період 1922-1957 рр. характерним є подальший відхід від демократичних принципів устрою судової системи і здійснення правосуддя, що зумовлювалося каральною діяльністю владної верхівки СРСР.

Аналіз того, що відбувалось у перші десятиліття панування радянської влади в Україні дає підстави для висновку, що після трансформації Російської імперії в СРСР імперська правова політика продовжувалась й унеможлиблювала створення незалежної судової влади та неупередженого судочинства, оскільки влада російської держави звикла до тотального переслідування кожного, хто їй був не до вподоби. Ця влада намагалася зробити все, щоб український народ не вдався до формування власної держави України, в якій було б достойне місце не лише владі законодавчій та виконавчій, а й судовій.

Спеціальне дослідження, проведене Верховним Судом України після розвалу СРСР, засвідчило, що масовим репресіям було піддано практично всі прошарки суспільства, а за антирадянську пропаганду і агітацію по ст. 54¹⁰ КК УРСР (у редакції 1927 р.) було засуджено 47 % неосвідчених і 30 % тих, хто мав лише початкову освіту. Фактично під цю статтю можна було підігнати будь-яку розмову на політичну тему, будь-яку думку, що не збігалася з офіційною. Прикладом служить справа колгоспника артелі «Нова зоря» Каховського району на Херсонщині Леоненка І. Н., який у 1938 р. відмовляючись від підпису в податковій відомості, заявив, що він не в змозі

сплатити податок, оскільки не має засобів для існування, а ще додав, що живе ж не у Німеччині. Останніх слів було достатньо для його арешту й засудження до позбавлення свободи на п'ять років з перебуванням у таборі за антирадянські висловлювання, що дискредитують заходи влади [289, с. 4-6].

Для забезпечення масових репресій за Постановою ВУЦВК і РНК СРСР від 10.07.1934 справи зазначеної та деяких інших політично важливих категорій, які розслідувалися органами НКВС, передавалися на розгляд спеціальних судових колегій обласних судів, що діяли у складі головуючого і двох постійних членів [203]. При колегії ДПУ УРСР з цією ж метою діяла особлива нарада, яка за результатами розгляду справ про адміністративне вислання соціально-небезпечних елементів, застосовувала нібито адміністративні санкції, реальне виконання яких вимагало застосування норм як адміністративного, так і кримінального права. Наприклад, постановою особливої наради при ДПУ УРСР від 07.07.1937 К. була виселена до спеціального поселення з конфіскацією майна через те, що вона перебувала у громаді єговістів [328].

У цей період на підставі директиви ДПУ УСРР № 121338 від 19.10.1930 кримінальні справи могли передаватися судовими установами до трійки ДПУ УСРР, тобто до адміністративного, позасудового органу. У такий спосіб адміністративні органи захоплювали судову владу й приймали рішення по суті кримінальної справи, нібито як судова інстанція. До того ж, розгляд справ вони здійснювали за відсутності обвинувачених, які не мали елементарних процесуальних прав на захист, відвід, оскарження тощо.

Не випадково, наслідки такої практики були офіційно засуджені Президією Верховної Ради СРСР, яка з метою поновлення соціальної справедливості та ліквідації наслідків беззаконня, що мало місце у період 30 - 40-х і на початку 50-х рр., своїм указом від 16.01.1989 № 10036-ХІ скасувала позасудові рішення, ухваленні у вказаний період діючими у той час «трійками» НКВС УНКВС, колегіями ОДПУ і «особливими нарадами» НКВС - МДБ – МВС СРСР, які не були ще скасовані на момент видання

цього указу, а усіх громадян, які були репресовані за рішеннями вказаних органів, визнала реабілітованими [202].

Верховна Рада СРСР 16.08.1938 прийняла Закон «Про судоустрій СРСР і союзних республік», який створив підґрунтя для формування у Радянському Союзі централізованої судової системи. Цю систему складали такі суди: Верховний Суд СРСР; Верховні Суди союзних республік; крайові суди, обласні суди, суди автономних республік і автономних областей; народні суди; спеціальні суди, до яких відносилися військові трибунали, лінійні суди на залізничному та водному транспорті.

Проте, порушення принципу відокремлення судової влади від адміністративної продовжувались й набули характеру системного явища, оскільки до складу спеціальних судів призначалися співробітники органів державної безпеки. Так, відповідно до таємної постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про надзвичайні сесії Верховного Суду УСРР, Головного Суду Автономної Молдавської СРР та окружних судів УСРР» від 28.10.1928 та наказу НКВС УСРР «Про відрядження працівників до спеціальних колегій судів і трибуналів» № 343 від 7.10.1934, нормативні положення яких продовжували діяти в СРСР тривалий час, надзвичайні сесії складалися з голови, його заступника і чотирьох членів, з яких голова, заступник і два члени були співробітниками органів ДПУ УСРР [337, с. 406-407].

У зв'язку із нападом військ Гітлерівської Німеччини та її союзників на Радянський Союз 22.06.1941 на європейській частині СРСР і на всій території України офіційно запроваджується режим воєнного стану, в умовах якого обмежувались права громадян, військові органи набули широких владних повноважень, зросла компетенція військових трибуналів, діяли надзвичайні органи влади, юридична відповідальність наставала за законами воєнного часу. Зокрема, у прийнятому 22.06.1941 Указі Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан» йшлося, що у місцевостях, оголошених на воєнному стані, всі справи про злочини, спрямовані проти оборони, громадського

порядку й державної безпеки, передаються на розгляд військових трибуналів [201].

Важливе значення для реалізації завдань радянської судової системи в умовах цієї війни мав наказом народного комісара юстиції СРСР від 29.07.1941 № 106 «Про перебудову роботи судових органів та органів юстиції на воєнний лад», який орієнтував працівників судових установ на те, що кожний вирок, кожне рішення, кожна дія суду мають сприяти великій боротьбі, зміцнювати державність, встановлений порядок і соціалістичну законність [284, с. 9].

Протягом 1943-1944 рр. територія України була повністю визволена від німецьких військ, після чого відбулись відкриті процеси військових трибуналів над нацистськими злочинцями та їх пособниками, винними у злочинах проти радянських громадян провели. Такі процеси пройшли у грудні 1943 р. в Харкові, у січні 1946 р. в Києві. Особи, засуджені до смертної кари на цих процесах, були привселюдно повішені.

Воєнний стан, який тривав до завершення Другої світової війни і був скасований на території УРСР 21.09.1945, а її західних областей – 4.07.1946, негативно позначився на принципах судоустрою і судочинства, та процесуальних засобах всіх ланок радянської судової системи. Задекларовані у законодавстві демократичні принципи радянського судочинства в період війни взагалі ігнорувались. У кримінальному процесі панували розшукові методи, застосовувалися спрощенні процедури, відбулось скорочення процесуальних гарантій і строків. До окупантів, зрадників, шпигунів і диверсантів військові трибунали у закритих процесах часто застосовували смертну кару. Це покарання було поширено і в практиці швидких військово-польових судів, які діяли на воєнних фронтах. Судові функції у період війни привласнили собі і деякі надзвичайні органи державної влади. Зокрема, Державний Комітет Оборони 11.05.1944 постановою № 5858 огулом звинуватив увесь кримськотатарський народ у зраді, визнав його винним і постановив виселити всіх кримських татар із рідних місць.

Зрозуміло, якщо судочинство не відповідає демократичним принципам правосуддя, а ті, хто його здійснюють перебувають під впливом воєнного стану, важко вести мову про незалежність і неупередженість судової влади.

У повоєнні роки тенденція щодо утворення і функціонування в УРСР спеціальних судів зберігалась. Наприклад, у 1948 р. на виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про організацію табірних судів» від 30.12.1944 в м. Києві було створено спеціальний табірний суд, юрисдикція якого поширювалася на територію України щодо розгляду справ у місцях ув'язнення. Демонтаж сталінської спеціалізованої системи політичної юстиції почався лише після смерті Сталіна, коли Указом Президії Верховної Ради СРСР від 1.09.1953 були ліквідовані Особлива нарада при МВС, що розглядала кримінальні справи в позасудовому порядку, а також «трійки» і «двійки» з аналогічними повноваженнями, були ліквідовані обласні трибунали військ МВС, спеціальні табірні суди, а їхні справи передані за підсудністю до загальних судів. Фактично впродовж 1953-1957 рр. були ліквідовані всі спеціальні суди і позасудові органи, крім військових.

Розвиток судової системи у подальшому був пов'язаний із вдосконаленням загальносоюзного і українського судового і процесуального законодавства та поступового і повільного відновлення демократичних інститутів судочинства.

У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік [218]. Основи кримінального законодавства Союзу РСР, союзних і автономних республік [219], Основи кримінального судочинства Союзу РСР, союзних і автономних республік [220], Положення про військові трибунали [206], а також Закони «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» [205] та «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» [204].

Відповідно до Основ законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік, Верховна Рада УРСР 30.06.1960 прийняла Закон УРСР «Про судоустрій Української РСР» [275], у ст. 10 якого було

визначено, що всі справи в судах першої інстанції розглядаються колегіально в складі одного судді та двох народних засідателів. Відповідно до ст. 28 цього Закону в судах другої інстанції передбачалася спеціалізація суддів з розгляду певних категорій справ, оскільки цивільні та кримінальні справи в касаційному порядку і в порядку нагляду вирішувалися колегіями суддів у складі трьох осіб. Згідно зі ст. ст. 36-39 цього Закону Верховний Суд Української РСР діяв у складі судових колегій з розгляду цивільних і кримінальних справ та Пленуму Верховного Суду УРСР, який мав повноваження вирішувати справи в порядку нагляду відповідно до ЦПК та КПК УРСР.

28.12.1960 Верховна Рада УРСР затвердила нові Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси з введенням їх у дію з 1.04.1961 [258; 259]. У грудні 1961 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи цивільного законодавства і Основи цивільного судочинства Союзу РСР, союзних і автономних республік [216], а 18.07.1963 Верховна Рада УРСР затвердила нові Цивільний і Цивільний процесуальний кодекси УРСР [260].

Згідно з Законом СРСР «Про затвердження Положення про військові трибунали» від 25.12.1958 до їх підсудності, крім справ про військові злочини, були віднесені справи про шпигунство, а всі інші кримінальні справи були підсудні системі загальних судів УРСР. Щодо цивільних справ, то військові трибунали розглядали цивільні позови військових частин (установ), державних і громадських організацій, а також окремих громадян про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної їм вчиненням злочину, але тільки при провадженні кримінальних справ [206].

Суттєвих змін судова система України зазнала в період створення і вдосконалення національного процесуального законодавства 1961-1991 рр. Безперечним її здобутком стало прийняття нових Кримінального, Цивільного і відповідних процесуальних кодексів, Закону УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 5.06.1981 та ліквідація різного роду спеціальних судових органів. Це зумовлювалося позитивними змінами в організації

державної влади та змінами поглядів партійно-номенклатурної верхівки щодо засобів реалізації політики партії і держави.

Судова система України, як складова системи судів колишнього СРСР, практично нічим не відрізнялася від організації судових органів в інших республіках, проте, в умовах командно-адміністративної системи Верховний Суд УРСР діяв як вищий суд для судів республіки, в якому була запроваджена внутрішня спеціалізація суддів з розгляду певних категорій справ. Така ж побудова була властива й обласним судам.

Місце і роль судової влади в УРСР, як і в Радянському Союзі в цілому була не тільки принижена, а взагалі носила лише показовий характер і створювала видимість її незалежності. Це було закономірним явищем для цього суспільства, адже в тоталітарній країні, де вся державна влада була сконцентрована в руках одного політичного угруповання – Комуністичної партії не могло бути і мови про найменшу незалежність суду. Правова наука радянського періоду замовчувала відомий принцип поділу державної влади на три види: законодавчу, виконавчу та судову.

Отже, можна підсумувати, що радянські суди ніхто носіями окремої судової влади не визнавав, їх відносили до системи правоохоронних органів і їм відводилася в основному каральна функція. У певний період історії УРСР (1920-1950 рр.) вони взагалі підмінялися структурами виконавчої влади (ОДПУ, ВЧК, особливі наради тощо), що неприпустимо у демократичному суспільстві.

Після розпаду СРСР чимало союзних нормативно-правових актів втратило юридичну силу і на території України могли застосовуватися акти законодавства СРСР з питань, які не були врегульовані законодавством України, якщо вони не суперечили Конституції і законам України.

Як наголошував В. Бойко, процес створення в Україні дійсно незалежного суду розпочався з моменту прийняття Верховною Радою України у липні 1990 р. Декларації про державний суверенітет України, в

якій проголошувався розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу та судову [24, с. 2].

Першим кроком, направленим на побудову судової влади в УРСР, була зміна порядку обрання суддів народних судів. Вибори суддів, проведення яких цілком контролював апарат КПРС у кожному адміністративно-територіальному утворенні, вже не влаштовували суспільство.

Наприкінці 1989 р. політична ситуація в країні змінилася під впливом демократично налаштованої громадськості та національного руху. Всі розуміли, що збереження старого порядку формування суддівського корпусу є не лише неприпустимим у демократичній державі, а й шкідливе для здійснення неупередженого судочинства.

На виборах суддів, які вперше відбувалися у Радянському Союзі за відсутності тотального партійного контролю комуністів, населення не проголосувало за провладних кандидатів, оскільки не сприймало їх як справедливих, незалежних і неупереджених охоронців прав, свобод і законних інтересів громадян. У зв'язку з тим, що інших кандидатів організаторами виборів не пропонувалося через їх небажаність для політичного керівництва та брак кваліфікованих юридичних кадрів.

Тому обрання суддів у 1990 р. було віднесено до компетенції обласних рад та Верховної Ради України.

Наступні важливі кроки, спрямовані на формування як незалежної судової системи, так і неупередженого судового корпусу в Україні, пов'язані із набранням чинності законами УРСР від 24.10.1990 та 19.06.1991 «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР». Згідно з оновленими конституційними нормами суддям вже не дозволялось одночасно із займаною посадою судді бути депутатами і членами політичних партій та рухів.

В умовах становлення незалежної України були прийняті важливі закони: «Про статус суддів» [271]; «Про внесення змін і доповнень до Закону УРСР «Про судоустрій УРСР», Кримінально-процесуального та

Цивільного кодексів УРСР» [252]; «Про внесення доповнень і змін до Цивільного процесуального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо порядку розгляду судових справ» [246]; «Про органи суддівського самоврядування» [263]; «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» [265]; «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку із змінами в Законі УРСР «Про судоустрій УРСР» [251]; «Про внесення змін до ст. 149 і 150 Конституції (Основного Закону) України» [251]; «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [256]; «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» [256]. Також внесені зміни і доповнення до чинного законодавства, які спрямовані на захист осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності, судовий контроль за арештом та ін.

З проголошенням 24.08.1991 незалежності України [268] та з прийняттям нової Конституції України [130] почався процес реорганізації судової системи. Верховною Радою України до Конституції України Законом України «Про внесення змін до статей 149 і 150 Конституції (Основного Закону) України» [250], а також до Закону УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 5.06.1981 [274] були внесені зміни та доповнення Законами України від 17.06.1992 [253] та від 24.02.1994 [254]. Виходячи з цього, загальними судами в судовій системі України було визначено Верховний Суд України, Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні суди, міжобласний суд, Київський і Севастопольський міські суди, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) суди, військові суди регіонів, Військово-Морських Сил України та гарнізонів.

Виходячи з положень ст. 43 Закону України «Про судоустрій України», Верховний Суд України діяв у складі судових колегій у цивільних, кримінальних справах і військової колегії, створеної відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24.02.1994 [277], та Пленуму

Верховного Суду України. Судові колегії Верховного Суду України згідно з вимогами ст. 49 цього Закону розглядали справи по першій інстанції, у касаційному порядку, в порядку нагляду та за нововиявленими обставинами. Верховний суд Автономної Республіки Крим, Київський і Севастопольський міські та обласні суди, відповідно до ст. 30 даного Закону, діяли у складі президії суду і відповідних судових колегій та розглядали справи як суди першої інстанції, в касаційному і наглядовому порядку та за нововиявленими обставинами. Заслуговує на увагу з точки зору спеціальної компетенції діяльність Міжобласного суду, який діяв як суд першої інстанції, розглядаючи на особливо режимних об'єктах, розташованих на території України, всі цивільні і кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопорушення, у випадках, передбачених законодавством.

Є потреба звернути увагу на організацію і діяльність військових судів, реформованих після проголошення незалежності України. Постановою Верховної Ради України від 3.03.1993 судові установи військової юстиції були перейменовані відповідно у військові суди гарнізонів, регіонів та Військово-Морських Сил України [264]. Згідно із Законом України «Про судоустрій України» військові суди здійснювали правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, передбачених законодавством України. Відповідно до Указу Президента України № 572/98 від 30.05.1998 «Про мережу та кількісний склад військових судів України» на території держави діяло 24 військових суди гарнізонів, 3 військових суди регіонів та військовий суд Військово-Морських Сил України [262].

Відповідно до ст. 38-8 Закону України «Про судоустрій України» юрисдикція військових судів поширювалася: на всі справи про злочини, вчинені військовослужбовцями Збройних Сил України [261], Прикордонних військ України [267], Служби безпеки України [269], Управління державної охорони [257], військ Цивільної оборони та внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України [255], а також військовозобов'язаними під час проходження ними зборів; на всі справи про шпигунство; на справи про

злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені особами начальницького складу виправно-трудових установ; на справи про злочини, вчинені певними категоріями осіб, які визначаються законодавством України; на справи про адміністративні правопорушення військовослужбовців; на справи за скаргами військовослужбовців на неправомірні дії військових посадових осіб і органів військового управління; на справи про захист честі і гідності, сторонами, у яких є військовослужбовці або військові організації; на інші справи, пов'язані із захистом прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, а також прав і законних інтересів військових частин, установ та організацій. Тобто, до прийняття Закону України «Про судоустрій України» від 7.02.2002 [273] військові суди забезпечували захист прав і свобод військовослужбовців, військовозобов'язаних, призваних на збори, виходячи з вимог Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [270], а також військових частин, установ та організацій [233].

Органи державного арбітражу в радянській Україні не вважалися судовими органами, хоча і виконували близькі до судових юрисдикційні функції. З переходом до ринкових відносин в економіці України коло учасників підприємницької діяльності значно розширилося за рахунок громадян-підприємців, юридичних осіб усіх форм власності, значно збільшилося і число господарських спорів. Арбітражні установи були офіційно визнані судовими органами, що стало певним елементом спеціалізації цих судів. Для реорганізації і впорядкування системи державного арбітражного судочинства Верховною Радою України 4.06.1991 було прийнято Закон України «Про арбітражний суд» [245], що визначив систему арбітражних судів в Україні, яку склали Вищий арбітражний суд України, арбітражні суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а згодом – Арбітражно-процесуальний кодекс України [5].

Згідно з зазначеним Законом, Вищий арбітражний суд України, як вищий орган по вирішенню господарських спорів і здійсненню нагляду

стосовно рішень, ухвал, постанов арбітражних судів України та контролю за їх діяльністю, діяв у складі пленуму, президії та арбітражних колегій по вирішенню спорів та перегляду рішень, ухвал і постанов арбітражних судів нижчого рівня. Цей суд вирішував господарські спори, віднесені до його компетенції Арбітражно-процесуальним кодексом України, іншими законодавчими актами України, міждержавними договорами й угодами і міг прийняти до свого провадження будь-який господарський спір. Необхідно зазначити, що крім арбітражних колегій по розгляду господарських спорів, згідно з Указом Президента України від 21.04.1998 у складі Вищого арбітражного суду України та арбітражних судах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, було створено спеціальні колегії з розгляду справ про банкрутство, що свідчить про наявність елементів спеціалізації суддів в межах певної юрисдикції вказаних вище судових органів [276].

На виконання вимог п. 12 Перехідних положень Конституції України, впровадження Концепції судово-правової реформи та конституційного принципу спеціалізації, прийнятим 21.06.2001 за Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд», була створена спеціалізована судова вертикаль господарських судів, яку склали місцеві, апеляційні господарські суди та Вищий господарський суд України [248]. Зважаючи на те, що був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Арбітражно-процесуального кодексу України» [247], яким скасовувався інститут судового нагляду, місцеві, апеляційні господарські суди і Вищий господарський суд України набули відповідно статусу судів першої, апеляційної і касаційної інстанцій з можливістю касаційного перегляду постанов Вищого господарського суду України Судовою палатою з господарських справ Верховного Суду України, яка була утворена на виконання вимог Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» [249].

Що стосується саме судової реформи, то необхідно зазначити, що в останні роки увага законодавця до існуючих проблем судочинства значно підвищилась. Активне реформування судочинства почалося ще з 2001 р. (так звана «мала судова реформа»), яке стало черговим та, очевидно, не остаточним етапом реформування судоустрою та судочинства. Значною була й судова реформа 2010 р. Наступний етап реформування відбувся з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 21.02.2015, який вніс зміни до ряду законів.

2.06.2016 був ухвалений Закон України «Про внесення змін до Конституції України», який став логічним продовженням судової реформи в Україні.

У розд. VIII «Правосуддя» Конституції України (в редакції, яка набула чинності 30.09.2016) визначено:

- основні засади організації судової системи (територіальність, інстанційність, спеціалізація, єдність, поширення судової юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, обов'язковість судових рішень);

- судові ланки (місцеві, апеляційні суди, Верховний Суд, підсистеми спеціалізованих судів);

- основи статусу суддів (незалежність, недоторканність, незмінюваність, вимоги до професійних суддів, основні засади процедури їх призначення, підстави звільнення суддів з посад та припинення їх повноважень);

- державне фінансування органів судової влади;

- повноваження і склад Вищої ради правосуддя як органу відповідального за забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та кваліфікованого суддівського корпусу, додержання норм Конституції і законів України та професійної етики в діяльності суддів.

Конституційними гарантіями суддівської діяльності слушно вважають такі: гарантування незалежності й недоторканності судді Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126); імунітет судді, що виражається в особливому порядку затримання й арешту судді (ч. 3 ст. 126); заборону будь-якого впливу на суддів (ч. 2 ст. 126); захист професійних інтересів (ст. 130¹); виключення можливості відповідальності судді за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ч. 4 ст. 126); безстрокове призначення судді Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом, на конкурсних засадах (ч. 1 ст. 128); гарантування державою фінансування й належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (ч. 1 ст. 130); притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у неповазі до суду й судді (ч. 5 ст. 129); забезпечення державою особистої безпеки суддів і їх сімей (ч. 8 ст. 126); обов'язковість судового рішення (ст. 129¹); здійснення суддівського самоврядування для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів (ч. 2 ст. 130) [210].

Аналіз новацій сучасного етапу судової реформи вказує на наявність перспектив у нормативно-правовому забезпеченні створення неупередженої судової влади в нашій державі.

Історичний аналіз джерел права дозволяє стверджувати, що основною метою існування неупередженої судової влади, в усіх її формах, є вирішення конфліктів у суспільстві, поряд із захистом і охороною прав і свобод людини.

Результати дослідження історичного розвитку неупередженості судової влади, як окремого її аспекту на теренах України, дозволяють виділити сім основних періодів (етапів розвитку неупередженої судової влади в Україні), а саме: 1) княжої доби; 2) литовсько-польської доби; 3) період Гетьманщини; 3) період Російської Імперії; 4) період Української Народної Республіки; 5) період Української Радянської Соціалістичної Республіки; 6) сучасної України.

Проблеми судової влади тривалий час не були для юридичної науки об'єктом дослідження, оскільки система судових органів розглядалася не з позиції поняття влади, а з позиції організації судової діяльності; період сучасної України – процес становлення і розвитку судової влади в Україні, що супроводжується встановленням відповідної матеріально-правової основи діяльності судових органів, модернізацією та встановленням механізмів управління судової системи, створенням необхідних організаційних передумов здійснення судочинства.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що у процесі подальшого розвитку системи і функціонування судової влади в Україні слід відходити від принципів тоталітаризму, а ґрунтуватися на європейських засадах законності, справедливості, гуманізму, незалежності, неупередженості суду, що забезпечить здійснення ним правосуддя, яке властиве демократичним правовим державам.

Висновки до розділу 1

1. Сучасна історико-правова ідея неупередженості судової влади поділяється на такі періоди: формування наукової ідеї розуміння призначення судової влади як «інституту справедливості»; теоретико-правові та практичні питання функціонування неупередженої судової влади досліджуються здебільшого виходячи із наукових інтересів вчених; дослідження теоретичних та методологічних питань здійснюється різними науковими школами, юридичними спеціалізаціями; відсутність комплексних узагальнень наявних наукових досліджень неупередженості судової влади, правової аналітики щодо стану такої ідеї; спостерігається поглиблене дослідження таких характерних рис судової влади як «незалежність», «безсторонність», «об'єктивність», «справедливість». Теоретико-правові засади є найменш дослідженим аспектом неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

2. Джерельну базу дослідження становить широке коло документальних джерел, нормативно-правових актів органів державної влади, міжнародних стандартів: судової влади, судочинства, суду, судді. У змісті методології дослідження неупередженості суду виділяються чотири рівні: загальнофілософський підхід; загальнонаукові методи, спеціальні методи, міждисциплінарні методи.

Проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовлює використання підходів, принципів і методів гуманітарних, правових наук, однак, із переваженням інструментарію теорії права.

3. Еволюція судової влади в Україні пов'язана із процесами розвитку категорії «влада», «державність», «інститут права» у сучасному світовому співтоваристві. Ці категорії є підставою для розгляду неупередженості судової влади. До наукового обігу вводиться така категорія як «неупередженість судової влади», що є основоположною характеристикою судової влади.

Історіографія становлення розвитку неупередженої судової влади поділяється на сім періодів: княжа доба; литовсько-польська доба; період Гетьманщини; період Російської імперії; період УНР; період УРСР; період сучасної України.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

2.1 Судова влада як гарантія забезпечення прав людини

Суверенна та незалежна українська держава не може функціонувати без неупередженого суду, який є гарантом та найвищою формою захисту прав і свобод людини і громадянина. Право на судовий захист С. Д. Мігоряну визначає як «право кожного на справедливий, відкритий розгляд і вирішення у продовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, конкретної судової справи, правовими засобами, наданими судом для здійснення судочинства, з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави» [177, с. 390].

У державно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини основоположна роль відводиться судовому захисту. Такий захист є найефективніший, якщо відпрацьований міжнародною практикою, засобами охорони прав людини. Рівень судового захисту у демократичній державі є головним показником правового характеру держави і демократичного суспільства. Судовий захист, тобто право кожної людини на справедливий, відкритий і неупереджений розгляд її справи у суді, є основною гарантією прав і свобод людини.

Існування судової влади зумовлене необхідністю суспільства підтримувати соціальний і правовий порядок, а її правова природа є обов'язком держави цей порядок підтримувати [337, с. 489].

Судова влада, як зазначає В. Стефанюк, це той новий політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення побудувати на українській землі правову державу, засновану на доктрині поділу влади. Судова влада за своїм призначенням, функціональними особливостями має перевагу перед іншими гілками влади. І ця перевага полягає у тому, що не існує такої діяльності держави в особі інших органів, яка б не підлягала судовому контролю [330, с. 16].

Але ж реалізація соціальної, судової, правоохоронної й інших функцій держави, безпосередньо пов'язана з ефективною організацією державного механізму за усіма напрямками державного управління. Це у свою чергу, сприяє забезпеченню належного рівня державного апарату, його окремих ланок, зокрема, й судової системи. Тому, завдання нашого дослідження не можуть бути виконані, без визначення сутності влади, її правових і позаправових характеристик, засад і змісту як основи розуміння судової влади.

Дослідження сутності й природи «судової влади», неможливе без належної уваги до становлення сутності усієї «державної влади», загальні ознаки якої, певною мірою характерні й для «судової влади». Специфіка судової влади у порівнянні із загальними ознаками державної влади безпосередньо визначатиме місце судової влади у структурі державної влади, її співвідношення з іншими гілками влади.

Наскільки ця проблема є важливою, свідчить і той факт, що в системі класифікації наук, навіть існує самостійна галузь знань про владу – кратологія (від грецьких слів «kratos» – влада, сила, панування, і «logos» – вчення). У такому випадку, наука про судову владу, скоріш за все може називається «судовою кратологією».

Зміст концепції судової влади безпосередньо залежить від феномену «влади». Тому поняття «влади», яка є ядром політичної системи суспільства, як соціальне явище, її організаційною і регулятивно-контрольною основою, визначає усі інститути і відносини у самій політичній системі суспільства.

С. Г. Рябов з цього приводу зазначає: «суб'єктом державної влади є суспільство загалом, бо влада – інституційне вираження певної загальної, спільної для усіх людей волі, інтегруючого і узгоджуючого начала, яке скріплює суперечливі фрагменти соціуму у сталу цілісність...» [305, с. 19].

У науковій літературі склалася усталена думка про «владу» як реальну можливість здійснювати свою волю нав'язуючи її іншим. Існують точки зору, щодо організуючої сили «влади», як необхідність функціонування будь-якого суспільства, з метою керівництва його членами, у соціальній дійсності. Необхідно також вказати на таку специфічну ознаку «влади» як владний характер, де існує одна група людей, що мають владу і здійснюють керівництво, а друга група людей їм підкорюється. Із психологічної точки зору, «влада» це страх перед народом, і народом перед владою. У суспільстві, зміна характеру влади може спричиняти страх перед нею народом.

Безумовно, суспільство визнає владу як силу, що забезпечує підлеглість діяльності об'єкта, на основі регуляторних функцій його волі, свідомості і поведінки, в інтересах суб'єкта влади. Існує концепція сприйняття «влади» як впливу. Зокрема, коли соціальна група впливає на ті чи інші рішення органів влади, вона має «доступ до влади» [79, с. 7].

Державна влада є найбільшою та найважливішою формою політичної влади, її ядром, спирається на специфічний апарат примусу, наділена монопольним правом видавати закони та інші розпорядження, що є обов'язковими для усього суспільства.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови запропоновано чотири значення слова «влада»: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи; 3) право на можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим- небуть; 4) сила чого-небуть, могутність [39, с. 193].

У словнику російської мови С. І. Ожегова, «влада» визначається як: право і можливість розпоряджатися ким-, чим-, небуть, підкорення своєї волі; політичне панування; образ правління; державний лад [212, с. 70].

У радянському енциклопедичному словнику, «влада» розглядається у загальному розумінні, як здатність і можливість здійснювати вирішальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою певних засобів (волі, авторитету, населення) [323, с. 230].

Державна влада має певні особливості, загальні ознаки, що дозволяють відокремити її від інших видів «влади». У науковій літературі їх узагальнено:

- у кожній країні існує тільки одна державна влада, а інших її різновидів чимало;

- державна влада поширюється на усіх членів суспільства, у межах держави, а інші влади – лише на певну його частину;

- тільки державна влада має за мету розв’язування загально-суспільних питань, потреб та проблем, а інші види влади спрямовані на вирішення питань, потреб та проблем, які стосуються, зазвичай, тільки частини суспільства;

- державна влада має специфічний апарат для здійснення своїх завдань та функцій, якого не мають інші влади;

- державна влада встановлює формально-обов’язкові для усього населення загальні правила поведінки – юридичні норми;

- тільки державна влада характеризується суверенністю, тобто верховенством, повнотою, неподільністю, самостійністю, незалежністю від влади будь-якої організації, як у даній державі, так і за її межами [416, с. 162].

Засобами здійснення влади, відповідно до конкретних соціально-історичних умов, були насильство, примус, психологічний вплив, економічні важелі, консенсус тощо. Останнім часом, виходячи із гуманістичних принципів суспільства, суспільного життя, науковці зазначають те, що влада – є насамперед переконанням, консенсусом, узгодженням інтересів.

За іншими поглядами, влада – це стосунки вольового характеру в суспільстві щодо організації в ньому спільної діяльності, реалізація узгодженої волі для цього соціального феномену. Виходячи із зазначеного,

деякі автори називають ознаки влади, зокрема: 1) влада завжди є соціальним явищем; 2) влада є невід'ємним атрибутом соціуму протягом усього його розвитку; 3) викликана ця особливість тим, що суспільство є складним організаційним механізмом, який вимагає постійного управління, упорядкування, задля підтримання функції соціального статусу системи; 3) влада може організовуватися та функціонувати виключно у рамках суспільних відносин, тобто відносин між людьми; 4) влада завжди є інтелектуально-вольовим процесом, оскільки не може бути учасником відносин владного підпорядкування суб'єкта з деформаціями волі і свідомості; 5) влада завжди базується на силі [141, с. 44-46].

Необхідно зазначити, що здійснює владу особлива група людей, тобто, самостійне професійне компетентне, структуроване, об'єднання – апарат влади. Цей апарат має виключне право на примус, застосування сили, та ухвалення владних нормативно-правових актів.

М. В. Кравчук називає ознаки, що характеризують владу: 1) влада є об'єднуючим фактором населення країни за територіальною ознакою, тобто утворює територіальну організацію підвладних; 2) реалізується спеціальним апаратом, який існує відокремлено від суспільства, та створюється для управління ним із використанням різних методів влади, наприклад, примусу, заохочення, переконання; 3) влада володіє суверенітетом і має право на правотворчість; 4) верховенство влади, обов'язковість її рішень для усіх інших суб'єктів правовідносин; 5) публічність влади, що означає її усезагальність і безособистість, яка виражає не лише приватну чи персональну, а й усезагальну волю [141, с. 44-46].

Підсумовуючи вище викладене М. В. Кравчук зазначає, що державна влада є публічною; здійснюється від імені усього суспільства; має апарат, тобто концентрується у діяльності апарату; є універсальною, тобто поширюється на все суспільство; є суверенною, тобто розмежована із іншими владами; є легітимною, оскільки юридично закріплена і має бути визнана народом [141, с. 44-46].

У юридичній літературі «публічна влада» виокремлюється серед державної влади, і вирізняється наступними ознаками: 1) має офіційний характер, що регламентується конституцією та законами; 2) структурованість апарату влади, тобто наявність спеціально створених та взаємодіючих інститутів влади; 3) загальнообов'язковий характер її рішень; 4) наявність права на легітимний примус та використання спеціальних служб; 5) можливість скасовувати постанови та рішення недержавних політичних організацій; 6) оволодіння низкою виключних прав, наприклад, законного вилучення частки доходів громадян шляхом оподаткування [52, с. 79-80].

В. М. Протасов звертає увагу на такі ознаки «державної влади»: 1) державний характер; 2) публічний характер, що означає те, що влада є одночасно суспільною та здійснюється професійним апаратом, що відокремлений від суспільства; 3) суверенний характер; 4) універсальний характер, що означає поширення на усю спільноту та всю територію країни; 5) виключність прав, щодо встановлення загальнообов'язкових правил поведінки; 6) постійність та безперервність [282, с. 118].

О. М. Ярмиш, В. О. Серьогін, що досліджували проблеми державного будівництва і місцевого самоврядування в Україні, зазначили, – «державна влада» характеризується такими основними ознаками: 1) спрямованість на реалізацію суспільних завдань і функцій; 2) здійснення діяльності через певні публічні інститути; 3) легітимність; 4) відокремленість апарату влади від населення; 5) територіальні ознаки; 6) об'єднання підвладних; 7) поширення влади на усіх осіб на певній території; 8) безперервність функціонування; 9) цілеспрямованість на вирішення справ суспільного значення; 10) обов'язковість владних рішень для усіх суб'єктів на відповідній території; 11) функціонування у правових формах; 12) передбачена законом можливість забезпечення владних рішень; 13) можливість встановлення загальнообов'язкових податків і зборів; 14) самостійне формування бюджету [418, с. 42].

М. С. Булкат, за результатами досліджень теоретико-правових засад судової влади акцентує увагу на найбільш поширених наукових підходах до визначення «влади»: 1) авторитетне розуміння терміну «влада»; 2) силове значення терміну «влада», як панування і примус, підкорення; 3) вольове значення терміну «влада», як «здатності» нав'язувати «свою волю» всупереч опору; 4) теологічне розуміння «влади», відповідно до якої вона є інструментом досягнення певної мети; 5) інструменталістське значення влади, що трактує її як здатність до мобілізації ресурсів задля досягнення певних цілей; 6) конфліктне розуміння терміну «влада», зводить її до позиції панування, пов'язаної зі здатністю окремих груп чи індивідів контролювати розподіл суспільних цінностей; 7) структуралістське розуміння характеризує владу як особливі відносини між керівником і керованими; 8) поведінкове розуміння, згідно з яким влада є певним типом поведінки, заснованим на можливості зміни поведінки інших людей [33, с. 152-154].

Отже, аналіз наукових визначень терміну «влада» дозволяє зробити висновки, що зазначені ознаки та підходи охоплюють усі властивості, що мають значення для формування поняття «влада», а різні підходи свідчать про неоднозначне розуміння цього «юридичного явища». Загальні ознаки «влади» можуть бути складовою юридичного поняття «судова влада» і покладені в основу визначення її сутності.

Приділяючи увагу аналізу пояснень терміну «влада», який викладений в енциклопедичному словнику періоду «розвинутого соціалізму», ми переслідуюмо одну мету, показати, що «влада», зокрема й судова – є явищем більш складним, багатоплановим, у порівнянні з тим, що описували у свій час «вульгарні марксист-ленінці», які упевнено ставили знак рівності між «владою» у державі і «волею класу».

Влада, як і сила тяжіння, існує завжди. Людство використовує її завдяки спеціальним соціальним механізмам. Влада діє природно і автоматично, як тільки у ній з'являється потреба, змінюється світ – відбувається заміна конструкції «влади». Влада є історичною реальністю,

вона унікальна, і у той же час, це цілком закономірні відносини, соціальна природа яких, полягає у потенційній можливості людства мобілізувати ресурси, завдяки досягненню мети вирішувати проблеми, ухвалювати рішення і забезпечувати їх безумовне виконання. Можна також стверджувати, що влада є визнанням певною спільнотою людей, лінії поведінки на конкретній території, і в конкретний історичний проміжок часу (момент).

За своєю сутністю «державна влада», розуміється як реальне володарювання, що має силу, і є знанням усього народу, усієї нації. Такий підхід можна називати «директивним».

Наступним аспектом державної влади є «технологічний», під яким розуміють сукупність соціальних практик, що дозволяє деталізувати функції управління суспільством.

«Комунікативним» аспектом державної влади є мова, яка є зрозумілою усім суб'єктам державно-правових відносин.

У науковій літературі державну владу відокремлюють від схожих державницьких категорій: авторитет, лідерство, вплив, залежність, примус, насильство, свавілля, пригнічення.

З огляду на зазначене, таке розуміння ознак державної влади опосередковують розуміння поняття, сутності, природи судової влади. Хоча ознаки, як зазначала А. Л. Борко не є виключенням, однак цей термін охоплює усі суттєві властивості, що мають значення й для встановлення сутності «судової влади» [27, с. 15].

Здійснений аналіз терміну «влада», свідчить про багатогранність цього поняття. Під час дослідження змісту, природи, сутності терміну «влада», уявляється, що різні концепції та підходи збігаються з юридичною категорією «судова влада».

Науковці які досліджують проблеми «влади», пропонують значно «пом'якшені» її визначення, вони виходять із того, що це поняття означає право і можливість одних панувати, розпоряджатися, і управляти іншими,

впливати на їх поведінку і діяльність, використовуючи при цьому авторитет, право, насильство та інші засоби [231, с. 52].

Закладена у це визначення теза про споконвічну конфліктність відносин влади, видається односторонньою. «Уведення елемента конфлікту у визначення влади, тягне виключення можливості існування «взаємно зручних» владних відносин, тобто відносин, заснованих на згоді і легітимності» [111, с. 33].

Найбільш важливим тут уявляється заміна ідеологічно застарілого «нав'язування» волі підвладному суб'єкту, будь-якими засобами, з метою його «стимулювання», при взаємодії рівних суб'єктів. Таким чином, панування і примушування, не можуть бути загальними ознаками «влади». Іноді це може бути і звичайне свавілля, незаконне, злочинне, brutальне насильство, терор, репресії тощо. Справжня «влада», це певне підпорядкування і впорядкування їх волі. Це формування такої поведінки, коли людина поступається владній настанові не через страх, а з власної волі, унаслідок визначення й прийняття паритетності, необхідності, вираження якої є владна настанова. Отже, визначальною рисою будь-якої влади є її обґрунтованість, виправданість, правомірність, застосування у виключних випадках сили та обмеження нею волі людей. Будь-яка «влада» тоді є «владною», коли її настанови, накази, повеління сприймаються підвладними як дійсно обов'язкові та необхідні від «самого єства», а їх невиконання – як порушення «правди життя».

Автори навчального посібника з теорії держави і права С. К. Бостон, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко й інші, вважають, що з метою належного виконання завдань і функцій держави, органи держави організовані відповідно до системи принципів, які визначають основні підходи до їх формування та функціонування. До таких принципів вони відносять: принцип пріоритетності прав і свобод людини; принцип демократизму; принцип народовладдя; принцип поділу влади; принцип взаємної

відповідальності особи та держави; принцип законності; принцип професіоналізму та компетентності; принцип гласності [350, с. 122-124].

З урахуванням вище викладеного, ми поділяємо думку, що «владу» можна визначити як суспільно-корисний, ефективний вплив застосований на спільності соціальних інтересів уповноважених суб'єктів, спрямований на регулювання суспільних відносин [322, с. 41-42].

Цей вплив може припускати можливість примусу, але він заснований на спільному соціальному інтересі, необхідності і доцільності врегулювання суспільних відносин. Примус може застосовуватися як безпосередньо, так і з погрозою його застосувати [322, с. 36].

Це визначення конкретизується доповненням вчених у галузі теорії держави і вправа про те, що влада – є авторитетною силою, вольовими відносинами між людьми, у яких ті хто мають владу, визначають програму поведінки підвладних осіб [118, с. 34-35].

Отже, дослідивши сутність «влади» та її різновид «державну владу», як основу розуміння судової влади, слід виокремити суттєві ознаки останньої: 1) особливий вид політичної влади; 2) публічний і суверенний характер; 3) легітимний характер владної діяльності; 4) управління здійснює спеціальний апарат; 5) спрямованість на реалізацію регулятивної, правоохоронної, правозахисної функцій; 6) забезпечує реалізацію своїх рішень державним примусом.

Виходячи з цього, «державна влада» є різновидом політичної влади, яка здійснює організацію усіх гілок влади, забезпечує реалізацію завдань і функцій, шляхом прийняття норм права, з метою захисту прав і свобод людини і громадянина.

Запропонований підхід до визначення «державної влади» може доповнюватися, змінюватися, однак він охоплює усі істотні ознаки і властивості, що мають значення для встановлення у подальшому, сутності «судової влади».

М. С. Булкат, на основі проведеного методологічного дослідження дефініції «судової влади», узагальнила псевдонаукові підходи до визначення такої влади, а саме: 1) у більшості випадків, наявні визначення судової влади не відповідають її правовій природі; 2) спостерігається псевдометодологічний алгоритм у формулюванні визначень судової влади; 3) визначення судової влади здійснюється на основі наукової легітимізації – опис судової влади здійснюють у порівнянні із законодавчим регулюванням; 4) відсутність уваги до розуміння природи судової влади; 5) визначення судової влади здійснюється з огляду на політичну кон'юнктуру [33, с. 217-218].

Такі псевдонаукові підходи до визначення «судової влади» пояснюються неоднозначністю розуміння, відсутністю визначення «судової влади» у нормативно-правових актах, тому таке узагальнення є цілком аргументованим.

«Судова влада» є однією із трьох гілок «державної влади». У Декларації про державний суверенітет України у розд. 3, зазначається, що «Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову» [76].

Зазначена Декларація, покладена в основу ст. 6 Конституції України, де зазначено, що «Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову». Однак, законодавець не надає визначення поняття «судова влада», а лише зазначає форми її реалізації. Відсутність цього терміну в законодавстві зумовлює неоднозначність поглядів на поняття «судової влади» у науковій літературі. Сам термін «судова влада» вперше офіційно визнаний у Декларації про державний суверенітет України, тому цілком стає зрозумілою причина недостатнього теоретичного розроблення поняття «судової влади», її функцій, ознак, компонентів та меж.

Між іншим, актуальність дослідження ролі судової влади у діяльності держави щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, виконання

державою правозахисної функції відносно суспільства і особи, є беззаперечною, оскільки відображає необхідність вивчення одного із найважливіших напрямів становлення правової держави.

В юридичній літературі також відсутній єдиний підхід до визначення судової влади, її системи та ознак.

Так, В. Д. Бринцев виходить із організаційної форми – «системи судових органів», тим самим підтримує властиві радянському періоду традиції вітчизняної історії [32, с. 25-26].

Однак, такий підхід не охоплює поняття самої «судової влади». У теперішній час, її визначення крізь «систему судових органів», вкрай поширений у публікаціях науковців та практиків. Зокрема, В. Т. Маляренко визначає «судову владу» як діяльність усієї судової системи, що здійснюється завдяки засобам, притаманним лише їй, та закріпленим на законодавчому рівні, які забезпечують вплив на процеси, що відбуваються у суспільстві та на поведінку людини [121, с. 8].

О. Ф. Волков пропонує під «судовою владою» розуміти систему незалежних судів в Україні [49, с. 20].

Зазначені положення підтримано у статті І. С. Гриценка та М. А. Погорецького, які «судову владу» визначають як самостійну гілку влади, яка належить судам, що утворюють єдину судову систему, єдність якої забезпечується єдиними засадами організації та діяльності судів, головним завданням якої є вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою та громадянами, самими громадянами, громадянами та юридичними особами; юридичними особами між собою; контроль за конституційністю законів; захист прав громадян в їх відносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами, контроль за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів та проведенні оперативно-розшукової діяльності, встановлення найбільш значущих юридичних фактів [67, с. 27].

Відповідно характеристику самої «судової влади», у подібних дослідженнях, показано у контексті характеристики «судової системи»,

«принципів організації і діяльності суду». Розгляд «судової влади» як системи певних органів, що здійснюють правосуддя, є занадто вузьким. Він не тільки не розкриває сутності «судової влади», але й підмінює її розуміння поняттям «судова система».

Ю. М. Грошевий та І. Е. Марочкін розглядали «судову владу» як специфічну гілку «державної влади», яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами, і призначенням якої є «розв’язування правових конфліктів» та «здійснення судового контролю» [70, с. 6]. На нашу думку, таке визначення «судової влади», відображає її сутність та місце у державі.

Існує й інший підхід до визначення «судової влади», який можна назвати – функціональним. Так, В. В. Городовенко визначає «судову владу» як самостійну, незалежну гілку державної влади, яка є сукупністю державних органів, що наділені повноваженнями щодо здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства [59, с. 121].

Аналогічне за змістом визначення «судової влади» наводить О. П. Дзьобань, він вважає, що таку владу доцільно визначати як особливу форму діяльності держави, яка здійснює свої повноваження спеціально створеними державними органами – судами, у галузі захисту прав і свобод людини і громадянина, основ конституційного ладу [81, с. 79].

Виходячи із семантики слова «влада», «судову владу» слід розуміти не як систему органів, що її здійснюють, а як «право», засновану на законі «можливість цих органів виконувати певні дії», і саме «виконання цих дій». У даному визначенні «судової влади» акцентується увага саме на практичній реалізації судової влади.

Цілком слушною є думка Р. Ф. Гринюк з цього приводу, яка зазначає, що зараз ми свідомо використовуємо поняття «судова влада», а не такий термін як «судова система» чи «система судових органів», оскільки у правовій державі має існувати саме така влада, що є рівною виконавчій та

законодавчій владі і має у суспільстві той же рівень авторитету, і ту ж можливість, щодо реалізації власних функцій [66, с. 29].

Наведене визначення, характеризує «судову владу» як набір владних повноважень, тому уявляється нам невірним, оскільки фактичними повноваженнями якими наділено суди, на сьогодні Конституцією України наділені суб'єкти, що не входять до судової системи України, вони не мають жодних відношень до «судової влади». Так, у відповідність до п. 10 ст. 85 Конституції України Президент України може бути усунутий з поста Верховною Радою України у разі вчинення ним державної зради, або іншого злочину. При цьому, вирішувати питання про імпічмент Президенту, є повноваженнями судової влади, але вони фактично покладені на Верховну Раду України, яка на основі перевірки Конституційним судом України та отримання висновку Верховної Ради України ухвалює рішення про усунення Президента України від посади. У такому випадку, вища судова інстанція у непередбаченому порядку, що встановлений КПК України, ухвалює рішення відносно винуватості людини, тим самим передоручається рішення суду, який має розглянути справу у процесуальному порядку.

Критичний погляд запропонованих визначень «судової влади», дає підстави оцінити їх як односторонні, що не враховують багатогранність цього поняття, по суті, зводять «судову владу» лише до «правосуддя». Якщо об'єднати міркування про «судову владу», як систему судових органів держави з їх повноваженнями, і характеризувати її з різних сторін, то на нашу думку, все одно цілісного і вірного визначення «судової влади» не отримаємо, тому що ні суди, ні судді, ні їх повноваження, не є «судовою владою». Тому, вважаємо, що ототожнювати «судову владу» із «системою судових органів», що здійснюють правосуддя (структурний підхід), або з «владними повноваженнями», які притаманні зазначеним органам (функціональний підхід) є неповним її розумінням, оскільки «судова влада» – це поняття більш широкого змісту.

Згідно з положеннями Конституції України «судову владу» можемо визначити як специфічну, незалежну гілку влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами, і призначенням якої є вирішення правових конфліктів, захист прав і свобод людини і громадянина, із застосуванням спеціальних процедур.

Запропоноване визначення позиціонує «судову владу» в якості галузі державної влади, якій притаманні такі ознаки як самостійність, незалежність, разом із тим акцентується увага на функції, що характеризують призначення такої влади. Аналіз наведеного визначення «судової влади» вказує на те, що вона є самостійною галуззю «державної влади».

Як зазначають науковці, для більш детальної і повної характеристики «судової влади» доцільно детально розглядати її ознаки. Н. І. Крючко під «ознаками судової влади» розуміє надані природою, засновані на загальнолюдських цінностях, відмінні риси судової влади, які є необхідними, невід'ємними та притаманними її існуванню показниками, що розкривають змістовний сенс судової влади та судової діяльності [143, с. 94].

Переважає більшість підходів до розуміння «ознак судової влади», становить певні їх переліки, без уточнення правової природи, яка ґрунтується на чинному законодавстві. Так, серед поширених підходів існує такий, згідно з яким, «ознаками судової влади» є: 1) судова влада здійснюється спеціальними судовими органами – судами; 2) судова влада належить судам, що складають єдину судову систему; 3) суди є правозастосовними органами; 4) судова влада здійснюється на основі та у чіткій відповідності, з вимогами процесуального закону; 5) участь представників народу у здійсненні правосуддя – важлива риса судової влади; 6) виконання вимог суду і його рішень, забезпечується силою держави; 7) самостійність та незалежність судової влади. При цьому, незалежність розглядається як здійснення функцій судової влади без втручання кого-небудь у свою діяльність. При здійсненні правосуддя суди не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади,

партій, посадових осіб, позицій сторін у судовому процесі. Рішення суду не потребує будь-якого подальшого ухвалення [340, с. 31-42].

Е. В. Завражанов, серед сутнісних характеристик судової влади називає: самостійність, винятковість, підзаконний характер, повнота, які розуміються так: а) самостійність судової влади полягає у тому, що вона здійснюється судами автоматично від інших державних органів, реалізується у властивих саме судовій владі організаційних і процесуальних формах; самостійність судової влади виключає підпорядкованість судів будь-якому зовнішньому керівництву; б) винятковість судової влади полягає у тому, що ніякий інших орган держави, ніяка посадова особа, не має права переймати на себе функції і повноваження судів; законність судової влади знаходить своє вираження не лише у тому, що суди і судді діють на основі закону, а й у тому, що її носії не мають права відступати у своїй діяльності від вимог закону; в) повнота судової влади визначається вмістом компетенції її органів, остаточністю ухвалених нею рішень, їх обов'язковістю для державних органів і посадових осіб [95, с. 22].

Ю. К. Орлов, «ознаки судової влади» поділяв на загальні та специфічні. Систему ознак, на його думку, слід відображати поняттям «властивості судової влади». До загальних властивостей такої влади Ю. К. Орлов відніс: соціальний характер; регуляторний і організаційний вплив влади; цілеспрямованість; вольовий характер; об'єктивність; неупередженість; легітимність; примусовий характер. Серед специфічних властивостей автор виокремив: особливу предметну форму реалізації судової влади; ситуаційність; нормативно-правовий характер такої влади тощо [341, с. 47].

Л. А. Воскобітова виокремила і описала: об'єктивність, легітимність і нормативність, предметну сферу, ситуаційний характер судової влади [50].

І. Є. Марочкін серед «ознак судової влади» пропонує виокремити: 1) загальні ознаки; 2) ознаки, що виражають її специфіку [339, с. 12-16].

Оригінальною і водночас прийнятною для демократичного суспільства, на наш погляд, є позиція В. С. Смородинського, який, виходячи із розуміння

влади як «виду правової діяльності», екстраполює склад правової поведінки на структуру влади в цілому. За такого підходу, структуру «влади» складають: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона [322, с. 34-48].

На нашу думку, найбільш повну класифікацію «ознак судової влади» наводить у своїй дисертації Н. І. Крючко, підставами такої класифікації вона пропонує: а) нормативне закріплення ознак судової влади; б) приналежність судової влади до державної влади; в) методологію дослідження ознак судової влади; г) юридичне визначення категорії судової діяльності; д) предмет регулювання [143, с. 94-97].

М. С. Булкат пропонує трирівневу систему «ознак судової влади»: 1) ознаки призначення; 2) ознаки судової влади як складової державної влади; 3) ознаки, що відображають власну специфіку судової влади [33, с. 228].

Як бачимо, із зазначеного вище аналізу, у сучасній юридичній науці немає єдиного підходу до розуміння «ознак судової влади» як судово-правової категорії. Крім того, здійснений нами аналіз публікацій показав, що для позначення даного поняття, науковці використовують різні терміни: «ознаки», «риси», «сутнісні ознаки», «іманентні ознаки», «сутнісні характеристики», «властивості», «особливості» тощо.

На нашу думку, у даному контексті, варто виокремити досить вдалий погляд на розуміння основних рис судової влади, запропонований В. В. Городовенком, він наводить такі риси судової влади: безсторонність, об'єктивність, неупередженість. На його думку, ці риси можуть реалізовуватися лише за допомогою системи гарантій, а забезпечуватися за допомогою об'єктивних і суб'єктивних чинників. При цьому до об'єктивних чинників В. В. Городовенко відносить: порядок вибору, призначення суддів; порядок припинення повноважень суддів; засади здійснення судом своєї діяльності; принцип недоторканості і безпеки суддів; соціальне і ресурсне функціонування судів. Що стосується чинників суб'єктивного характеру, то

на думку науковця суддя, як носій судової влади, має бути вільним від будь-якого впливу, ухвалювати рішення відповідно закону; легітимність і легальність [60, с. 16].

Отже, вищевикладене зумовлює необхідність визначення та систематизації «ознак судової влади» як теоретико-правового поняття. Процес дослідження теоретико-правового поняття «ознаки судової влади», ускладняється традиційною для переважною більшості досліджень юридичних дефініцій проблематикою, а саме, множинністю наукових підходів та концептуальних поглядів.

На нашу думку, для визначення поняття «ознаки судової влади», слід дослідити семантичне поняття цього терміну. У тлумачних словниках «ознака» визначається як «риса, властивість, особливість, кого-, чого-небудь...», якими виражається воля, наказ бажання, попередження чого-небудь про щось [3].

У наведеному розумінні «ознаку» визначено як синонім слова «властивість». Авторка розмежовує ці терміни. Ознака – характеризує функціональність судової влади, те що підлягає зовнішній оцінці, неупередженість, справедливість, безсторонність; ознака об'єктивно відображає сутність явища, що досліджують.

Властивість – відображає внутрішню сутність судової влади, систему зв'язків та відносин у яких вона функціонує. Вона безпосередньо не сприймається, для її пізнання необхідно взаємодіяти. Відсутність властивості є набуттям додаткової ознаки.

З огляду на наведене, а також з урахуванням «ознак судової влади», спробуємо зупинитися на ознаках, які необхідні для розуміння правової природи суду, його виникнення, становлення й функціонування, в яких відображається сутність «судової влади».

Виходячи із єдиної природи влади народу як джерела державної влади, що підкреслює єдність державної влади, яка здійснюється державними органами, однією із конституційних ознак судової влади є її незалежність і

самостійність. Незалежність – це політична самостійність, відсутність підлеглих, суверенітет. Незалежний, самостійний, який не знаходиться в підлеглих, вільний [167].

Правовою підставою цього положення є ст. 126 Конституції України де зазначено, що «незалежність і недоторканість судді гарантується Конституцією і законами України». Незалежність судді забезпечується: особливим порядком його обрання або призначення на посаду та звільненням з посади; заборонаю будь-якого впливу на суддю; захистом його професійних інтересів; особливим порядком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; забезпеченням державної особистої безпеки судді та його сім'ї; належним фінансуванням функціонування суддів; заборонаю судді брати участь у діяльності політичних партій та займатися за сумісництвом певними видами діяльності; притягненням до юридичної відповідальності осіб за неповагу до суддів; суддівським самоврядуванням. Недоторканість суддів має правове призначення – забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом [372].

Стаття 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», закріплює засади незалежності суддів, відповідно до яких «суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання у діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і має наслідком відповідальність, установлену законом.

Незалежність судової влади на думку Н. С. Юзікової – це принцип ефективної діяльності суду, що вільний від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу з боку органів законодавчої чи виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб. Судова влада виконує притаманні їй функції та контроль незалежно від інших гілок влади, не підпорядковується їм [412, с. 32]. Цей принцип спрямований на убезпечення суддів від незаконного

тиску або впливу органів і осіб. Суд не пов'язаний висновками, що зроблені іншими органами. Достовірність фактів встановлених органами управління ретельно перевіряється у судовому засіданні [97, с. 26].

Самостійність судової влади означає, що вона здійснюється судами автоматично, відсутність будь-якого підпорядкування судів реалізується в організаційних і процедурних формах, за особливостями виконуваних ними функцій, специфікою умов і порядку їх діяльності, суди займають особливе положення у державному механізмі.

Переважна більшість авторів, вказують на таку «ознаку судової влади» як «достатній обсяг повноважень». Принцип поділу влади означає розподілення владних повноважень між самостійними і незалежними органами, що наділені власною і предметною компетенцією. Надання судам повноважень судової влади, перш за все, пов'язане із розширенням судової юрисдикції і поширенням адміністративного судового порядку вирішення соціальних конфліктів у всіх сферах суспільних відносин. Необхідно зазначити, що в українській судовій системі відбуваються кардинальні зміни в судовій компетенції, її поширення створює передумови еволюції судів у повноцінну галузь державної влади. Це сприяє підвищенню рівня забезпечення прав і свобод людини.

Однак, підвищення і забезпечення судової компетенції, повинно відбуватися у відповідності з реаліями сьогодення, зокрема з урахуванням економічних, кадрових, соціальних ресурсів.

Наступною «ознакою судової влади» є монополія на здійснення власної компетенції. Ця ознака підкреслює володіння судовою владою усією повнотою юрисдикції. Виходячи із особливостей державно-владних повноважень і форм їх реалізації, судова влада здійснює контроль за правовим характером рішень, які ухвалюються законодавчою і виконавчою владами.

Необхідно відмітити, що суди здійснюють свої функції без втручання кого-небудь у свою діяльність. При здійсненні правосуддя, вони не залежать

від органів законодавчої та виконавчої влади, від інших органів, організацій, партій та рухів; від позиції сторін у судовому процесі. Рішення суду не потребує будь-якого подальшого ухвалення [340, с. 31-42].

У науковій літературі називають таку «ознаку судової влади» як виключність судової влади. Ця ознака включає в себе два елементи. По-перше, така влада реалізується через відповідну систему органів держави – єдину судову систему, жоден орган державної влади, окрім суду, не може вирішувати усі правові конфлікти та ухвалювати рішення, здійснювати правосуддя. Держава доручає тільки судам ухвалювати рішення з конкретних правових суперечок, що підкреслює виключність судових рішень. Визначає судову систему Конституція України і Закон України «Про судоустрій і статус суддів», встановлений виключний перелік судів, які здійснюють правосуддя, що підкреслює єдину підставу становлення судових органів – шляхом конституційного закріплення. Частиною першою ст. 124 Конституції України встановлено категоричну заборону: «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються».

Суттєвою ознакою судової влади є те, що вона має підзаконний характер, суд застосовує норми матеріального права до конкретного правопорушення, яке було предметом у судовому засіданні. Правосуддя здійснюють у відповідності до процесуального закону, детально регламентовано судовою процедурою розгляду і вирішенню конкретних справ у суді, що є гарантією дотримання прав і законних інтересів усіх учасників судового розгляду. Підкорення суддів лише закону, відбувається на підставі точного виконання ними матеріального і процесуального законодавства.

Результати розгляду справи в обов'язковому порядку відображаються у процесуальних актах (мотивоване рішення, ухвала, постанова, вирок). Письмова форма гарантує учасникам процесу право на оскарження.

Участь представників народу у здійсненні правосуддя є важливою ознакою судової влади. Правовою основою цього положення є ч. 4 ст. 124 Конституції України, де наголошено, що «народ» безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. У ч. 1 ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено: «Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя».

Зазначений Закон, окрім цього, визначає статус присяжного, формування списків для них, критерії відбору присяжних, підстави і порядок увільнення від виконання обов'язків присяжного, особливості залучення останніх до виконання обов'язків у суді, гарантії прав присяжних.

У цьому Законі (ст. 65) зазначені основні вимоги до присяжних: 1) присяжним може бути громадянин України; 2) постійне проживання на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду; 3) віковий ценз – від 35 до 65 років; 4) обов'язкове володіння державною мовою; 5) повна дієздатність; 6) не включаються до списків присяжних громадяни, що є народними депутатами України, членами Кабінету Міністрів України, суддями, прокурорами, працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями, працівниками апаратів судів, іншими державними службовцями, посадовими особами органів місцевого самоврядування, адвокатами, нотаріусами, членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя.

Виконання вимог суду, і виконання його рішень, забезпечується силою держави – одна із обов'язкових ознак судової влади. У державі створені відповідні державні органи, які можуть застосовувати відповідні заходи для забезпечення реалізації рішень і вимог суду. Частина друга ст. 13 Закону України «Про Судоустрій і статус суддів» встановлює положення: «Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх

об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом».

Аналіз досліджень функціонування судової влади дозволяє визначити кількісні і якісні неспівпадання цілей і завдань судової влади на сучасному етапі. Ми не погоджуємося з думкою авторів, які стверджують, що захист прав, свобод і законних інтересів громадян, організацій й інших суб'єктів є основоположним завданням судової влади. На наш погляд, головним завданням було і залишається завдання щодо вирішення правових конфліктів у суспільстві. Вирішення правового конфлікту можливе тоді, коли будуть захищені і реалізовані дійсно існуючі права громадян, а не навпаки. У цьому сенсі можливо вести мову про співвідношення цих цілей, як окремого і загального.

Судова влада, на відміну від законодавчої та виконавчої, зорієнтована безпосередньо на забезпечення прав людини у правовій формі та у конкретних ситуаціях. Тоді як законодавчі влада, здійснюється у правовій формі, але у типових ситуаціях. Законодавчою владою ми можемо називати здатність держави проводити свою волю за допомогою законів. Виконавча влада здійснюється у правовій та позаправовій формах, у правовій формі переважно у типових ситуаціях. Відмінність між судовою владою, що здійснює правосуддя, та виконавчою владою, полягає у тому, що вона забезпечує здійснення правосуддя, а саме кадрове забезпечення дисциплінарну практику тощо. Вона не вирішує юридичних справ по суті, тобто впливає на права людини опосередковано, через правосуддя.

Разом із тим, судова влада контролює правовий характер нормативних актів, захищає права громадян, вирішує правові конфлікти, тлумачить закони, видає правові акти – судові рішення, що є загальнообов'язковими на території України.

Судова влада, на думку Л. В. Винокурової, відрізняється від законодавчої і виконавчої влади, принаймні чотирма аспектами: «по перше –

судова влада виявляє свою ініціативу опосередковано, тобто діє у відповідь на заяви, скарги, клопотання, матеріали кримінальної справи, що надійшли на її розгляд. Судовий процес може розпочати фізична чи юридична особа, права якої порушені. По-друге – судова діяльність підлягає більш жорстким правилам. Судді зобов'язані діяти у суворій відповідності з процедурою, встановленою відповідними нормами процесуальних кодексів. Причому, порушення процедурних прав, зазвичай, тягне за собою порушення законних прав і інтересів учасників процесу. По-третьє, остаточне судове рішення, що набрало законної сили, має загальнообов'язкову силу для усіх громадян, установ і службових осіб будь-якого рівня. По-четверте, судова діяльність здійснюється, зазвичай, за умови гласності [45, с. 34].

Судовій владі притаманна виключна компетенція – здійснення правосуддя, хоча судова влада має ще й низку інших повноважень: контроль за законністю та обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових осіб; контроль за законністю та обґрунтованістю арештів та проведення дій, пов'язаних обмеженням конституційних прав громадян [142, с. 7-8].

Конституційний обов'язок держави полягає у створенні необхідних умов дотримання, поновлення, захисту прав і свобод людини. Реалізація цих зобов'язань держави відбувається за допомогою створених загальних умов та спеціальних засобів забезпечення прав і свобод людини.

У науковій літературі є різні підходи до визначення поняття «забезпечення прав людини». Так, на думку А. Ю. Олійника, забезпечення прав і свобод людини в Україні – це створення сприятливих умов для їх здійснення, охорона, захист суб'єктивних свобод від правопорушення, відновлення порушеного права компетентними державними органами, їх посадовими особами [214, с. 47].

На думку А. А. Романової, система забезпечення складається з чотирьох підсистемних елементів, а саме: інституційне забезпечення, правове забезпечення, організаційне забезпечення, ресурсне забезпечення [300, с. 601].

Така ідея, щодо системи забезпечення прав і свобод людини, вбачається вдалою. Система цих елементів об'єднана єдністю мети, взаємозалежністю та взаємним впливом.

Отже, ідея неупередженості судової влади з урахуванням її багатогранного характеру, повинна самостійно виступати окремою гарантією захисту прав людини, що створює необхідні умови для постановлення об'єктивного, справедливого судового рішення.

Вихідною засадою у розумінні судової влади є поняття «державна влада». На основі цього, судова влада визначається як специфічна, незалежна, гілка державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами і призначенням якої є вирішення правових конфліктів у суспільстві із застосуванням спеціальних процедур.

Серед ознак судової влади, доцільно розрізнити правову (нормативну) групу ознак і владну групу ознак. У характеристиці судової влади доцільно виокремлювати організаційні та функціональні аспекти. Неупередженість відноситься до функціональних правових гарантій. Функціональну характеристику судової влади слід розглядати крізь призму різних понять – принципи, вимоги, умови, завдання та інших, що орієнтує на плюралістичність як наукового розуміння, так і нормативного закріплення неупередженості судової влади у національному законодавстві, міжнародному та європейському праві.

Із аналізу вищенаведених визначень можемо сформулювати поняття «забезпечення неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини». Під якими пропонується розуміти – сукупність засобів і методів, що мають на меті забезпечити такий режим провадження в судочинстві, за яким визнаються рівність прав та свобод, гарантується поновлення порушених прав і свобод, нейтральність суддів щодо сторін, відсутність конфлікту інтересів.

Гарантії прав людини традиційно розглядаються як норми, принципи, умови, які забезпечують реальність використання людиною своїх прав. Ці

гарантії поділяються на політичні, економічні, культурні, правові, останні, зокрема, спрямовані на забезпечення здійснення, додержання та охорону прав та свобод людини, відновлення порушених прав за допомогою правових засобів та у правових формах. В сукупності правових гарантій судова влада, не тільки здійснює безпосередньо захист прав людини та відновлення порушених прав, але й забезпечує ефективність інших правових гарантій через вплив на законодавчу та виконавчу владу, місцеве самоврядування, інститути громадянського суспільства, які діють в різних сферах суспільного життя і не тільки через розгляд та вирішення юридичних справ. В цьому випадку неупередженість судової влади набуває, так би мовити, широкого значення, але й обмежується сферою прав людини, поза її межами залишається забезпечення прав інших суб'єктів права (держави, громадянських об'єднань, підприємств, установ, територіальних громад).

У другому випадку, тобто як вимоги до судового рішення, неупередженість судової влади, її змістовні характеристики та сфера розповсюдження, у порівнянні з першим надається вузьке розуміння, оскільки, з одного боку, обмежуються сферою правосуддя, тобто самостійною галуззю державної діяльності, яка здійснюється виключно судами шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій процесуальній формі цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а тому, з іншого стосується не тільки прав людини.

Зазначене й зумовило виокремлення в дисертації розуміння неупередженості судової влади як гарантії прав людини і як вимоги, що пред'являється до судового рішення, як загального для них, так й відмінностей між ними.

Неупереджена судова влада за своєю суттю та її роллю і місцем у вирішенні правових конфліктів є важливою гарантією забезпечення справедливого розгляду і вирішення правових конфліктів захисту прав і свобод людини.

2.2 Теоретична характеристика неупередженості судової влади

З прийняттям Декларації про суверенітет України від 16.07.1990 та Акту проголошення Незалежності України від 24.08.1991, були окреслені основні принципи перебудови України як демократичної, соціальної, правової держави. У зв'язку з цим, перед Україною було поставлено низку глобальних завдань, серед яких можна виділити: утвердження та реалізація засад верховенства права, забезпечення непорушності основних прав та свобод людини, що в свою чергу призвело до необхідності радикального підвищення ролі та значення судів у захисті прав і свобод людини, а також розвитку та удосконаленні міжнародного співробітництва у сфері забезпечення права на справедливий і неупереджений суд.

Передбачений ст. 55 Конституції України судовий захист прав і свобод є неможливим без побудови чіткого та зрозумілого механізму такого захисту, відповідно до якого визначаються конкретні органи здійснення захисту прав та свобод, що наділені компетенцією відправлення правосуддя – суди, а також встановлюється відповідний процесуальний порядок їхньої діяльності. В цьому плані реалізація засад організації та діяльності судової влади є основою для забезпечення прав і законних інтересів учасників судового провадження, зокрема щодо розгляду цивільних і кримінальних справ. Такими засадами, зокрема є: безсторонність, незалежність, неупередженість суду, законність та справедливість при розгляді справ, проте, норми національного та міжнародного законодавства не містять загальноприйнятої назви такого суду, не визначає його відмінні риси та ознаки.

Останнім часом спостерігається зростання наукового інтересу до категорій належного, компетентного, справедливого, безстороннього неупередженого, об'єктивного суду.

В літературі та законодавстві часто доводиться стикатися з поняттям «неупередженість судової влади», «неупередженість судді», «неупереджений суд», «неупереджене судочинство». Окремими аспектами проблеми неупередженості суддів займалися такі вчені О. В. Колесник [117], Н. В. Глинська [53], А. В. Малярєнко [162], О. Б. Прокопенко [281], О. В. Лемак [153], В. І. Шишкін [401, с. 3-4], С. С. Аскеров [6], В. О. Гринюк [65], В. В. Городовенко [60], В. В. Сердюк [311], С. В. Степанова [329], О. І. Коровайко [136], Н. М. Грень [63], В. В. Рогальська [296], О. К. Черновський [395], Є. О. Кочанов [139], С. Г. Штогун [403], П. П. Пилипчик [226], В. С. Скомороха [316].

Поруч з тим, в існуючих наукових працях проблеми визначення поняття неупередженого суду, його співвідношення з іншими категоріями розглядалися несистемно та фрагментарно. На сьогоднішній день щодо даного питання в теорії держави і права поки що відсутній комплексний підхід.

Між іншим, при реформуванні судової гілки влади, нашій країні необхідно враховувати міжнародні стандарти відправлення правосуддя, вимоги суспільства, а також існуючі найбільш якісні моделі організації судової влади, які довели свою ефективність та працездатність.

Авторитет судової влади значною мірою залежить від неупередженості її діяльності. Така функціональність досягається не лише гласністю, відкритістю судових рішень, справедливістю судового процесу, але й неупередженістю під час здійснення правосуддя.

Визначає роль правосуддя у забезпеченні гарантій дотримання прав і свобод людини, В. Г. Гончаренко писав, «Закономірності розвитку демократії в Україні детермінують необхідність значного посилення гарантій неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини, проголошеної Конституцією України найвищою соціальною цінністю нашого суспільства. Визначальною складовою системи засобів захисту прав

людини у кожній демократичній державі є наукове забезпечення, організаційно збалансоване, функціонально доступне правосуддя» [56, с. 1].

Досягнення неупередженості діяльності судових систем у різних державах є одним із пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва у сфері забезпечення права на справедливий суд і права на неупереджений суд.

В Україні триває складний процес становлення незалежного і неупередженого правосуддя, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини: «Суд не може не звернути увагу на чисельні випадки втручання у провадження українських органів державної влади на найвищому рівні. Якими б не були мотиви, представлені Урядом на виправдання такого втручання, суд вважає, що воно є таким, що суперечить поняттю «безсторонній і незалежний суд» у сенсі п 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини» [325].

Юристи-практики та науковці особливу увагу приділяють аналізу принципу незалежності суддів та міжнародно-правових стандартів у цій сфері. Утім деякі питання щодо забезпечення, наприклад, такої складової незалежності суддів, як їх неупередженість, так і невирішені.

Слід зазначити, що як у практиці суду, так і в національному законодавстві та юридичній науці поняття «неупередженість суддів», «незалежність суддів», «справедливість суддів» іноді вживають як взаємозамінні. У чинному процесуальному законодавстві також визначені такі критерії, як «об'єктивний розгляд справи», «об'єктивне досудове розслідування», що застосовується при оцінці законності в діяльності суб'єктів – державних органів, які здійснюють провадження у справі, у тому числі суду. При цьому «об'єктивність суддів» та «неупередженість суддів» розглядають як синонімічні поняття, що означають відсутність у суддів будь-якої особистої зацікавленості в результатах вирішення справ. І в чинному законодавстві, і в юридичній літературі, об'єктивність та неупередженість вважають невід'ємними складовими незалежності суддів. І якщо в чинному

законодавстві поняття «об'єктивність суддів» та «неупередженість суддів» лише вживаються, то у науковій літературі їм дається визначення.

Так, «неупередженість» у юридичній літературі визначають як якість, сутність якої полягає у безсторонньому та справедливому ставленні до кожного суб'єкта провадження. Безсторонність судді означає, що він розглядаючи конкретну справу, є суб'єктом вільним від особистих уподобань або упереджень стосовно учасників процесу та діє так, що не виникає жодних обґрунтованих сумнівів в його неупередженості [164, с. 203; 182, с. 15].

Термін «справедливий суддя» походить від слова «справедливість». У свою чергу, справедливість є предметом вивчення етики, філософії, права. Етимологічно слово «справедливість» означає неупередженість дій, суджень, чесне визнання чиєїсь правоти, гідності, відплата кожному на законних і чесних підставах і в цілому відповідність людських взаємин, вчинків загально визнаним моральним і правовим нормам [211, с. 756]. З позиції етики та філософії справедливість являє собою співвідношення між дією і відплатою за неї, між працею і заохоченням, злочином і покаранням. Інколи в справедливості вбачають сукупність принципів і процедур, що регулюють розподіл життєвих благ і тягарів, прав і обов'язків індивідів і суспільних груп [188, с. 94].

У юридичному сенсі справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки, і в пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [266]. Таким чином, різні підходи до розумінні категорії «справедливість» дають підстави визначити її в узагальненому вигляді як «чесність», «порядність», «неупередженість», «об'єктивність» у відносинах між суб'єктами права, відповідність таких відносин моральним та правовим нормам.

Поняття неупередженості суддів досі часто замінюють поняттям «безсторонність», однак саме термін «неупередженість» характеризує

нейтральність суддів щодо сторін у справі, відсутність конфлікту інтересів, порушення чого є підставою для самовідводу або відводу судді.

Термін «неупередженість» відноситься до загальносистемних термінів і йому притаманна полісемія, тому його дуже часто використовують в різних областях людської діяльності без урахування його значення та значимості.

Термінологія в теорії держави та права повинна однозначно визначити як необхідно розуміти і використовувати терміни «неупередженість», «упередженість». Вважається, що термінологія є одним із каменів, що лежить у фундаменті науки, однак, з іншого боку цей «камінь» і є «каменем спотикання». Термінологія у вигляді довідників виникла значно раніше ніж сама наука, тому проблеми термінології появились із проблем довідників. Найважливішою проблемою довідників є проблема полісемії, коли одному терміну надається багато визначеність.

Неупередженість у словнику української мови розглядається як щось, що «не має обманної, негативної, задалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь» [319, с. 398].

У новому тлумачному словнику української мови, безсторонність розглядається як щось, що «складає думку про кого-, що-небудь або щось робить на підставі об'єктивних факторів, а не особистого почуття; неупереджений, справедливий, об'єктивний» [198, с. 88].

Упереджений – 1) який відчуває упередження стосовно до кого, чого-небудь, 2) який склався щодо кого-, чого-небудь наперед, до ознайомлення з ним; необ'єктивний, 3) негативний, несправедливий, який склався щодо кого, – чого-небудь [41, с. 1509].

Упередження: 1) хибна думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, без ознайомлення та пов'язане з нею відповідне ставлення, 2) негативна, несправедлива думка, яка складається щодо кого-, чого-небудь наперед, та пов'язана з його відповідним ставленням [41, с. 1509].

Розглядаючи терміни «неупередженість», «упередженість», «упереджений», «упередження» як елементи людської діяльності, як

психофізіологічна властивість людини з точки зору психології вона є однією одиницею діяльності.

Вперше права кожного на розгляд справи щодо його прав і обов'язків або кримінального обвинувачення стосовно нього незалежним і неупередженим судом було закріплене у Загальній декларації прав людини та отримало свій розвиток у Конвенції, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права тощо [96; 283, с. 181-201].

У національному законодавстві України правовий статус судді спрямований виключно на вирішення правових конфліктів та захист прав і свобод людини. Саме судді, як незалежні, неупереджені суб'єкти правовідносин реалізують судову владу шляхом забезпечення правозахисної і правоохоронної функції, що спрямовані на підтримання правопорядку у державі, соціального контролю у механізмі поділу влади. Неупередженість у даному випадку є умовою справедливості та об'єктивності судді. Неупереджений суддя діє лише в інтересах справедливості.

Суддя наділяється особливими якостями, особливим захистом, особливими гарантіями і особливими можливостями для того, щоб забезпечити головні стандарти правосуддя, а саме: неупередженість, справедливість і відкритість, компетентність та незалежність, розгляду справ в межах розумного часу. Саме на ці критерії акцентується увага у Європейській Конвенції з прав людини та основоположних свобод 1950 р. [122].

Упередженість у даному контексті є індивідуальна психологічна властивість особистості [370, с. 103].

В. І. Шишкін досліджуючи проблеми судочинства, звертає увагу на значну кількість досліджень щодо: а) процесуального положення і процесуальних гарантій людини на стадії звернення до суду; б) судового розгляду справ; в) ролі судових інститутів у суспільстві та їхньої незалежності від впливу органів виконавчої та законодавчої влади під час ухвалення судових рішень; г) здатності суддів як носіїв судової влади

виявляти громадянську мужність і забезпечити верховенство права на компетентне й неупереджене застосування норм закону, д) організація судової системи, виходячи з доцільності її структури історичного та правового надбань [401, с. 3-4].

Відомий юрист А. Ф. Коні писав «... до судді слід пред'являти високі вимоги не тільки в розумінні знання і вміння, а і у смислі характеру, але вимагати від нього героїзму не варто. Звідси необхідність огородити його від умов, які дають підстави до появи в нього легко духовності та вимушеного догоджання [цитовано за: 54, с. 282].

Неупередженість – характеристика рішень і дій людини, які приймаються і здійснюються виключно на основі принципів, незалежно від уподобань та інтересів, які при цьому задовольняються або ущемляються [410, с. 425].

У психології упередженість пов'язують із дослідженням суті конструктивних деструктивних конфліктів. Психологи розглядають упередженість як першопричину деструктивного конфлікту, як внутрішній мотив конфлікту, які відношення однієї конфлікуючої сторони до іншої. Деструктивний конфлікт переводить причини, що призвели до конфлікту, на «особистості». Дана установка не веде до вирішення конфлікту, а навпаки його загострює, зростає упередженість проти партнера, напруга у взаємостосунках, посилюється неприємні почуття та переживання, виникають стреси та інше. Прикладом деструктивного конфлікту є сварка, коли кожна з конфлікуючих сторін висловлює свою негативну оцінку особистості опонента. Конструктивний конфлікт базується не на «особистостях», а на виявленні об'єктивних причин незгоди, різні точки зору на проблему, способи вирішення проблеми, тощо [172, с. 103].

Неупереджений – той, який не має негативної, заздалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь. Неупередженість передбачає однакове ставлення до будь-якої особи, демонстрацію однакового поведіння в однакових ситуаціях.

Дотримання принципу неупередженості означає, що здійснення службових чи представницьких повноважень особами уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняними особами не повинно залежати від їхніх приватних інтересів та особистих поглядів та переконань [195, с. 284].

З процесуальної точки зору, зокрема для цивільного процесу найбільш важливим є забезпечення неупередженого розгляду справи з позиції учасників процесу, адже, відповідно до ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд цивільних справ, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Діюче кримінальне процесуальне законодавство надає величезне значення вимозі неупередженості не тільки щодо судді, а й щодо сторони обвинувачення – слідчого та прокурора. Н. В. Глинська з цього приводу зазначає, що чільне місце в нормативній регламентації кримінальної процесуальної діяльності займає стандарт – неупередженість, при реалізації владних повноважень офіційними суб'єктами, що здійснюють кримінальне провадження [53, с. 25].

Однією із складових засад законності є обов'язок слідчого, прокурора та інших учасників кримінального провадження з боку обвинувачення всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних та неупереджених процесуальних рішень.

Об'єктивність і неупередженість прокурора або слідчого є не менш важливим для досягнення завдань кримінального провадження, а ніж судді, оскільки вони, згідно із ст. ст. 36 та 40 КПК України наділені значним обсягом повноважень, що можуть суттєво обмежити чи звузити права і

свободи особи. Вимога здійснення неупередженого досудового розслідування означає, що органи досудового розслідування зобов'язані об'єктивно, неупереджено, без необґрунтованої підозри та обвинувального ухилу встановити за допомогою доказів, зібраних у встановленій процесуальній формі, всі обставини кримінального правопорушення та осіб, які його вчинили.

Неупередженість (об'єктивність) дослідження обставин провадження слідчим, прокурором, передбачає вчинення ними процесуальних дій, ухвалення процесуальних рішень лише з підстав, встановлених КПК України, та на основі зібраних фактичних даних, без обвинувального ухилу та особистої зацікавленості у вирішенні справи.

«Об'єктивність» зазвичай визначають як властивість, сутність якої полягає у такому ставленні до розгляду справи, коли можна встановити як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини справи для постановлення обґрунтованого та справедливого рішення [366].

Таким чином об'єктивність як юридична категорія стосується встановлення та оцінки фактичних обставин справи, а «безсторонність» – становлення судді до сторін у справі та інших її учасників. І хоча в динаміці розвитку процесуальних відносин ці поняття є рівнозначними та рівноцінними, теоретично їх можна не ототожнювати.

Значення об'єктивності чи неупередженості слідчого та прокурора, щодо дослідження усіх обставин провадження варто оцінювати крізь призму гарантування реалізації завдань кримінального провадження, зокрема, щодо встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, неупереджене дослідження обставин такого правопорушення, й щодо правильного застосування закону і притягнення винних до відповідальності.

Вся процедура розслідування кримінального правопорушення повинна бути законною, об'єктивною, всебічною і неупередженою, що дасть можливість уникнути помилок і необґрунтованого кримінального переслідування.

Необ'єктивність, упереджене і дискримінаційне ставлення прокурора до учасників кримінального провадження, і поєднання в одній особі різних процесуальних функцій є підставою для відводу прокурора.

Отже, неупередженість прокурора є необхідною умовою успішного виконання своїх конституційних функцій та виконання своїх повноважень на досудовому розслідуванні, й в судовому провадженні для здійснення завдань кримінального провадження та забезпечення законності.

Значення неупередженого досудового розслідування варта оцінювати в контексті забезпечення реалізації права на справедливий розгляд.

Об'єктивно (за термінологією чинного КПК України – неупереджене) розслідування є однією із необхідних умов здійснення справедливого судового розгляду в тому розумінні, яке цьому поняттю надає Європейська Конвенція з прав людини та практика її застосування.

Гарантії неупередженості суддів передбачені також у чинному законодавстві про судоустрій та процесуальних кодексах України. Вони стосуються переважно суб'єктивної неупередженості суддів, тобто включають механізми, що унеможливають будь-яку зацікавленість судді в результаті вирішення справи або його попередню оцінку обставин справи.

Вказані гарантії, зокрема, закріплені у законодавчих положеннях, які регламентують підстави для відводу судді (ст. ст. 20, 21 ЦПК України; ст. 20 ГПК України; ст. 27, 28 Кодексу адміністративного судочинства України; ст. 75-76 КПК України).

Аналіз поняття «неупередженості судді» необхідно розпочати також із нормативно-правового регулювання цієї категорії.

Для кримінального процесу найбільш важливим, як зазначається у ст. 2 КПК України є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних справ.

Неупередженість розслідування та судового розгляду полягають у безсторонньому, об'єктивному та сумлінному дослідженні обставин кримінального провадження з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Неупередженість цих суб'єктів забезпечується, в тому числі, у нормах інститут відводу та самовідводу у кримінальному провадженні.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» неупередження судової влади пов'язується з організацією судової влади, зокрема у ст. 1 цього закону йдеться про те, що судова влада в Україні, відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами утвореними законом.

Аналіз змісту Закону «Про судоустрій і статус суддів» свідчить, що неупередженість судді пов'язується також з обов'язками судді. Так у ч. 7 п. 1 ст. 56 суддя зобов'язаний справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад та правил судочинства.

Ст. 57 цього закону передбачає складання суддею присяги такого змісту «Я (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя». З тексту цієї присяги зрозуміло, що суддя, беручи на себе обов'язок здійснювати правосуддя об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано.

Ці питання, як зазначає А. В. Маляренко, є загальнолюдськими і морально-етичними, надзвичайно широкими за змістом. Деякі з них синонімічні, наприклад, чесний це той, хто старанний і сумлінний, а сумлінний – той який чесний та старанний; безсторонній – це той, що неупереджений та справедливий, а справедливий – який об'єктивний та неупереджений [163, с. 27-28].

Незалежність суддів слід розглядати як умову забезпечення неупередженості. Незалежність суддів забезпечена на законодавчому рівні. У ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» викладені певні вимоги щодо незалежності суддів: 1) відсутність легальних повноважень втручатися у діяльність суду з боку осіб чи органів державної влади; 2) свобода судді від будь-якого впливу чи тиску з боку посадових осіб, органів державної влади; 3) суддя ухвалює рішення відповідно закону, на основі внутрішнього переконання, відповідно досліджень матеріалів справи; 4) захист професійних інтересів судді гарантується законом.

Закон, відповідно до цих вимог, має різні можливості забезпечити незалежність суду. Суттєвого значення набуває положення про незалежність судової влади, що не дозволяє втручатися в її діяльність законодавчої та виконавчої влади.

Ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки, незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Лише у цих нормах використовується поняття неупередженість суду.

Так, у ст. 126 Конституції України гарантовано незалежність і недоторканість судді. У ч. 1 ст. 129 Конституції України визначено, що суддя, здійснює правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Пункт сьомий ч. 1 ст. 131 Конституції України визначив, що в Україні діє Вища рада правосуддя, яка вживає заходів щодо забезпечення неупередженості і незалежності суддів.

Отже, враховуючи існуюче правове регулювання поняття «неупередженості судді» необхідно розглянути останнє, у контексті неупередженості судової влади. Продовжуючи дослідження, нами виокремлено наступні напрями для встановлення поняття «неупередженість суду» у сучасній юридичній науці.

Перший напрям, засновується на встановленні поняття неупередженість суду як властивості, яка притаманна судовій владі у механізмі стримувань і противаг, так Є. В. Тертична, з'ясувала, що неупередженість судів у механізмі стримувань і противаг визначається низкою особливих характеристик, які гарантують можливість та реальність виконання судами покладених на них функцій, зокрема: 1) судова гілка державної влади, забезпечує вирішення, розв'язування, певною мірою, і попередження державно-правових конфліктів як між іншими гілками державної влади, так і між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськими інститутами та окремими членами суспільства; 2) судова влада відіграє важливу роль у забезпеченні однакового застосування правового регулювання, здійснює інтерпретаційно-правову діяльність, спрямовану на повне і всебічне тлумачення конституції та законів України, що сприяє запобіганню виникнення протиріч у компетенції та повноваженнях інших гілок державної влади; 3) вона слугує арбітром – вирішує суперечки і висловлюється тільки щодо окремих казусів і ніколи – щодо загальних начал; 4) для судової влади, як будь-якого владного органу характерна також така ознака, як обов'язковість виконання прийнятих рішень; 5) судова влада є частиною «системи стримувань і противаг», які є лише наслідком різної природи влади [353, с. 214].

Другий напрям дослідження поняття «неупередженості суду» полягає у тому, що це принцип функціонування судової влади. Так, В. В. Городовенко відзначив, що самостійність судді і незалежність суддів є важливими засадами функціонування судової влади, які забезпечують єдиний режим відправлення правосуддя. Самостійність судів передбачає їх зовнішню автономію з можливостями самодостатності організації й діяльності її як гілки влади, а незалежність суддів означає, що суддя відправляє правосуддя безсторонньо, будь-яким органом, посадовим особам і громадянам забороняється здійснювати вплив на суддю і суд в цілому [58, с. 215].

Третій напрям започаткувала Т. А. Цувіна, яка аналізуючи прецедентну практику Європейського Суду з прав людини, з огляду на дію принципу наявності зовнішніх атрибутів здійснення правосуддя в аспекті права на суд, незалежність суду, розглядається разом з вимогою об'єктивної неупередженості, що свідчить про певне зростання цих понять у практиці ЄСПЛ, їх аналогічність [394, с. 108].

У Законі України «Про запобігання корупції» неупередженість розглядається як вимога до поведінки осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, якою вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх службових чи представницьких повноважень. Зокрема, ст. 41 цього закону зобов'язує посадових осіб діяти неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні, або інші особисті погляди чи переконання.

Зважаючи на свою актуальність принцип неупередженості знайшов правове закріплення у ст. 3 Закону України «Про державну службу», сутність цього принципу відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 4 цього закону, полягає у недопущенні впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утриманні від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків.

Принцип політичної неупередженості має на меті захищати державних службовців від впливу і контролю з боку політичних партій, так, щоб вони могли ефективно працювати незалежно від того яка партія приходить до влади [113, с. 12-13].

У Законі України «Про Конституційний суд» неупередженість розглядається у контексті стадій Конституційного провадження. Зокрема у ч. 4 п. 3 ст. 60 визначено, що відвід (самовідвід) застосовується, зокрема, якщо є інші обставини, що викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді.

У Законі України «Про виконавче провадження», неупередженість розглядається у системі засад виконавчого провадження. Так, у ст. 2 цього закону зазначається, що виконавче провадження здійснюється з дотриманням таких засад як справедливість, неупередженість та об'єктивність.

У конфліктології упередженість вживають при розгляді передумов виникнення особистих конфліктів, передумови виникнення особистих конфліктів поділяються на ситуативні й характерологічні. До характерологічних передумов, – автори посібника «Конфліктологія» – відносять: нетерпимість до недоліків інших, низька самокритичність, імпульсивність, нестриманість у почуттях, укоріненні забобони, упередженість, агресивність [131, с. 68].

Отже, характерологічні передумови це такі усталені риси характеру, що сприяють зіткненню особи з оточуючими, викликають негативне ставлення, почуття антипатії та протидію стосовно неї.

Досить часто, неупередженість пов'язують з певними видами діяльності: неупередженість медіатора [244; 344]. Неупередженість медіатора проявляється у тому, що медіатор зобов'язаний діяти в інтересах усіх учасників процедури, ставиться до сторін однаково, безсторонньо, не допускаючи проявів фаворитизму щодо окремих осіб.

В Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» вказується, на неупередженість як характеристику діяльності аудитора.

Політична неупередженість – яку Н. С. Панова визначає як здійснення державним службовцем своїх службових повноважень без урахування політичних мотивів чи обставин, що не стосуються предмету його службової діяльності, особистої прихильності або неприязні до будь-яких осіб, особистих політичних поглядів чи переконань [222, с. 144].

У стратегії системного розвитку «Україна – 2020» [272] зазначається, що метою реформи є реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства

права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд незалежним та неупередженим судом.

Так як термін «неупередженість» використовується в нормативних актах, то він водночас процесуальне, процедурне і регламентне поняття, що пояснює процесуальну, процедурну або регламентуючу дію, яка повинна відповідати обов'язковим вимогам сформульованим у процесуальному законі, нормативній процедурі або затвердженому регламенті.

Термін неупередженість вживається як законодавчий термін (термін з нормативно-правових актів); нормативно визначений термін із стандартів, який не піддається актуалізації; науковий термін, який інтерпретується виходячи із сфери застосування.

Дослідивши розуміння поняття «неупередженість судді», науковцями виокремлено спільні, у всіх напрямках характеристики такої неупередженості:

- передбачена чинним законодавством як внутрішніми нормативно-правовими актами, так і міжнародними договорами згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- стосуються поняття «судова влада» як елемента державної влади, що визначена у ст. 6 Конституції України;
- реалізується у відносинах системи стримування і противаг;
- є гарантом виконання судовою владою своїх функцій;
- реалізується під час функціонування судової влади (реалізація допустима лише під час функціонування судової влади);
- характеризує міру свободи судової влади, в той же час є загальною превенцією;
- забезпечена комплексом гарантій для її реалізації;
- деталізується у діяльності судових органів та суддів;
- є багатогранною та складною юридичною категорією, яка вміщує комплекс елементів правового, економічного, соціального та психологічного характеру;

– за її порушення настає політична або юридична відповідальність.

Системність поняття «неупередженість судді» полягає у тому, що виокремити один-єдиний правильний підхід неможливо, а тому, неупередженість судді слід розглядати як єдине та в той же час багатогранне явище, що є і елементом системи стримування і противаг, і принципом (засадою) функціонування судової влади, її якісною характеристикою, і елементом права на суд, і мірою свободи суду у відносинах і з іншими гілками державної влади.

Отже, термін «неупередженість» як правове явище та наукова категорія, використовується у нормативних актах, науковій літературі, державних стандартах і може бути формальною, змістовною і процедурною категорією. Формальна неупередженість втілюється в принципі формальної рівності, що конкретизується у вимогах рівності перед законом, рівності перед судом. Змістовну неупередженість слід розуміти як морально-етичну категорію, як об'єктивну поведінку судді по відношенню до сторін провадження. Процедурна неупередженість виражається у неухильному дотриманні процесуальних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії. Неупередженість виконує координуючу роль в системі інших гарантій, і є гарантією ефективного здійснення суддівської діяльності, а отже, гарантією забезпечення прав і свобод людини.

2.3 Правоохоронна та правозахисна функції неупередженої судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина

Наукове дослідження діяльності окремого державного органу здійснюється через вивчення його найважливіших якісних характеристик, що знаходять відображення у його функціях.

Термін «функція» (від лат. *Finctio* – здійснення, виконання), введено в науку німецьким ученим Г. Лейбніцем, вживають у різних значеннях у математиці, кібернетиці, біології, соціології, юриспруденції.

У теорії держави і права виділяють функції держави, як основні напрями внутрішньої та зовнішньої діяльності, які відображають і конкретизують його класову та загальнолюдську сутність, соціальне призначення [343, с. 22-25; 392, с. 154-156], а також функції права, під якими розуміють соціальне призначення права та напрями правового впливу на суспільні відносини.

У галузі конституційного права, яке є складовою національної системи права, також виділяють різноманітні функції його основного джерела, Конституції, функції держави та функції державних органів, органів місцевого самоврядування.

Різнманітність та наявність спірних питань щодо класифікації функцій Конституції зумовлена сферою суспільних відносин, які регулюються Основним Законом, недостатньою увагою до вивчення цієї проблеми, а також відсутністю, як слушно зауважує Б. М. Топорнін, чітких критеріїв визначення функцій [367].

Саме цим, до певної міри, зумовлена і неоднозначність у класифікації функцій держави та її органів.

У теорії держави і права поширеним є визначення функцій держави як напрямів її діяльності, в яких знаходять прояв її сутність, завдання і цілі, а саме – чи відповідають вони основному призначенню держави, які мають соціальне призначення всередині країни та за її межами [298, с. 71; 135, с. 61]. Деякі автори вважають, що термін «функція» має подвійне смислове навантаження: соціальна роль, призначення; спрямованість на певну діяльність з одного боку і сама діяльність або напрями одного й того ж виду діяльності, що мають специфічні особливості – з іншого. На думку М. І. Корнієнка, під функціями необхідно розуміти такі сторони змісту їх діяльності, в яких опосередковується цільова і предметна орієнтація останньої,

а також способи (форми і методи) її здійснення, тобто належне і суще в їх діяльності [135, с. 62]. С. А. Приступа вважає, що в більшості випадків з поняттям «функції» пов'язується визначено-спрямований вибірковий вплив якої-небудь системи на відповідні сфери зовнішнього середовища, а іноді в ньому вбачається певна роль, яку виконує той чи інший соціальний інститут або призначена роль. На його думку, термін «функція» сприймається у значенні соціального призначення права чи відповідного напрямку правового впливу на суспільні відносини або водночас одне і друге [242, с. 155-156].

Аналіз наведених визначень терміну «функція» свідчить, що найбільш суттєвою їх ознакою є основні напрями і види діяльності, оскільки поза діяльністю функція існувати не може. Функції найбільш повно відтворюють діяльність певних суб'єктів, їх зміст, сутність та призначення.

Більш широке визначення терміну «функція», яке охоплює функції держави, уряду, міністерств, інших державних органів пропонує А. Б. Венгеров. На його слушну думку, «функція» означає напрям, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності, засоби та способи її забезпечення [42, с. 167].

Будь-яка держава здійснює свої функції через державний апарат – тобто систему органів, установ і посадових осіб, які в установленому порядку наділені державно-владними повноваженнями і реалізують функції держави. Вони утворюються з метою забезпечення реального виконання функцій держави, без яких їх здійснення на тому чи іншому етапі розвитку держави неможливе (регулювання, виконання, управління, охорона тощо). Тому важливого значення набуває теоретичне вирішення питання про взаємозв'язок функцій держави і функцій державних органів, їх співвідношення зумовлене співвідношенням як цілого, так і частини. Державні органи утворюються державою з урахуванням їх необхідності для здійснення нею своїх функцій. Тому державний орган має утворюватися під певну функцію держави. Для здійснення функцій держави державні органи наділяються власними

функціями, компетенцією. Отже, функції державних органів є похідними від функцій держави.

Здійснення функцій окремими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими державними органами за своїм змістом є безперервним процесом реалізації функцій держави, при цьому одні й ті ж її функції можуть одночасно виконувати декілька державних органів. Функції конкретного державного органу можуть бути чітко і правильно визначені або зрозумілі лише на базі загальних функцій держави. Співвідношення функцій держави і функцій окремих державних органів відтворює діалектику загального, особливого та одиничного в діяльності держави.

Функції як держави, так і права, в тому числі функції Конституції, самі по собі не реалізуються, а втілюються у життя в процесі діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян та їх об'єднань. Для виконання своїх функцій державні органи, органи місцевого самоврядування наділяються власними, притаманними їм функціями, які залежать від їх ролі та місця в державному механізмі, завдань, що поставлені перед ними. Такими функціями наділені органи судової влади [396, с. 165].

Встановлення державою механізмів правового захисту свідчить про визнання владою своєї відповідальності перед індивідом і громадянським суспільством у цілому, чим визначається «множинність засобів захисту в системі правозабезпечення, що гарантує права і свободи громадян, недоторканність конституційного ладу, міцність правового порядку». У цьому і полягає сутність специфічних функцій судової влади. Саме в таких конкретних функціях виражається її предметний зміст. Конституційне обґрунтування різних сфер прояву єдиної судової влади дозволяє визначити її діяльність як особливу галузь конституційного і правового регулювання, яка має власні, такі, що не збігаються з іншими сферами державної діяльності, форми і методи функціонування (власну систему функцій) [396, с. 165-166].

Зазначена система згідно зі змістом та напрямками судової діяльності містить у собі три групи функцій.

Перша група судових функцій (захист прав і свобод людини і громадянина, охорона конституційного ладу України) визначає спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності.

Друга група (правосуддя, судовий контроль, розгляд справ у порядку окремого провадження, тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України тощо) є похідною від першої, оскільки визначає легальну процедуру здійснення функцій першої групи.

Третю групу складають внутрішні функції, пов'язані із судовим управлінням.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина, на нашу думку, є провідною за таких підстав:

1) переважно саме з нею пов'язані виникнення цієї гілки влади, її розквіт у розвинутих демократичних державах;

2) інші функції судової влади (правосуддя, судовий контроль, у тому числі конституційний) є похідними від цієї основної функції, не є самодостатніми і мають сенс тільки в розрізі здійснення цієї основної функції (є з цієї точки зору вторинними функціями).

Статтею 3 Конституції України проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави».

Аналіз співвідношення положень ст. 3 та ст. 55 Конституції України (про захист прав і свобод людини і громадянина судом) дає можливість зробити такі висновки:

1) саме захист прав і свобод людини і громадянина, членів соціуму є змістом і основним напрямком діяльності судових органів, а відтак, стержневою, провідною функцією судової влади в Україні;

2) ця функція дозволяє обґрунтовано вважати характер впливу судової системи на суспільні відносини владним (доведення існування судової влади).

Підстави для даного твердження такі:

2.1) у функції захисту прав і свобод людини і громадянина на конституційному (вищому легальному) рівні проявляється одна з найважливіших властивостей об'єктивної сторони державної влади – системність, у першу чергу:

а) формальна системність, що проявляється тут у легалізації Конституцією єдності, спрямованості діяльності державної системи взагалі і судової системи зокрема, єдності державної і судової політики, а отже, державної влади в цілому і судової влади як складового цього цілого;

б) змістовна системність, що проявляється тут:

– у єдності функцій (на первинному рівні) гілок судової влади, з одного боку, і гілок державної влади (в тому числі судової) – з іншого (функціональна системність);

– у єдиному об'єкті захисту, легалізованому Конституцією України як «найвища соціальна цінність», з чого природно випливає безумовна цінність для суспільства і самого владного суб'єкта захисту – судової системи (аксіологічна системність);

2.2) функція захисту прав і свобод людини і громадянина є за своїм змістом абсолютно легітимною, приймається суспільством повністю і беззастережно, оскільки має потенційну інструментальну цінність для кожної людини. Результатом цього суспільного схвалення, підтримки є легітимація (а відтак, формування суб'єктивної сторони) судової влади, яка безпосередньо здійснює цю функцію.

І тут особливо важливим є таке.

1. Як ми встановили, вищий рівень легальності зазначеної функції судової влади збігається з її абсолютною легітимністю. Виходить, що і сама судова влада в цьому разі є легальною і легітимною водночас (природно, за умови одночасної легальності і легітимності методів і способів здійснення). Але, як нам уже відомо, одночасна легальність і легітимність гілки державної влади – необхідна і достатня умова її правового характеру. А правовий характер влади в умовах правової держави, задекларованої ст. 1 Конституції України, є

необхідною умовою її існування. Отже, функція захисту прав і свобод людини і громадянина для самої судової влади в правовій державі є владоформуючою (органічною) функцією. На перший погляд, має місце деяка суперечність – влада здійснює функцію, яка її формує. Але саме в цьому й полягають органічна єдність, неподільність у правовій державі судової влади та її провідної функції захисту прав і свобод людини і громадянина – як засобу і мети, форми і змісту.

2. Не менш важливим є те, що абсолютна легітимність зазначеної функції частково компенсує неоднозначне, у низці випадків негативне, найчастіше байдуже ставлення суспільства або його окремих частин до діяльності судової системи щодо здійснення другої основної функції – захисту конституційного ладу (розв'язання конфліктів переважно в публічно-правовій сфері). Невисокий рівень легітимності другої функції компенсується високою легітимністю першої, в результаті чого загальний рівень легітимності судової влади зберігається на досить високому рівні (тут функція захисту прав і свобод людини і громадянина виступає для судової влади як компенсаційна, владозакріплююча функція і знову ж органічна).

Для визначення складного змісту провідної функції судової влади необхідно розкрити саме поняття «прав і свобод людини і громадянина» як об'єкта захисту. П. М. Рабінович тлумачить права і свободи людини як «її певні можливості, необхідні для існування та розвитку у конкретно-історичних умовах». Вони «об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними і рівними для всіх людей» [286, с. 7]. У цьому полягає спільність цих понять. Але при цьому вони не є тотожними. Відмінність понять «права» і «свободи» можна визначити за критерієм автономності здійснення та формами забезпечення:

1) права людини – здійснюються, зазвичай, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів», реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру (наприклад, право на працю, на освіту, на соціальне забезпечення);

2) свободи людини – можуть здійснюватися без встановлення спеціальної юридичної процедури (наприклад, свобода слова, вибору місця проживання) [286, с. 7].

Свободи – це «права, що захищають волю людини формувати власні переконання, привселюдно виражати їх, вести приватне і сімейне життя без примусу і зазіхань з боку держави діяти згідно власним рішенням» [151, с. 24].

Гарантії прав і свобод людини П. М. Рабінович визначає як «такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону й захист» [286, с. 7].

Із зазначеного можна зробити висновок щодо відмінності понять «охорона» та «захист». І тут ми виходимо на необхідність вирішення одного із найзапекліших спорів між дослідниками судової влади: чи є суд правоохоронним органом? Так, на думку І. А. Петрухіна, «з ідеєю правової держави не узгоджується покладання на суди завдань розкриття злочинів і викриття винних, так само як і завдань викорінювати злочинність...», оскільки це є функціями «правоохоронних органів, а не суду» [225]. Аналогічні судження висловлюють В. А. Ржевський і Н. М. Чепурнова, вказуючи на недопустимість «розчинення» правоохоронної функції в судовій «(за своєю сутністю правозастосовній)» [292, с. 81-82].

Протилежну точку зору захищають К. Ф. Гуценко і М. А. Ковальов. На їх думку, «суд є правоохоронним органом, причому основним» [73, с. 15]. Обґрунтовують вони свою концепцію тим, що «виключення суду з числа правоохоронних органів неминуче приведе до заперечення того, що вони уповноважені займатися охороною права...» а це «...елементарно суперечить широко визнаному положенню про те, що суд – кращий засіб захисту прав і свобод людини і громадянина» [73, с. 16]. Подібної думки додержується і І. С. Масліков [168, с. 89]. Правоохоронним органом називають суд В. Я. Тацій і Ю. М. Грошевий, пояснюючи це тим, що «його діяльність ґрунтується на законі та полягає у певному розумінні в оцінці тієї чи іншої життєвої ситуації з позиції закону, права, встановлюючи у процесі розгляду

справи невідповідність акту державного чи іншого органу закону, приймає рішення про відповідність закону» [129, с. 288].

Викладені підходи до правоохоронної функції суду можна звести до таких висновків, що виключають один одного:

1) суд не є правоохоронним органом, оскільки правозахисна діяльність суду не є ідентичною спеціальній правоохоронній функції, яка пов'язана з виявленням та усуненням правопорушень (розмежування правозахисної та правоохоронної судових функцій);

2) основну частину діяльності судової влади складає саме здійснення правоохоронної функції, оскільки захист (охорона) права і є правоохоронна функція, що здійснюється органами судової влади (ідентифікація правозахисної та правоохоронної судових функцій) [396, с. 169].

На нашу думку, суперечність зазначених позицій можна подолати, спираючись на поняття «права» і «свободи», що розкриті вище.

Оскільки права людини і громадянина реалізуються через визначену державною владою юридичну процедуру, то вони потребують судового захисту, перш за все у трьох випадках:

а) у разі примусового недопущення суб'єкта певного права до такої процедури державними органами або іншими особами;

б) у разі зовнішньої деформації процедури під час її застосування (проходження) суб'єктом права – з такими ж наслідками;

в) у разі відсутності позитивних для суб'єкта права наслідків проходження процедури;

г) у разі такої початкової внутрішньої деформованості самої процедури, яка робить її нездатною забезпечити право, неможливим її застосування (проходження) суб'єктом права;

д) у разі відсутності необхідної процедури взагалі, що робить об'єктивно неможливим реалізацію права суб'єктом [396, с. 169].

У перших трьох випадках судова влада здійснюється щодо вже порушеного права визначеного конкретного суб'єкта шляхом його

відновлення (наступний захист). В останніх двох випадках судова влада шляхом примусового встановлення належної процедури здійснює забезпечення права невизначеного кола суб'єктів, охорону конституційно визначеного права людини від потенційної неможливості реалізації, порушення у майбутньому (попередній захист). Хоча реалізація свобод у більшості випадків не потребує додаткової юридичної процедури, але як наступний, так і попередній їх захист також необхідний, оскільки існує безліч ситуацій як об'єктивної неможливості їх здійснення, так і прямого порушення [396, с. 169].

Цю позицію поділяє і П. М. Рабінович. На його думку, охорона прав і свобод людини здійснюється «шляхом вжиття заходів... для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини», а захист – шляхом «відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності» [286, с. 9].

Таким чином, можна визначити два типи судового захисту прав і свобод людини і громадянина:

1) захист порушеного суб'єктивного права, який здійснюється шляхом відновлення права. Цей тип є змістом правозахисної функції судової влади.

2) захист суб'єктивного права від імовірного порушення у майбутньому, який здійснюється шляхом забезпечення права, охорони від можливого порушення. Цей тип є змістом правоохоронної функції судової влади [396, с. 170].

Обидва типи разом складають єдину комплексну провідну функцію судової влади – захист прав і свобод людини і громадянина. І саме з цієї точки зору суд можна вважати як правозахисним, так і правоохоронним органом [396, с. 170].

Конституційно-правове закріплення основних прав і свобод, не будучи одночасно оснащеним ефективним механізмом захисту цих прав, стає не більш ніж голою декларацією. У будь-якій критичній ситуації, коли держава порушує конституційний обов'язок додержувати права особистості,

декларативне проголошення цих прав без необхідного інституціонального забезпечення не здатне протиставити державі правові корективи, щоб з їх допомогою відновити порушені права особистості. «Зведення прав людини до простого проголошення в Конституції розраховане... на ідеальну модель держави, яка ні за яких обставин не порушує прав людини. Збагнення помилковості догми «король не помиляється» (the king cannot do wrong) спонукало сучасні конституційні держави створити правові інститути і процедури захисту прав людини» [43, с. 100].

Належному судовому захисту прав і свобод громадян, підприємств, установ, організацій сприяє належне, осмислене застосування конституційних норм як органами судової влади, так і самими суб'єктами захисту. Найважливішу роль у цьому відіграють правові позиції, викладені в рішеннях Конституційного Суду України – єдиного органу конституційної юрисдикції (ч. 1 ст. 147 Конституції України) і постановках Пленуму Верховного Суду – найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції (ч. 2 ст. 125 Конституції України).

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина реалізується судовою системою передусім шляхом здійснення функції правосуддя. В цьому аспекті правосуддя може бути визначене як легальна процедура здійснення органами судової влади функції захисту прав і свобод людини і громадянина шляхом розгляду і остаточного вирішення в процесуальному порядку кримінальних і цивільних справ відповідно до Конституції та законів України.

З цього визначення випливає владний характер функції правосуддя. Її легальність полягає в тому, що вона здійснюється виключно судом, тільки в специфічній процесуальній формі, визначеній законом, у суворій відповідності з нормами Конституції та законів України. Легітимність правосуддя визначається легітимним характером її змісту, захистом прав і свобод людини і громадянина [396, с. 170].

Другою функцією судової влади, яка також визначає спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності, є охорона конституційного ладу України.

Вища юридична сила і пряма дія конституційних норм, їх провідна роль у правовій системі не виключають, на жаль, численних порушень положень Основного Закону, у тому числі з боку владних структур навіть найвищого рівня, що може призвести до конституційної кризи, конфліктів у державно-правовій сфері [362, с. 15-18; 363, с. 27], створення загрози конституційному ладу держави. Конституція вимагає особливого правового захисту, покликаного забезпечити її дотримання як фізичними, так і юридичними особами та самою державною владою, різними її органами. У правовій демократичній державі неодмінно повинна існувати надійна державна система, здатна швидко й ефективно реагувати на будь-який факт порушення Конституції, забезпечити її правову охорону [189, с. 135].

Завданням правової охорони є контроль за діяльністю суб'єктів права, правомірністю їх дій, а у випадку виявлення правопорушення – прийняття відповідних заходів для відновлення порушеного правопорядку, застосування державного примусу до правопорушників, створення умов для попередження правопорушень. Питання правової охорони Конституції порушувалися і раніше, але дослідження проводилися не досить інтенсивно. Однією з причин такого ставлення була поширена в радянській конституційній теорії помилкова теза щодо високого ступеня охорони конституційних норм з боку держави. Це повністю стосується і національного конституційного права. В юридичній літературі радянських часів права охорона Конституції визначалася як забезпечення її реалізації шляхом виявлення та припинення тих чи інших відхилень від неї, а також вирішення відповідно до Конституції спірних державно-правових питань конституційного значення, дотримання конституційної законності. Вона охоплювала сукупність організаційно-правових гарантій – конституційний контроль, особливий порядок прийняття, внесення змін тощо.

Конституція регулює значну сферу суспільних відносин, має ряд функцій, її реалізація здійснюється різними формами, що, безумовно, впливає і на види її правової охорони. Види захисту Конституції в юридичній літературі поділяють на правові та неправові. За ними визначають і охорону Конституції в широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні охорона Конституції – це сукупність різноманітних заходів щодо забезпечення реальної дії Основного Закону, не тільки юридичними, але й навчальними та виховними, екологічними, політичними, соціальними заходами тощо, за допомогою яких забезпечується режим конституційної законності і реалізація Конституції. У вузькому значенні під охороною Конституції необхідно розуміти сукупність юридичних засобів, що забезпечують дію конституційних норм.

Правова охорона забезпечується різноманітними засобами. М. А. Шафір вважає, що до юридичних засобів правової охорони Конституції належать: особливий порядок зміни Конституції, планування відповідно до її вимог розвитку поточного законодавства, прийняття присяги на вірність Конституції, встановлення особливої відповідальності державних органів, депутатів, посадових осіб і громадян за порушення Конституції, конституційний контроль і нагляд [397, с. 59]. Погоджуючись з цими засобами, Ж. І. Овсепян відносить до правової охорони Конституції конституційний контроль, який здійснює парламент, конституційний референдум, вето глави держави. На її думку, конституційний контроль та конституційну відповідальність треба розуміти як правову охорону Конституції у вузькому значенні [209, с. 42]. О. О. Белкін до правової охорони відносить конституційний контроль, захист конституційного ладу, умовно називаючи їх припинно-модифікаційним, нормативно-застосовчим та концептуально-легітимним напрямками конституційної охорони [11, с. 8].

Названі та інші юридичні засоби, а також діяльність громадян, їх об'єднань, юридичних осіб, державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, спрямовані на забезпечення реалізації і

неухильної дії Основного Закону, додержання режиму конституційної законності, становлять систему правової охорони Конституції. Виділення таких систем правової охорони Конституції, як парламентська, парламенту і загальних судів, парламенту і спеціалізованого органу конституційного контролю [128, с. 403-404], є досить спірним. Запропонована класифікація систем правової охорони Конституції пов'язана з конституційним контролем. При цьому вона не охоплює всі органи, які здійснюють такий контроль і нагляд. Поза цією класифікацією залишається організація правової охорони Конституції, діяльність суб'єктів конституційно-правових відносин тощо.

Не можна погодитись з В. Л. Лазарєвим [128, с. 403-404] і щодо віднесення до парламентської системи охорони Конституції діяльності глави держави, з урахуванням його повноважень: право вето, внесення законопроекту на референдум тощо. Як правило, глава держави причетний до законодавчого процесу. Він може ініціювати прийняття закону, є суб'єктом законодавчої ініціативи, підписує прийняті закони і може їх не підписати, застосувавши право вето, а в окремих країнах навіть приймає закони тощо. Надані главі держави контрольні повноваження за діяльністю парламенту є одним з елементів стримувань і противаг у системі поділу державної влади на законодавчу, виконавчу, судову. Глава держави має контрольні повноваження не тільки щодо законодавчої діяльності парламенту, але й щодо діяльності органів виконавчої влади. Він має право скасовувати акти органів виконавчої влади. Відповідно до наданих повноважень глава держави самостійно здійснює конституційний контроль і правову охорону Конституції, а отже, його не можна включати до парламентської системи правової охорони Конституції.

Окремі юридичні засоби правової охорони Конституції передбачені в ній самій. Це, зокрема, положення, що зобов'язують органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише в межах повноважень, на підставі та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. ст. 6, 19 Конституції України). Зазначені положення є

загальним принципом, обов'язковим до виконання всіма без винятку органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами.

На нашу думку, правова охорона Конституції – це сукупність правових і організаційних заходів та засобів, спрямованих на забезпечення реалізації, дії, захисту конституційних норм, встановлених нею правових гарантій конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, верховенства права, режиму конституційної законності. Вона здійснюється у таких формах: 1) у формі використання владних повноважень (прерогатив) Президентом як гарантом Конституції; 2) у формі використання компетентними суб'єктами права законодавчої ініціативи; 3) шляхом встановлення особливого (ускладненого) порядку перегляду і внесення пропозицій щодо поправок до змісту чинної Конституції; 4) у формі прямого конституційного нагляду, коли компетентний державний орган виявляє неконституційність акту, але сам його не скасовує; 5) через (непрямий) опосередкований конституційний нагляд, коли правомочні органи (суди загальної юрисдикції) мають право тимчасово не застосовувати закони (які, на їх думку, не відповідають конституції) і звертатися за підтвердженням їх конституційності до конституційного суду; 6) у формі попереднього і наступного конституційного контролю, коли компетентні державні органи не тільки виявляють невідповідність актів Конституції (як тих, що не набрали чинності, так і тих, що вже набрали чинність), але й скасовують те, що не відповідає Основному Закону; 7) у формі офіційного нормативного і казуального тлумачення; 8) шляхом конституційно-правового судового вирішення спорів про компетенцію (між органами державної влади); 9) у формі конституційної експертизи правозастосовчої практики, коли конституційний суд розглядає, справи за зверненнями щодо порушення основних прав і свобод громадян [128, с. 507-508]. Здійснення правової охорони Конституції може бути обов'язковим, коли визначені нею суб'єкти зобов'язані вчинити дії для її охорони, і факультативним, коли прийняття

рішення про вчинення дій для її охорони передається на розгляд самому суб'єкту, який може їх виконати, а може й утриматися. При цьому за його бездіяльність юридична відповідальність не настає.

Конституційні норми, в тому числі спрямовані на охорону Основного Закону, самі не здатні автоматично забезпечити правову охорону Конституції. Тому захист Конституції є завданням і конституційним обов'язком усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, громадян, їх об'єднань та юридичних осіб. Вони покликані забезпечити точне і неухильне дотримання та втілення у життя принципів і норм Конституції, виявлення нормативно-правових актів, їх положень, що не відповідають Основному Закону і вжиття заходів щодо приведення їх у відповідність з Конституцією, попередження прийняття неконституційних актів, вирішення спорів щодо компетенції між державними органами, між центральними державними органами і територіальними.

Правову охорону Конституції зазначені вище суб'єкти здійснюють в межах наданих їм повноважень і в порядку встановленому законом. Вони можуть також створювати спеціальні допоміжні органи і установи: комітети, ради, комісії тощо. Зокрема, у Франції до 1958 р. таким органом був Конституційний комітет під головуванням Президента Республіки, в Угорщині – Конституційна правова рада, а в Швеції і на сьогодні діє Законодавча рада (спеціальні органи подібні до парламентського інституту омбудсмена, уповноважених з прав людини, народних захисників) [207, с. 519]. Основна відповідальність за правову охорону Конституції покладається, в першу чергу, на вищі органи державної влади: главу держави, парламент, уряд. Важлива роль у правовій охороні Конституції належить Суду, для якого функція правової охорони Основного Закону є визначальною. Інші державні органи цю функцію здійснюють поряд з іншими функціями.

Функція правової охорони Конституції України Судом обумовлена встановленим йому завданням – гарантувати верховенство Конституції

України як основного Закону держави на всій території України (ст. 2 Закону). На здійснення цієї функції спрямовані всі надані Суду повноваження. Розглядаючи питання щодо відповідності Конституції України нормативно-правовим актам вищих органів державної влади: Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також представницького органу автономії – Верховної ради Автономної Республіки Крим, Суд перевіряє, чи прийняті ці акти на основі Конституції України і відповідають їй, чи правильно втілюють і розвивають конституційні принципи і норми. У разі виявлення невідповідності актів цих органів, чи їх окремих положень Основному Закону Суд визнає їх неконституційними і за його рішенням вони втрачають чинність. Здійснюючи судовий конституційний контроль Суд стежить за тим, щоб в національній правовій системі не діяли неконституційні нормативно-правові акти і забезпечує таким чином верховенство Конституції України, найвищу юридичну силу її норм. Вирішуючи питання щодо конституційності правових актів, що викликають спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади, органів місцевого самоврядування та органів влади Автономної Республіки Крим (глава 10 Закону), Суд перевіряє чи діяв орган, що видав оспорюваний акт в межах повноважень та у спосіб встановлений Конституцією та законами України, чи не порушуються ним конституційний принцип поділу державної влади і передбачена Основним Законом система стримувань і противаг в діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, чи не обмежуються визначені Конституцією України функції або повноваження інших органів і не збільшується обсяг повноважень одного державного органу за рахунок іншого. Рішенням у спорі не лише розв'язується державно-правовий конфлікт, але й забезпечуються стабільність встановленого Основним Законом конституційного ладу.

В процесі розгляду справ щодо відповідності положень нормативно-правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав і свобод

людини, а також якими суперечливо регулюється порядок реалізації прав і свобод Суд перевіряє їх спрямованість на захист людини, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека якої визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, чи не обмежують або не скасовують вони встановлені Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії. Здійснюючи попередній конституційний контроль щодо законопроектів про внесення змін до Конституції України, Суд визначає, чи не передбачають вони скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина та чи не спрямовані вони на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України. Висновок Суду щодо невідповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам ст. 157, а також ст. 158 Конституції України є обов'язковим до виконання і таким чином Суд обмежує Верховну Раду України у внесенні до Основного Закону змін, що суперечать названим нормам. Зокрема, вона протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України, а також повторно подати законопроект, який уже розглядався і закон не був прийнятий, раніше ніж через рік з дня прийняття по ньому рішення. Таким чином Суд охороняє проголошену Конституцією України незалежність, цілісність і недоторканість території України, встановлені нею права і свободи людини і громадянина, які не є вичерпними.

При офіційному тлумаченні Конституції та законів України Суд забезпечує однозначне і правильне застосування їх положень на всій території України.

Наведене дозволяє зробити висновок, що діяльність Суду спрямована на забезпечення правової охорони Конституції, верховенства і прямої дії її норм. Судовий конституційний контроль є обов'язковим елементом механізму правової охорони Конституції, в той час як інші засоби правової охорони мають факультативний характер. Він є однією із завершальних стадій механізму конституційно-правової охорони, всі інші елементи цього механізму мають передувати йому, за судовим конституційним контролем

наступає процедура змін і доповнень до Конституції. Інститут судового конституційного контролю, як слушно відмічає Ж. І. Овсепян, є визначальною ланкою механізму охорони Конституції: за відсутності спеціалізованих органів конституційного контролю є всі підстави говорити про відсутність механізму правової охорони Конституції [209, с. 42].

Правову охорону Конституції України Суд забезпечує не лише шляхом вирішення віднесених до його компетенції питань, але й самим своїм існуванням. Сам факт можливості звернення до Суду з питань конституційності нормативно-правових актів, щодо офіційного тлумачення законів, змушує правотворчі і правозастосовчі органи діяти відповідно до Конституції України, є попереджувальним заходом проти порушення її норм і в кінцевому підсумку сприяє зміцненню конституційної законності.

Органи конституційної юрисдикції здійснюють також функцію захисту прав і свобод людини і громадянина. Проблема прав і свобод, їх забезпечення та захисту завжди турбувала людство. І сьогодні права і свободи перебувають у самому центрі політичного та ідеологічного життя, про що свідчать численні міжнародно-правові акти та наукові розробки щодо гарантій, реалізації, охорони і захисту прав і свобод громадян. Розширення прав і свобод до сучасного рівня знайшло відтворення і в Конституції України, в якій правам і свободам людини і громадянина присвячена майже третина статей, в яких безумовно визнана універсальна природа прав людини. У чинній Конституції України закріплені не лише права і свободи, але і їх гарантії, які сприяють здійсненню конституційних прав і свобод, забезпечують їх охорону й захист. Закріплення прав і свобод в Основному Законі, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, встановлення обов'язку і відповідальності держави за утвердження і забезпечення прав і свобод людини і за свою діяльність (ст. 3 Конституції України), означає зв'язаність влади основними правами і свободами особи і громадянина. Закріплення прав і свобод людини і громадянина, їх юридичних гарантій на

конституційному рівні, створення правової бази для діяльності державних органів по забезпеченню охорони і захисту прав і свобод [365, с. 11] не влаштовує окремі органи державної влади, які допускають відступи від прямих конституційних приписів, тлумачення, що спотворює їх первісний зміст, використовують прогалини в конституційній регламентації і, нарешті, прямо порушують норми конституційного і поточного законодавства [361, с. 5].

Становище людини в суспільстві визначається не стільки державним визнанням її «природних» прав, скільки, можливо, ще більшою мірою, межами їх використання [287, с. 19]. Для забезпечення прав людини недостатньо їх простої констатації, навіть в акті найвищої юридичної сили, яким є Конституція. Будучи одного разу проголошеними, права людини потребують реального захисту. Захист прав людини стає першочерговою метою Конституції, основною її філософією. Закріплення основних прав і свобод в Конституції без одночасного оснащення ефективним механізмом захисту цих прав, перетворює їх на декларативні. Тому для забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян необхідний чіткий механізм їх захисту.

З давніх часів особлива увага приділялася судовому захисту прав людини. Захист прав і свобод здійснюють різні державні органи. Поміж них можна виділити прокуратуру, яка є ефективною правозахисною інституцією і своєю загально наглядовою діяльністю в сфері забезпечення основних прав і свобод громадян, яку в Україні вона зберігає до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, вдало компенсує деяку складність судової форми захисту прав і свобод громадян [364, с. 78].

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина в діяльності Суду є найважливішою, ключовою [208, с. 134-137]. Ця функція тією чи іншою мірою властива майже всім органам конституційної юрисдикції. При цьому одні з них виконують її безпосередньо, шляхом здійснення конкретного

конституційного контролю і розгляду звернень громадян, а інші – опосередковано, при здійсненні інших функцій. В діяльності органів конституційної юрисдикції виділяють три основні судові процедури для захисту прав і свобод: «Хабеас корпус», як гарант проти неправосудних арештів, заборонний наказ *mandamus* тощо (Австралія, Канада, Індія); конституційної індивідуальної скарги (Австрія, Албанія, Бельгія, Угорщина, ФРН, Грузія, Польща, Росія, Словаччина) тощо; ампаро (Іспанія, Мексика, Нікарагуа, Перу, Еквадор). Процедура «ампаро» (ісп. *Amparo* – заступництво, захист) схожа до певної міри з процедурою конституційної індивідуальної скарги. Відмінність між ними за колом суб'єктів звернення і об'єктів оскарження. Зі скаргою «ампаро» в Іспанії може звернутися не лише громадянин, але й Народний захисник, Прокуратура. Права, порушення яких можуть бути оскаржені до суду, обмежені переважно політичними правами і особистими свободами (ст. 14-30 Конституції Іспанії). Рішення суду за такою скаргою поширюється лише на конкретну особу, права якої були порушені.

Надходження скарг до Конституційного Суду обумовлено наданням всім особам в країні права оскарження до нього порушень основних прав або інших захищених конституцією прав, допущених органами державної влади, шляхом видання законодавчих актів, актів управління, прийняття судового рішення. Зокрема, його процесуальних прав на судовий розгляд, на законного суддю та на чесне і неупереджене ведення справи, а також активне і пасивне виборче право і право на рівний доступ до державної служби. При цьому в скарзі повинно бути зазначено, що заявник особисто потерпів від дій органів державної (публічної) влади. Конституційна скарга підлягає прийняттю, якщо вона має принципове значення для тлумачення чи застосування конституційного права або коли її прийняття необхідне для здійснення одного з основних прав [100, с. 13; 390, с. 78-80].

Функціями (предметом) скарги до Конституційного Суду Іспанії є: 1) відновлення і захист основного права, яке було порушене нормативним актом, прийнятим кортесами; 2) забезпечення рівного захисту відносно

кожного рішення, прийнятого урядом, виконавчими органами на місцях і відомствами; 3) правовий захист внаслідок порушення органом юстиції конституційного права; 4) захист права щодо відмови від проходження військової служби (ст. ст. 42, 44 Закону «Про Конституційний Суд Іспанії») [102, с. 211]. Скарга до Конституційного Суду також розглядається як захист громадянина від порушення його прав державою.

У публікаціях науковців переконливо доводиться, що в Україні запровадження конституційної скарги відбулося завдяки Конституційній реформі щодо правосуддя у 2016 р.

Конституційну скаргу, виходячи з її змісту, розглядають як важливу гарантію захисту прав людини, конституційного правопорядку в державі, як забезпечення демократії у правовій державі. Це своєрідне обмеження державної влади правами людини, що має правове значення у демократичній державі. Утім, конституційна скарга повинна залишатися, насамперед, юридичним засобом вирішення правового конфлікту між державою і громадянином.

Захист прав і свобод людини здійснюється не лише за процедурою конституційної скарги але й при здійсненні функцій судового конституційного контролю та офіційного тлумачення конституційних норм щодо прав і свобод. Важливе значення для захисту прав і свобод має трактування питання щодо походження, природи прав і свобод.

У діяльності органів конституційної юрисдикції є два підходи до вирішення цього питання: заснований на теорії природного права та на теорії позитивізму. За першим підходом права людини розглядаються як невід'ємні, невідчужувані (природні) (Англія, США). На сьогодні цей підхід зберігається на рівні доктринальних розробок, а в діяльності органів конституційної юрисдикції більше застосовується теорія позитивізму. Згідно з цією теорією права і свободи діють лише тією мірою і в такому обсязі, в якому гарантуються конституцією і законами (Австрія, Німеччина, Іспанія, Італія). Як слушно зазначив колишній Голова Федерального конституційного

суду Німеччини Р. Герцог, Основний Закон містить широкий набір прав і в суду не було необхідності вдаватися до послуг доктрини природного права та тлумачити права і свободи як надпозитивні, які він використовував лише на початку своєї діяльності [234, с. 425].

Останнім часом права і свободи інтерпретуються переважно з позицій матеріального, а не просто формального їх розуміння, що необхідно визнати правильним. Тлумачення основних прав і свобод як легітимних праводомагань громадян на участь у політичному і суспільному житті, на соціальну справедливість і рівність, на захист від свавілля і дискримінації, виведення їх з принципу верховенства конституції та їх пріоритету в системі права дозволяє органам конституційної юрисдикції не лише розширювати їх зміст і гарантії захисту, але й одночасно покладати на державу обов'язок по створенню сприятливих умов для їх реалізації та механізмів захисту.

В процесі здійснення офіційного тлумачення Суд повинен виходити з принципів інтерпретації нормативно-правових актів в аспекті захисту прав людини, сформульованих Ф. Ермакорою – колишнім Головою Європейської комісії з прав людини Ради Європи. Це принцип заборони зловживань правами людини, який означає, що жодна норма про права людини не може бути витлумачена так, щоб надати пріоритет державі, групі осіб, окремій особі обмежувати чи скасовувати право інших осіб. Принцип пропорційності або відповідності законодавчої чи правозастосовчої діяльності меті і завданням, що виражені в законі. В діяльності Федерального конституційного суду Німеччини цей принцип зумовлений вимогою відповідності, тобто використання таких засобів, за допомогою яких можна досягти бажаного результату; вимогою оптимальності, яка передбачає, що застосовані заходи не завдадуть взагалі або завдадуть мінімальної шкоди правам і свободам порівняно з можливим застосуванням інших засобів; вимогою пропорційності, за якою втручання в сферу прав і свобод людини повинно перебувати в доречному (розумному) співвідношенні з їх цінністю.

Нарешті принципи: заборони надмірних обмежень прав людини і збереження недоторканим сутнісного змісту основних прав.

Поряд з названими, він має керуватися однією з основних установок правової держави – принципом посилення на закон, який вимагає регулювання відносин держави і громадянина лише законом [208, с. 361-365].

Цей принцип закріплено також у Конституції України. Відповідно до її п. 1 ч. 1 ст. 92 виключно законами визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина. На жаль цього принципу, на наш погляд, не дотримався Суд у справі про тлумачення терміну «законодавство», в якій він визнав, що терміном «законодавство», який вживається у ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України, охоплюються закони, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України [294].

Контрактом, як особливою формою трудового договору, визначаються права і обов'язки працівника в трудових відносинах і він є формою реалізації конституційного права на працю, а отже, його регулювання має визначатися виключно законом. Тому визначення сфери застосування контракту, як особливої форми трудового договору, постановами Верховної Ради України, Указами Президента України, декретами та постановами Кабінету Міністрів України не відповідає Конституції України і є неконституційним.

Можливості забезпечення ефективного захисту прав громадян Судом не обмежені. Чинне законодавство передбачає звернення громадян до органу конституційної юрисдикції за захистом основних порушених їх прав і свобод з конституційною скаргою. Конституційний Суд України визначив, що суб'єктом права на конституційну скаргу є фізична особа, яка вважає, що застосований в судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

Розглядаючи справи з питань щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та правових актів Верховної Ради України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Суд перевіряє також, чи не порушено спірним нормативно-правовим актом норми Конституції України, якими визначено права і свободи людини і громадянина. І якщо це так, то Суд визнає цей спірний нормативно-правовий акт таким, що не відповідає Конституції України і є нечинним. Таким чином, Суд забезпечує права і свободи окремої особи.

Отже, якщо порівняти рішення конституційної юрисдикції, що приймаються Судом в порядку пов'язаним з розглядом конкретної справи і прийняттям такого рішення за конституційною скаргою у справі щодо порушення основних прав конкретної особи, буде більш ефективною ніж де вона стосується абстрактного конституційного контролю.

Суд, даючи офіційне тлумачення Конституції України і законів України, у своєму рішенні водночас визначає правильність застосування того чи іншого положення нормативного акту. При цьому він має виходити з пріоритету прав та свобод людини і громадянина і таким чином своїм рішенням забезпечити конституційні права і свободи від їх порушення внаслідок неправильного тлумачення норм Конституції і законів України. Крім того, Суд, у разі виявлення в процесі розгляду справи за конституційною скаргою невідповідності Конституції України інших актів або їх окремих положень, крім тих, стосовно яких розглядається справа, може визнати їх неконституційними. Він може визнати неконституційними і положення закону чи окремі його положення, щодо яких подано конституційну скаргу.

Таким чином, суттєво розширив сферу правового захисту основних прав і свобод людини і громадянина національними органами державної влади, що зменшить кількість звернень співвітчизників до Європейського суду з прав людини. Охорона прав і свобод органами конституційної

юрисдикції стала характерною ознакою функціонування інститутів влади, не лише, як стверджує Ф. Люшер, для Франції [159, с. 121], але й для інших країн, де такі органи діють.

Отже, основою розуміння системи функцій судової влади є поетапна їх класифікація. Функції класифікують за певними підставами: принципом поділу влади; сферою діяльності; об'єктом; предметом.

За сферою діяльності функції судової влади поділяють на внутрішні і зовнішні. До кожної із цих груп слід застосувати критерії за об'єктом. Так, функції судової влади у внутрішній сфері мають градації на такі основні групи: правоустановні; правозастосовні; правоохоронні; правозахисні. Функції захисту прав і свобод людини є пріоритетними, оскільки: 1) переважно саме із цими функціями пов'язано виникнення судової влади як окремої гілки влади; 2) інші функції судової влади (правосуддя, судовий контроль, зокрема й конституційний) є похідними від цих головних функцій.

Функція захисту прав і свобод людини і громадянина, реалізується судовою владою передусім шляхом здійснення функцій правосуддя. У цьому аспекті правосуддя може бути визначене як легальна процедура здійснення органами судової влади функцій захисту прав і свобод людини і громадянина, розгляду і остаточного вирішення, у процесуальному порядку, кримінальних і цивільних справ відповідно до Конституції та законів України [396, с. 170].

Правосуддя не можна ототожнювати з поняттям «судової влади». Воно є однією із функцій судової влади, обсяг якої за своїм змістом, є більшим ніж зміст поняття «правосуддя». До системи органів судової влади входять не тільки суди загальної юрисдикції, а й інші органи, положення про які містяться у VIII розд. Конституції України – «Правосуддя». Тому, логічно було б, цей розділ назвати – «Судова влада», для чого доцільно внести відповідні зміни до Конституції України.

Висновки до розділу 2

1. Забезпечення прав і свобод людини зумовлює сенс і зміст діяльності неупередженої судової влади. Діяльність неупередженого суду спрямована на досягнення справедливості. Саме в цьому проявляється сенс правосуддя, його значимість для суспільства.

Неупередженість суду по відношенню до сторін процесу є важливою гарантією забезпечення справедливого, об'єктивного, всебічного, а відповідно й законного розгляду та вирішення справи. Неупередженість є умовою справедливості і складовою частиною об'єктивності суду. З'ясовано, що на судову владу України домінуючий вплив чинить певне коло функцій держави. Функції судової влади похідні від функції держави, за своїм змістом вони базуються на функціях права і класифікуються на такі види: загальні, регулятивні; спеціальні.

2. Зроблено висновок, що термін «неупередженість» має два значення. По-перше, доцільно виділяти «процесуальну неупередженість», по-друге, – «неупередженість» апелює до певного показника цінності або критерію, більш високого ніж той, що відображений у законі.

Неупередженість є морально-етичною категорією, яка розглядається в рамках правових відносин у двох аспектах: перший – гарантія судочинства; другий – вимога, що пред'являється до судового рішення.

Неупередженість нерозривно пов'язана з професіоналізмом, добросовісністю, а також внутрішнім переконанням судді. Елементами неупередженості є безсторонність, незалежність, добросовісність, рівноправність сторін судочинства.

3. Забезпечення прав і свобод людини, відображається у функціональному призначенні судової діяльності, що зумовлює сенс і зміст цієї діяльності. Під функцією судової влади розуміються основні напрями діяльності судової влади, у яких виражається її сутність і соціальний вплив на суспільні відносини.

Пріоритетними функціями судової влади по забезпеченню прав і свобод людини є правоохоронна і правозахисна функції, оскільки саме вони безпосередньо впливають із сутності судової влади. Однак, усі функції судової влади знаходяться у тісній взаємодії і спрямовані на забезпечення прав і свобод людини.

РОЗДІЛ 3

РЕАЛІЗАЦІЯ НЕУПЕРЕДЖЕНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

3.1 Міжнародні стандарти забезпечення неупередженості судової влади

Важливою рисою сучасної моделі українського правосуддя є вкрай висока динаміка її сучасного розвитку, спрямованість на відповідність міжнародним стандартам судової влади, зокрема і в контексті неупередженості останньої.

І це цілком зрозуміло, адже Україна взяла курс на інтеграцію до Європейської спільноти, де досить успішно, а в окремих випадках і впродовж тривалого часу, функціонують як національні так і наднаціональні суди яким притаманна така риса як «неупередженість».

Тому, у цьому контексті актуальним є питання міжнародних стандартів «забезпечення неупередженості судової влади», яке ми докладно розглядаємо у даному підрозділі дисертаційного дослідження.

Стандартизація є діяльністю, що спрямовується на досягнення упорядкування у певній галузі, шляхом встановлення положень для усезагального та багаторазового застосування їх до реально існуючих і потенційних завдань. Зазначена діяльність, зазвичай, знаходить свій прояв у розробленні та відповідно опублікуванні, а згодом й застосуванні певних стандартів.

Сам термін «стандарт» походить від англійського «standard», який позначають як «норма» або «зразок». Тобто, у більш широкому розумінні певні «зразки», «еталони» та «моделі» визначають як вихідні для того щоб їх зіставити з іншими подібними об'єктами [417, с. 769].

У юриспруденції такі стандарти виконують важливі функції, адже вони надають можливість:

- підвищувати рівень безпеки життя та здоров'я громадян, майна фізичних та юридичних осіб, певних об'єктів з урахуванням ризику виникнення непередбачуваних (надзвичайних) ситуацій;
- забезпечувати конкурентоздатність певної діяльності (робіт чи послуг), виконання певних замовлень, як добровільним так і приписним шляхом;
- сприяти дотриманню регламентів певної діяльності;
- створювати системи класифікацій, забезпечувати якості послуг та робіт, шукати та передавати відомості, допомагати здійсненню робіт щодо уніфікації [413, с. 354].

Зазвичай, «стандартизація» поширюється в межах компетенції певного «органу стандартизації». Тому, розрізняють рівні стандартизації (міжнародна, міждержавна, національна), а також стандарти певних організацій (галузеві, підприємств, товариств тощо).

Відповідно до цього, «міжнародні стандарти» ухвалюються міжнародними організаціями. А сам «стандарт» є документом, у якому встановлюються характеристики щодо певних робіт чи послуг [230, с. 500].

Щодо стандартів у юриспруденції, то вони є своєрідним масштабом виміру у законодавчому регулюванні сторін, відхилення від стандарту можливе лише у тому випадку, коли йде мова про конкретизацію або доповнення даних еталонів [354, с. 15].

Під стандартами (у правовому аспекті), зазвичай розуміють встановлені міжнародно-правовими актами мінімальні вимоги, дотримуватися яких зобов'язані усі держави в процесі національної законотворчості [30, с. 51].

Що ж до поняття «міжнародний стандарт», то слід відмітити відсутність єдності у розумінні та трактуванні останнього.

Так, упорядники юридичної енциклопедії під «міжнародними стандартами» розуміють міжнародно-правові норми і принципи, які закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародно-державного співробітництва. На їх думку, такі стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися усі держави. Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права та у міжнародних документах, що не наділені обов'язковою юридичною силою, вони приймаються окремими міжнародними організаціями [415, с. 615].

Також, науковці-правники під «міжнародними стандартами» розуміють норми, які закріплені у міжнародно-правових актах, що мають різну юридичну силу, і являють собою цінність для кожної людини, держави та світової спільноти, з урахуванням чого виникає необхідність у їх додержанні усіма членами світової спільноти [127, с. 72].

Окремі автори, розглядають стандарти як «принципи міжнародного права» [1].

У своїй дисертації Л. А. Луць застерігає від ототожнення понять «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти». Вказуючи при цьому, що європейські стандарти є єдиними, типовими принципами і нормами, зафіксованими в основних джерелах права регіональних міждержавно-правових систем та є мінімальними правовими вимогами щодо правових систем держав-учасниць [158, с. 175].

Отже, «стандарти у сфері правосуддя», які визнаються міжнародною спільнотою, є певними «принципами», «рекомендаціями», «правилами» різними за рівнем.

У теорії юриспруденції пропонують виокремлювати структуру застосування міжнародно-правових стандартів у національному законодавстві, за трьома основними рівнями:

- 1) стандарт має фіксуватися у нормах міжнародного права, та відповідно, бути обов'язковим чи рекомендаційним за своїм характером;
- 2) такий стандарт має бути застосовним у юрисдикційних нормах;

3) цей стандарт має бути пояснено (розтлумачено), та відповідно визнано у наукових публікаціях з юриспруденції (права) [237, с. 257].

На думку В. Д. Бринцева, класифікація стандартів, на яких ґрунтується національна система, за видами є такою:

1) загальні (стандарти у сфері державного устрою, прав людини та матеріального права);

2) процесуальні (стандарти окремих галузей судового процесу – адміністративного, господарського, цивільного, кримінального);

3) судовустройні (стандарти, на яких будується система судової влади) [30, с. 51].

І. В. Назаров, пропонує в системі міжнародних стандартів у сфері правосуддя, виділяти такі їх види:

1) базові (міжнародні стандарти, в яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.);

2) спеціальні (наприклад, Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998);

3) практика Європейського суду із прав людини (зокрема, рішення Європейського суду з прав людини, що безумовно важливі для тлумачення та розуміння принципів міжнародного права);

4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем (наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права від 07.12.2000) [193, с. 352].

На нашу думку, доречними є й дещо спрощені класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері правосуддя, зокрема така:

1) базові загально визнані міжнародні стандарти (наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.);

2) спеціальні міжнародні стандарти у сфері правосуддя (зокрема, Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН № № 40/32, 40/146 від 29.11.1985 та 13.12.1985, Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 (схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27.07.2006), рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, висновки Консультативної ради європейських судів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи [48, с. 49].

Наведені нами вище міжнародні стандарти є для України як обов'язковими, так і навпаки, тобто такими, що носять рекомендаційний характер.

Із вищенаведених методологічних положень ми і будемо виходити, розглядаючи «міжнародні стандарти забезпечення неупередженості судової влади».

Потреба людини захищати себе (свою особу) і вільно користуватися власністю, виникла ще задовго до того, як народжувалися «правила поведінки» почали закріплюватися спочатку у «звичаєх», а потім і в «праві». Становлення судової функції у людській спільноті тривало протягом усієї історії її цивілізованого розвитку. Загально визнано, що судові вирішення спорів є найдавнішою і необхідною формою реалізації владних прерогатив у будь-якій, хоча б найменш організованій спільноті.

Зрозуміло, що стандарти правосуддя не могли б виникнути, та й не виникли самі по собі. Їх «виробленням» здійснювалося найвизначнішими постатями минулого та сьогодення. Так, загально відома концепція Ш. Монтеск'є про самостійність і незалежність судової влади наповнила реальним змістом декларації буржуазних політичних діячів, а згодом і

конституційні документи періоду Французької буржуазної революції XVIII століття.

У своїх публікаціях Ш. Монтеск'є пропонував три основні принципи організації і діяльності судової влади демократичного суспільства: 1) народна основа; 2) незалежність від політики; 3) професіоналізм. Ці принципи організації і діяльності суду, як особливої гілки державної влади, у подальшому стали певним прототипом стандартів у галузі правосуддя, і згодом були сприйняті більшістю прогресивних держав світу.

Звичайно, на своєму шляху до прогресивного розвитку людство пододало немало перешкод, перш ніж законодавчо закріпити вищезазначені принципи правосуддя, однак, загально визнано, що такі основоположні особливості судової влади як самостійність, неупередженість (безсторонність), об'єктивність, почуття справедливості, напряду пов'язують з двома визначеними ще Ш. Монтеск'є, умовами: 1) участю народного елемента у здійсненні правосуддя [184, с. 152, 164]; 2) звільненням суду від політичного тиску [184, с. 81-82].

Правосуддя, як основний правозахисний механізм, може виконувати свою роль у суспільстві лише завдяки загально визнаним для нього стандартам. Останні виходять із того, що визначення прав і свобод кожного у судовому процесі здійснюється на підставі справедливих процедур, завершується винесенням обов'язкових судових рішень, які забезпечують не лише компенсацію спричиненого збитку але й відновлення у порушених правах.

Міжнародний характер тематики прав і свобод, у сучасному світі отримує усе більше визнання на національному рівні, шляхом їх включення до конституційних державних актів в якості «міжнародних обов'язків держави». Прикладом такого процесу є конституційні акти держав європейського континенту, взаємні стосунки яких є зразками найтіснішої міждержавної інтеграції, у даному контексті слід згадати Раду Європи та Європейський Союз [87].

Майже усі провідні демократичні країн світу визнають пріоритет міжнародних норм про права і свободи перед своїми конституційними нормами, і таким чином зазначені норми стають базою для діючого конституційного регулювання, включаються до конституційної системи і визнаються основоположними для правотворчості та правозастосування.

У середині ХХ ст. основні принципи правосуддя отримали міжнародно-правове визнання і відповідне закріплення. Чи не найпершим міжнародним актом, у якому реалізувалася ідея формування міжнародних стандартів у сфері правосуддя є Загальна декларація прав людини, прийнята Організацією Об'єднаних Націй ще у 1948 р. [96]. У ній було зроблено спробу сформулювати універсальні для усіх держав принципи правосуддя. Згодом ці принципи були розвинені і доповнені положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. (наприклад, ст. ст. 6, 9, 10, 14-16 і деякі інші) [179]. У цих документах, крім іншого, були визначені основні параметри належного правосуддя. Зокрема, у національній правовій системі повинен бути забезпечений доступ не до суду взагалі, а до «незалежного», «неупередженого», «безстороннього» суду.

Такі ж вимоги зафіксовані у ст. 8 Загальної декларації прав людини 1948 р. [96], ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1973 р. [179], а також у ст. 6 Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р. [178], ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. [124], ст. 39 Конвенції про права дитини 1989 р. [123]. Право на юридичний захист для жертв порушень гуманітарного права передбачене ст. 3 Гаазької конвенції про закони і звичаї ведення війни на суходолі 1907 р. [419], ст. 91 Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. про захист жертв міжнародних збройних конфліктів [85], а також ст. ст. 68 і 75 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. [293].

Основоположні принципи і підходи для вироблення стандартів щодо організації та діяльності національних систем правосуддя, їх органів та статусу осіб, наділених правом здійснювати правосуддя, отримали подальший розвиток та вдосконалення і в більш пізніх міжнародних документах, наприклад, низці актів прийнятих Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Аналізуючи підсумковий документ Віденської зустрічі 1989 р. [103], бачимо, що він встановив принципи універсальності правосуддя (ст. 13), а ідеї справедливого суду відображені у Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р. (п. п. 5.5, 5.10-5.21) [86].

Низка із зазначених міжнародних актів (зокрема, європейських) є нормативними, тобто загальнообов'язковими для правових систем держав-членів Ради Європи. Невиконання певних умов і вимог, встановлених міжнародними документами цієї організації, тягне за собою відповідальність, що передбачає політичні, правові і матеріальні санкції у випадках звернення громадян і організацій з позовами проти власної держави.

Тривалий розвиток основоположних ідей і формування їх загальної системи, призвело до того, що міжнародні стандарти у сфері правосуддя утворили дві основні категорії: 1) принципи організації і діяльності судової влади у державній системі як органі влади; 2) принципи судочинства, що становлять основу правил і процедур, встановлюваних для розгляду конкретних справ такими органами судової влади.

У другій категорії принципів, крім рівності усіх перед законом; права кожного на ефективний судовий захист, здійснюваний компетентним, створеним на основі закону судом, або права на доступ до правосуддя, виокремлюють і «право на неупереджений суд».

Так, наприклад, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположні свободи 1950 р. [96] передбачає, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом...».

А у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1973 р. [179], передбачено, що «Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і *безстороннім* судом».

Загальна декларація прав людини 1948 р. [96] також містить окремі положення щодо «безсторонності» суду. Так, у ст. 10 цієї Декларації йдеться про те, що «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і *безстороннім* судом».

Щодо Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [122] (далі – Конвенція), то у п. 1 ст. 6 цієї Конвенції зазначено, що «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і *безстороннім* судом».

У п. 2 ст. 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції, зазначено, що «Здійснення ... свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах ... або для підтримання авторитету і *безсторонності* суду».

Пункт 3 ст. 21 «Посадові критерії» Конвенції, передбачає, що «Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, *безсторонністю...*».

В «Основних принципах незалежності судових органів», схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН [217] (далі – Основні принципи) зазначено «... що в Загальній декларації прав людини втілені, зокрема, принципи рівності перед законом, презумпції невинності і права на

справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і *неупередженим* судом...» (преамбула). І далі «... члени судових органів, як і інші громадяни, користуються свободою слова, віровизнання, асоціацій та зборів; однак, керуючись такими правами, судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти *неупередженість* і незалежність судових органів (п. 8)».

У п. 2 Основних принципів передбачено, що «Судові органи вирішують передані їм справи *безсторонньо*, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких би то не було причин». І далі «Звинувачення або скарга, що надійшли на суддю в ході виконання ним своїх судових і професійних обов'язків, повинні бути невідкладно і *безсторонньо* розглянуті згідно з відповідною процедурою (п. 17).

В Європейській хартії про закон «Про статус суддів» (Рада Європи, 1998 р.) [89] визначені *стандарти забезпечення неупередженості судової влади*:

– положення спрямовані на забезпечення найбільших гарантій неупередженості суддів повинні бути викладені в офіційному документі який би призначався для усіх європейських держав (преамбула);

– у законодавстві не повинно бути положень і процедур які б були здатні підірвати упевненість у неупередженості (ст. 1.1.);

– норми законодавства, що регулюють підбір і відбір суддів незалежним органом або колегією, за основу вибору кандидатів повинні брати їх здатність вільно і неупереджено оцінювати правові питання, які будуть передаватися їм на розгляд;

– навчальні програми для підготовки суддів повинні передбачати принцип неупередженості та безсторонності, який необхідний при виконанні суддівських обов'язків (ст. 2.3);

– в законі повинні передбачатися обставини, при яких попередня діяльність кандидата на посаду судді або ж діяльність його близьких родичів можуть вплинути на його неупередженість та незалежність, що повинно бути перешкодою для призначення його на посаду судді (однак це повинні бути законні об'єктивні сумніви) (ст. 3.2.);

– судді вільно здійснюють діяльність за межами свого суддівського мандата, однак, ця свобода не може бути обмежена, до тих пір поки така стороння діяльність не стане несумісною з упевненістю в неупередженості (ст. 4.2);

– судді повинні утримуватися від вчинків, дій або висловлювань, здатних похитнути впевненість в їх неупередженості (ст. 4.2);

– судді, які виконують суддівські функції в якості професії мають право на винагороду, рівень якої повинен бути таким, щоб вони були захищені від тиску при прийнятті ними рішень і в роботі взагалі, тобто щоб не була применшена їх неупередженість (ст. 6.1).

19.11.2002 у Страсбурзі, Консультативною радою європейських суддів, було ухвалено «Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної поведінки та безсторонності» [46] (далі – Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів), який ґрунтується на «Основні принципи незалежності судових органів (1985 р.)» [217].

У Висновку № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів, серед стандартів суддівської поведінки, у *контексті неупередженості та безсторонності* судової влади, визначені такі важливі положення:

– обов'язки, що покладаються на суддів, повинні визначатися так, щоб гарантувати безсторонність та ефективність їхніх дій (розд. А, п. 9);

– створення спеціальних органів для захисту судової системи від політичного втручання – посилює гарантії судової незалежності та безсторонності суддів (розд. А, п. 15);

– кожний окремих суддя повинен робити все для захисту суддівської незалежності, яка нерозривно пов'язана, та є передумовою його безсторонності, адже розподіл влади є опорою сучасної демократичної держави (розд. А, п. 16);

– справи суддями повинні вирішуватися безсторонньо, спираючись на факти та відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонукань, тиску, погроз або втручання, прямого чи опосередкованого, з боку будь-кого та з будь-якої причини (розд. А, п. 17);

– судді повинні завжди поводитися таким чином, щоб зберігати гідність своєї посади, а також безсторонність і незалежність судової влади (розд. А, п. 17);

– судді повинні мати необмежену свободу вирішувати справи безсторонньо, у відповідності із своїм сумлінням та тлумаченням фактів згідно з чинними правовими нормами (розд. А, п. 18);

– закон для суддів повинен гарантувати безсторонність, якої члени суспільства мають право очікувати від суддів (розд. А, п. 19);

– безсторонність визначається Європейським судом відповідно до суб'єктивного підходу, який бере до уваги особисте переконання або інтереси конкретного судді в певній ситуації, а також, відповідно до об'єктивного підходу, що передбачає надання суддею гарантій, достатніх для усунення будь-якого правомірного сумніву у цьому відношенні (розд. А, п. 20);

– судді повинні за всіх обставин діяти безсторонньо з тим, щоб забезпечити відсутність правомірних підстав у громадян підозрювати якусь упередженість, у цьому відношенні безсторонність повинна бути очевидною як під час виконання суддею судових функцій, так й інших дій (розд. б, п. 21);

– необхідно знайти розумний баланс між ступенем участі суддів у житті суспільства та необхідністю бути й виглядати такими, що є безсторонніми та незалежними при виконанні своїх функцій (розд. б, п. 28);

– суддям необхідно (навіть якщо їхнє членство у політичній партії або участь у публічних дискусіях щодо основних проблем в суспільстві неможливо заборонити) утримуватися хоча б від будь-якої політичної діяльності, яка підриває їхню незалежність або загрожує видимості безсторонності (розд. б, п. 33);

– діяльність в іншій сфері дає суддям можливість розширити свій світогляд та усвідомити існування проблем у суспільстві, що доповнюватиме знання, отримані суддями під час роботи в суді; з іншого боку, це тягне за собою певні не малозначні ризики: це може розглядатися як суперечність з принципом розподілу влади та може послабити суспільне сприйняття незалежності й безсторонності суддів (розд. б, п. 35);

– вони повинні утримуватися від додаткової професійної діяльності, яка могла б обмежувати їхню свободу та загрозувати безсторонності (розд. в, п. 39);

– свобода судді щодо здійснення діяльності поза межами судового мандату не повинна обмежуватися до тих пір, поки така стороння діяльність не стає несумісною з вірою у безсторонність або незалежність судді (розд. б, п. 39);

– судді повинні демонструвати обережність у своїх відносинах з пресою та бути здатними підтримувати свою незалежність і безсторонність (розд. г, п. 40);

– у соціальному житті суддя повинен поводитися з гідністю та пристойно і залишатися уважним до суспільних інтересів; у межах своїх функцій та в кожній професійній дії він повинен керуватися такими критеріями, як відсутність персонального інтересу, незалежність та безсторонність (розд. г, п. 42).

– Кодекси поведінки судді мають деякі важливі переваги: кодекси є публічним підтвердженням того, що правосуддя відправляється незалежно та безсторонньо (розд. г, п. 44);

– незалежність та безсторонність не можна захистити виключно принципами поведінки; цьому повинні допомагати також численні законодавчі та дисциплінарні правила (розд. б, п. 45);

– принципи повинні надавати суддям керівні напрями того, як діяти, тим самим надаючи їм можливість долати труднощі, які постають перед ними стосовно їхньої незалежності та безсторонності (ст. 49);

– що стосується правил поведінки кожного судді, вони повинні завжди обирати такий підхід, який є безстороннім та виглядає таким ззовні (розд. б, п. 50 пп. II);

– вони повинні утримуватися від будь-якої політичної діяльності, що може підірвати їхню незалежність та завдати шкоди їхньому іміджу безсторонності (розд. б, п. 50);

– судді повинні демонструвати обережність у своїх відносинах із засобами масової інформації, підтримувати свою незалежність та безсторонність, утримуючись від переслідування особистих інтересів у відносинах з пресою та уникаючи безпідставних коментарів щодо справ, які вони розглядають (розд. Б, п. 51).

У Рекомендаціях № R (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» [291], йдеться про те, що:

– судді мають бути цілком вільними у винесенні неупередженого рішення у справі, яку вони розглядають, покладатись на своє внутрішнє переконання, власне тлумачення фактів та чинне законодавство (принцип I, п. d);

– проводити справу неупереджено, спираючись на власну оцінку фактів та власне витлумачення закону (принцип V, п. b);

– роз'яснити, у разі необхідності, неупереджено кожній із сторін окремі процедурні питання (принцип V, п. d);

– проходити будь-яку необхідну перепідготовку з тим, щоб виконувати суддівські функції ефективно та неупереджено (принцип V, п. g);

– коли судді не виконують своїх обов’язків ефективно та неупереджено або коли мають місце дисциплінарні порушення, мають бути вжиті всі необхідні заходи, за умови, що вони не впливають на незалежність правосуддя (принцип VI, п. 1).

У Європейській Хартії про статус суддів (1998 р.) [88], у контексті неупередженості останніх, зазначено, що:

– метою закону про статус суддів є забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, на які законно розраховує кожна людина при зверненні до суду і до кожного судді за захистом своїх прав, в ньому не повинно бути положень і процедур, здатних підірвати впевненість в такій компетентності, такій незалежності і такій неупередженості (п. 1.1);

– норми закону, що регулюють підбір і відбір суддів незалежним органом або колегією, за основу вибору кандидатів беруть їх здатність вільно і неупереджено оцінювати правові питання, які будуть передаватися їм на розгляд (п. 2.1);

– навчальні програми і організації, що реалізують їх, повинні відповідати вимогам компетентності, неупередженості та безсторонності, які необхідні при виконанні суддівських обов’язків (п. 2.3);

– закон встановлює обставини, при яких попередня діяльність кандидата або ж діяльність його близьких родичів, можуть, через законні об’єктивні сумніви які породжуються такою діяльністю щодо неупередженості та незалежності даного кандидата, бути перешкодою для призначення його в суд (п. 3.2.);

– судді вільно здійснюють діяльність за межами свого суддівського мандата, в тому числі діяльність, яка є уособленням їхніх громадянських прав, ця свобода не може бути обмежена, до тих пір поки така стороння діяльність не стане несумісною з упевненістю в неупередженості або незалежності (п. 4.2);

– судді повинні утримуватися від вчинків, дій або висловлювань, здатних похитнути впевненість в їх неупередженості або незалежності (п. 4.3).

– судді, які виконують суддівські функції в професійній якості, мають право на винагороду, рівень якої повинен бути таким, щоб вони були захищені від тиску при прийнятті ними рішень і в роботі взагалі, тобто щоб не були зменшені їх незалежність і неупередженість (п. 6.1.).

В останні роки минулого століття було розроблено документ під назвою «Кодекс суддівської поведінки» (Бангалорська редакція проекту), який було переглянуто у 2002 р., унаслідок чого було складено «Принципи суддівської поведінки» (Бангалорські принципи). У 2006 р. резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН документ під назвою «Бангалорські принципи поведінки суддів» [8] (далі – Бангалорські принципи) було ухвалено. У преамбулі до Бангалорських принципів зазначено, що беручи до уваги Загальну декларацію з прав людини та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права гарантується «... розгляд її справи, що пов'язана зі встановленням її прав та обов'язків, а також з питанням її винуватості у скоєнні кримінального злочину, незалежним судом, на засадах справедливості та *безсторонності*», і далі «...компетентність, незалежність та *неупередженість* судових органів має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку».

У ст. 2.4 Бангалорських принципів вказано, що «Суддя утримується від публічних та інших коментарів, оскільки це може перешкодити *неупередженому* розгляду справи стосовно певної особи чи питання».

Стаття 2.5 Бангалорських принципів передбачає, що «Суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді».

У ст. 4.6 Бангалорських принципів мова йде про те, що «Судді, як і будь-якому громадянину гарантується право вільного вираження думок, віросповідання, участі в зібраннях та асоціаціях, однак у процесі реалізації таких прав суддя завжди турбується про підтримку високого статусу посади судді і не допускає дій, що не сумісні з *неупередженістю* і незалежністю судових органів». І далі у ст. 4.11 – «За умови належного виконання своїх обов'язків суддя має право: с) бути членом офіційного органу, урядового комітету, комісії, дорадчого органу, якщо таке членство дозволяє судді залишатися *неупередженим* і зберігати політично нейтральну позицію...».

Підводячи підсумки наших наукових розвідок зазначимо, що встановлені нами основні ознаки, що характеризують поняття міжнародно-правових стандартів, також стосуються міжнародно-правових стандартів судочинства, правосуддя, суду, статусу суддів. Як бачимо, міжнародно-правові стандарти це норми і принципи, правила у тих чи інших сферах міжнародного співробітництва. Вони є тим «зразком», «еталоном» до якого повинна прагнути держава; фіксуються в універсальних та регіональних джерелах права; спрямовані на досягнення упорядкованості, узагальнення у відповідній сфері суспільних відносин, відображаючи найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти; виступають інструментом гармонізації національного законодавства у відповідній сфері.

Вище нами з'ясовано, що поняття «міжнародно-правовий стандарт» містить дві ключові категорії, на яких базується його змістовне наповнення, – це «норми» та «принципи».

Нами встановлено мету виділення міжнародних стандартів «судочинства», «правосуддя», «суду», «статусу суддів» в окрему категорію, що зумовлено їх пріоритетним положенням у системі міжнародно-правових стандартів.

Вище нами доведено, що до основних джерел міжнародно-правових стандартів судочинства, правосуддя, суду, статусу суддів доцільно відносити

міжнародні договори, що розробляються на універсальному (ООН) та регіональному (Рада Європи, ОБСЄ) рівнях. Деякі іншим джерелом таких міжнародних стандартів можна вважати акти, що приймаються спеціалізованими міжнародними організаціями (для прикладу, Міжнародна асоціація суддів, Європейська асоціація суддів, Консультативна рада європейських суддів, Європейська комісія «За демократію через право» та ін.). Також джерелом міжнародних стандартів прав людини доцільно виділяти й рішення Європейського Суду з прав людини.

Таким чином, міжнародно-правові стандарти неупередженої судової влади – є системою основоположних норм та принципів міжнародного права, закріплених у міжнародно-правових актах, які характеризують правову сутність неупередженості суду, суддів та визначають вимоги щодо них та їх повноважень.

Підстави (причини), що зумовили розробити та прийняти той чи інший міжнародно-правовий стандарт неупередженої судової влади, а також статусу суддів, зазвичай, нормативно закріплюються у міжнародно-правових актах, як правило, у преамбулах до них. До основних із таких стандартів відносять: створення різноманітних умов в яких забезпечується справедливість (Статут ООН, 1945 р.), можливість для кожної особи реалізувати право на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним, безстороннім судом (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р.), забезпечення допомоги державам-членам під час вирішення завдань щодо забезпечення незалежності суддів з метою посилення верховенства права (Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», 1994 р.), забезпечення того, щоб положення, спрямовані на створення найкращих гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, були внесені до офіційного документу для усіх держав (Європейська хартія про статус суддів, 1998 р.).

Реалізація міжнародно-правових стандартів неупередженої судової влади і статусу суддів, в процесі судової реформи в Україні, забезпечить

вирішення проблемних питань щодо покращення доступності до правосуддя, зміцнення незалежності, приведення системи правосуддя у відповідність до потреб суспільства, і як наслідок, забезпечить здійснення правосуддя компетентним, справедливим та незалежним і неупередженим судом.

3.2 Неупередженість судової влади як передумова права на справедливе судочинство

Судовий захист посідає особливе місце серед визначених у ст. 55 Конституції України механізмів захисту прав і свобод людини. Такий механізм є досить універсальним юридичним засобом який реально надає особі можливість відстоювати свої права, свободи та законні інтереси.

Конституція України (ч. 2 ст. 55) гарантує кожному право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це вказує на необмеженість судового захисту, який визначається як його основна риса. Така «необмеженість судового захисту» знаходить свій прояв у тому, що: 1) такий захист поширюється на необмежене коло осіб; на усі без будь-яких винятків права і свободи, що належать індивіду (як закріплені у Конституції та інших законах, так і ті, що не мають нормативного закріплення); 2) судовий захист охоплює права і свободи, що порушені чи обмежені будь-яким органом державної влади, органом місцевого самоврядування, громадським об'єднанням, посадовою особою будь-якого рівня; 3) це право не може бути обмеженим ні за яких умов.

У чинному законодавстві України визначені процесуальні форми в яких знаходить свою реалізацію судовий захист: цивільне, кримінальне, адміністративне та конституційне судочинства.

Міжнародні стандарти у галузі прав людини визначають, що судовий захист має бути: справедливий, компетентний, повний та ефективний. А

одним із важливих процесуальних засобів, за допомогою якого забезпечується реалізація судового захисту у сфері кримінального судочинства, і який відповідає вищезазначеним вимогам, є судовий контроль.

Статтею шостою «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [122] гарантоване право на справедливий і публічний розгляд справи, впродовж розумного строку, незалежним і безстороннім судом. Визначальними принципами статті шостої зазначеної нами Конвенції є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці ж принципи є основоположними елементами права і на справедливий суд.

Пунктом другим ч. 3 ст. 129 Конституції України засадою судочинства визначена рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. У розвиток цього положення ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» серед принципів правосуддя передбачає рівність перед законом і судом. Під правовою рівністю можна розуміти стан, коли немає привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання, за мовними або іншими ознаками. Зазначена рівноправність громадян має знаходити своє забезпечення у всіх галузях економічного, політичного, соціального й культурного життя.

Окремі проблеми забезпечення рівності перед законом і судом розв'язувалися у публікаціях науковців з належною увагою. Це видно із досліджень таких авторів, як В. А. Бортник, В. Т. Маляренко, О. В. Онуфрієнко, Н. В. Осипов, Н. Б. Писаренко, С. В. Подкопаєва, Д. М. Притика, В. С. Смородинський, О. О. Рисін та інших. Однак конкретизація засади правової рівності в контексті неупередженої судової влади та справедливого судочинства залишена поза увагою правників.

Словосполучення «рівність перед законом» доцільно аналізувати, враховуючи дві складові цього поняття: 1) рівність, 2) закон. Зазвичай етимологію слова «закон» розкривають як певну «межу», «покладену свободі волі і дії». У тлумачних словниках «закон» тлумачиться як

загальнообов'язкова «настанова», «правило», що має найвищу юридичну силу і стосується державної влади [40, с. 302]. З огляду на це, закон є нормативним актом, яким встановлюються, викладаються, скасовуються або змінюються певні приписи – тобто «норми права». Тому, ми можемо вести мову про рівність різних людей не перед різноманітними нормативними актами, такими як укази, постанови, рішення, а лише перед законом.

Загальноновизнано, що рівність усіх людей перед законом є найважливішим принципом правової держави [68]. І все ж, країни демократії, захищаючи свої конституційно-правові цінності допускають нерівність перед законом. Нашій державі зазначена нерівність також притаманна, вона, наприклад, знаходить свій прояв в особливому порядку притягнення до відповідальності Президента України, народних депутатів України, суддів, прокурорів, посадових осіб Рахункової палати, кандидатів на виборні посади тощо. Така нерівність перед законом, її ще тлумачать як «імунітет», є привілеєм, метою якого є забезпечення правової безпеки і незалежності певних посадових осіб.

Встановлені ст. 29 Конституції України додаткові гарантії недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб спрямовані на створення належних умов для виконання покладених державою на цих осіб обов'язків, а також захист від можливого незаконного втручання у їх діяльність. Недоторканність посадових осіб, як вважає Конституційний Суд України, є гарантією більш високого рівня у порівнянні з недоторканністю, яка встановлюється для усіх осіб, що відповідає принципу рівності прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (ст. 24 Конституції України) [295].

Аналізований нами принцип «рівності усіх перед судом», знаходить свій прояв у морально-правовій вимозі справедливості, ознакою якої, насамперед, є рівність між людьми. Загальновідомо, що люди є нерівними від природи, а тому можна вести мову лише про рівні можливості для них.

Вищезазначене конституційне положення про рівність усіх перед законом і судом, закріплене і інших законодавчих актах, зокрема, ст. 5 ЦПК України, ст. 10 КАС України, ст. 4 ГПК України, ст. 17 КПК України.

Крім того, положення про рівність усіх перед законом і судом цілком відповідає й міжнародним актам про права людини, адже безпосередньо стосується права на правосуддя, судовий захист тощо.

Як видно із ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснюючи правосуддя суди не віддають переваги будь-яким органам, сторонам, особам, що беруть участь у процесі, за ознаками їх соціальної, статевої, расової, національної, мовної чи політичної приналежності, або в залежності від їх походження, майнового і посадового стану, місця проживання і народження, ставлення до релігії, переконань, приналежності до суспільних об'єднань. Разом із тим, іноземним громадянам і особам без громадянства, також гарантуються права і свободи, зокрема й перед законом і судом.

Отже, можемо констатувати, що сутність «рівності перед судом» полягає у можливості вільного доступу громадян до правосуддя, незалежно від їх соціального і майнового стану, а щодо організацій, то незалежно від їхнього місця перебування, підпорядкованості та форм власності. При цьому дія такої засади правосуддя як «рівність перед судом» поширена на здійснення правосуддя не тільки у кримінальних справах, а й у цивільних, адміністративних, господарських справах, у судах загальної та спеціалізованої юрисдикції, і навіть у Конституційному Суді України.

Зазначимо також, що вищевказаний суд, а також суди загальної юрисдикції, зокрема й Верховний Суд, вирішуючи справи, застосовують закони до усіх громадян і організацій рівною мірою, не віддаючи переваг будь-кому за ознаками, що вказані у ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». І як ми вже зазначали, рівність усіх перед судом є реальною характеристикою демократичного характеру правосуддя в Україні.

Суд має бути однаково доступним для усіх, при цьому він має не брати до уваги обставин, що не передбачені законодавством, та не керуватися сторонніми розуміннями [119, с. 13]. Однак, практика показує, що в Україні принцип рівності перед судом, ще не забезпечений належно. Подекуди посадове становище особи, що звертається до суду, має певне переважне значення. Схожою є ситуація коли окрема, часто незаможна людина позивається до держави. Тому, опитування впродовж багатьох років показують, що однозначно українців упевнені в корумпованості суду і всездозволеності суддів. Тому, щороку збільшується кількість скарг, зокрема й касаційних, на судові рішення, постановлені судами нижчого рівня. Пересічні громадянин у судах вищих рівнів прагнуть знайти справедливості та правди.

Звернемося до ще однієї проблеми. Пряме застосування норм Конституції України зобов'язує суди місцевого й апеляційного рівнів звертатися до Верховного Суду із запитом, з метою ініціювання у порядку ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» перевірок конституційності застосованого або такого, що підлягає застосуванню, закону чи іншого правового акту у конкретній справі. Однак, рівність перед законом і судом, в означеному нами випадку порушується, якщо один суд, вважаючи закон неконституційним, не застосовує його, захищаючи тим самим права осіб, організацій, а права інших осіб, порушуються застосуванням того ж неконституційного закону іншим судом.

Така ситуація вказує на наявну відсутність однакової практики застосування права у судах загальної юрисдикції, а це зазвичай зумовлює порушення положень ч. 1 ст. 24 Конституції України.

Відомо, що законодавство України забезпечує процесуальну рівність сторін у судовому засіданні [409, с. 86]. Тому, правове положення учасників цивільного, адміністративного, господарського, кримінального, конституційного процесу має визначатися лише його процесуальним статусом (наприклад, позивач, відповідач, третя особа, потерпілий, суб'єкт

конституційного звернення тощо) і має суворо дотримуватися судом, незалежно від фактичного становища учасника такого процесу. Наприклад, в ході розгляду цивільних справ, кожній стороні, мають надаватися однакові процесуальні можливості, тобто повинен дотримуватися принцип повного паритету у їх процесуальному становищі.

Рівність громадян перед судом також тісно пов'язують із змагальністю та рівноправністю сторін у процесі [68]. Так, у нормах процесуального законодавства встановлені однакові правила судочинства у всіх судах загальної юрисдикції, незалежно від того, хто притягується до відповідальності, визнаний потерпілим, пред'явив позов, чи наприклад є відповідачем.

Крім зазначеного нами вище, реалізація положення щодо рівності перед судом передбачає також єдність суду. В Україні правосуддя у всіх справах здійснюється тільки судами, що утворюють судову систему держави. Рівність громадян перед судом, гарантується існуванням такої єдиної судової системи. Усі її ланки створюються, а також діють на підставі однакових принципів та засад, чим забезпечується об'єктивний та компетентний розгляд і вирішення справ. При цьому, усі суди керуються однаковим матеріальним та процесуальним законодавством, а рішення, що постановляються судами, мають однакову юридичну чинність на території усієї держави.

Поряд з цим, важливим є також конституційне положення, що викладене у ч. 5 ст. 125 Конституції України, яким заборонено створювати надзвичайні і особливі суди в державі.

Беручи до уваги наведене, під рівністю громадян перед судом доцільно розуміти те, що усі вони несуть відповідальність перед судами, належними до єдиної судової системи, не маючи при цьому жодних переваг і не зазнаючи жодних обмежень. Наявні правила щодо підсудності цивільних, адміністративних, господарських і кримінальних справ не суперечить аналізованій нами zasadі, адже громадяни не набувають жодних привілеїв у зв'язку із цим.

Здійснений нами теоретичний аналіз реалізації такої засади правосуддя як рівність перед законом і судом, дає підстави дійти висновку, що її ефективне використання у нашій державі здійснюється ще не повною мірою. Доцільно удосконалити процесуальне законодавство, щоб створити на рівні Верховного Суду умови забезпечення єдності судової практики, та домогтися реальної незалежності суддів, і в той же час, підвищити їх відповідальність за здійснення правосуддя. Сподіваємося, що триваючий етап реформування судової системи в Україні посприє відновленню справедливості, створивши умови успішної реалізації принципу рівності усіх перед законом та судом.

Загальновідомо, що принципи правосуддя докладно регламентовані Законом України «Про судоустрій і статус суддів». До основних принципів судочинства віднесене: законність; здійснення правосуддя тільки судом; самостійність судів; рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом; незалежність, недоторканість та незмінюваність суддів і підпорядкування їх тільки закону; забезпечення доведеності провини; змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості; підтримка державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинувачуваному права на захист; забезпечення учасникам судового процесу права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; гласність судового процесу і його фіксація технічними засобами; наявність правової допомоги при вирішенні справ у суді; обов'язковість рішень суду.

Порушення зазначених принципів правосуддя, його процесуального порядку, зумовлює порушення прав людини і громадянина. Так, аналізуючи діяльність органів судової влади, нами виявлена низка характерних прикладів порушень, що призводять до несправедливості судочинства.

Наприклад, хамство, з яким у деяких судах може зустрітися відвідувач. У відповідь на природне обурення людини, яка має гідність та поважає себе, суддя може викликати поліцейського, котрий затримає не суддю, а потерпілого, який ображений ним. Однак ніде не вказано, що суддя поза

процесуальними стосунками завжди правий (поняттям його недоторканності це не обіймається).

Не отримавши належного правового захисту на місцях, коли судді залишаються «глухими» до законних вимог громадян, останні змушені звертатися до інших інстанцій.

Аналіз ситуацій з порушенням законності у діяльності судів і суддів, на наш погляд не дає надій на оптимізм: суд для громадян став менш доступним, що зумовило збільшення потоку скарг, переважно на затяжний розгляд справ; незалежність судової влади від органів законодавчої і виконавчої влади, прокуратури, позбавила фактичної можливості ефективно реагувати на порушення суддями елементарних вимог законності, що може з часом перетворитися на реальну «незалежність суддів від закону», або по іншому зумовити безкарне правове свавілля.

Набули поширення непоодинокі випадки несвоєчасного вручення підсудним копій обвинувального вироку, викликів свідкам, потерпілим, захисникам, безконтрольності при призначенні та проведенні судових експертиз, що зумовлює затягування розгляду справ у судах. Схожа ситуація виникає в коли не передаються справи іншим суддям, у випадку захворювання судді, якому вони були доручені. Окремі судді, порушують вимоги законодавства, коли йдуть у відпустку, не розв'язавши питання про розгляд справ.

Невчасність розгляду справ про компенсацію матеріальної шкоди в період інфляції, нерідко зумовлює ситуацію, коли відповідачі звільняються від матеріальної відповідальності, або призводить до неможливості подальшого розгляду таких справ.

Непоодинокі відомі спроби прокуратури звернути увагу судів на порушення суддями законності, викликає, зазвичай, бурхливу негативну реакцію останніх, або формальне відношення до таких звернень.

Загальновідомо, що процесуальна форма, утворюється процесуальним правом, і є певною гарантією законності, забезпечуючи захист прав і свобод

учасників процесуальних правовідносин. Така форма є показником зрілості правової системи в цілому і рівня розвитку демократії в державі, зокрема.

Необхідно також вказати, що переймаючись ідеями захисту прав людини, не можна забувати про пряме призначення кримінальної юстиції – стримування злочинності в державі. В ході реформування права, доцільно поєднувати ці завдання, і в жодному разі не вдаватися до їх протиставлення. Хід судово-правової реформи процесуальних гарантій, переважно зорієнтований на таке традиційне розуміння як, гарантії прав особистості, при цьому, зазвичай не будь-якої особистості, а, головним чином, обвинувачуваного. А така ситуація нерідко призводить до перекрученого, однобокого розвитку процесуальної форми. Адже жертва злочину (потерпілий), зазвичай, залишається наодинці зі своїми проблемами і бідами. Тому, на нашу думку, процесуальні гарантії мають класифікуватися з урахуванням завдань судочинства.

Вважаємо, що захист прав потерпілих, повинен бути важливим напрямом захисту прав людини. Ще у 1994 р. було прийнято Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (назва закону у сучасній редакції). Він відповідає міжнародним правовим нормам, зокрема вимогам Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання влади (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29.11.1985) [75]. У цьому рекомендаційному документі визначені головні напрями підтримки і сприяння жертвам злочинів і зловживань владою: впровадження міжнародних стандартів допуску потерпілих до системи правосуддя і державної підтримки; кримінально-правова реституція; компенсація потерпілим із державних фондів; надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної і соціальної допомоги потерпілим за урядовими, добровільними, громадськими і місцевими каналами.

В Україні компенсація шкоди, заподіяної громадянину, здійснюється унаслідок:

– незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

– незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу;

– незаконного проведення оперативно-розшукових заходів (ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»).

Громадянину відповідними органами або судом відшкодовують:

– заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій;

– майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

– штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

– суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;

– моральну шкоду (ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють

оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»).

Однак, фактично другорядною залишається роль суду в справі відновлення порушених прав громадян. І така ситуація може пояснюватися багатьма організаційними і психологічними причинами: недостатня розвиненість системи судових органів, їхня переобтяженість і повільність розгляду в багатьох випадках, високий розмір судового мита, невиконання рішень судів і їхнє безсилля у відстоюванні своїх рішень у суперечках з органами виконавчої влади. Реалії буття судових органів сприяють поширенню думки про певну залежність деяких судів від місцевих органів виконавчої влади, від прихильності яких залежить забезпечення судів, фактичну незахищеність судів від тиску кримінальних (мафіозних) груп при винесенні ними одноосібних рішень.

Судді психологічно не завжди готові сприймати принцип судового захисту прав громадян як пріоритетний, у системі процесуальних цінностей (при побудові їхньої ієрархії).

Усунення «болісних точок» організації судового захисту потребує забезпечення доступності судових органів населенню у територіальному і процесуальному відношенні, оперативнішому розгляду справ, досягненню реального судового захисту як обвинувачуваних від необґрунтованих обвинувачень, так і осіб, що постраждали від кримінальних правопорушень та зловживань посадовців.

Становлення і ствердження принципів демократичної правової держави, має зумовлювати зростаючу роль юридичних механізмів забезпечення справжнього демократизму в суспільному і державному житті, зміцнення реальної правової захищеності громадян.

Одним з основних засобів вирішення цих завдань є розширення повноважень, і сфер дії саме судової влади, удосконалення методів реалізації і зміцнення гарантій її законності.

Захист свободи особи визнається однією з головних функцій судової влади. У свою чергу, критерієм самостійності і незалежності такої влади є спроможність забезпечувати дійсну безпеку особистої свободи громадян, здійснювати ефективний судовий захист їх прав і свобод від різноманітних замахів.

Загально визнано, що формування громадянського суспільства і правової демократичної держави, потребує створення сильної, незалежної і доступної для населення судової влади.

Сучасний стан судового захисту прав і свобод, його ефективність сьогодні, не завжди задовольняють потреби громадян і держави. Це зумовлено й певними об'єктивними причинами: не вистачає кваліфікованих кадрів, матеріально-технічне забезпечення судів не відповідає вимогам сьогодення, нерідко судді працюють в умовах значного перевантаження.

Наявна в державі система судів, судові процедури не завжди дозволяють людині повною мірою скористатися наданим їй конституційним правом звернутися до суду, з метою відстоювання власних прав. Інколи це зумовлюється й тим, що багато громадян не знайомі з правами і не проінформовані відносно порядку їхнього використання.

Потреба в судовому захисті закономірно впливає з ускладнення характеру й структури економічних відносин, багатоукладності економіки, приватизації державної і громадської власності, значного збільшення числа громадян, що володіють різноманітними формами і видами власності і потребують її правового захисту. Зростання конфліктності соціальних протиріч у громадському житті, визнання цінності і недоторканності особи, охорони гідності громадян – з одного боку, і скасування низки інститутів соціального контролю, що існували раніше, які сприяли реалізації прав, з іншого боку, – усе це чинники, що визначають необхідність посилення значення юридичних форм прав і свобод [12, с. 192].

Певною гарантією правосуддя є можливість перевірки законності й обґрунтованості вироків вищими судовими інстанціями в процесі апеляційного чи касаційного розгляду справи або в порядку нагляду.

Чинним законодавством (ст. ст. 424, 426, 428 КПК України) передбачений ревізійний порядок перегляду судових рішень, тобто суд не пов'язаний доказами касаційної скарги, подання або протесту, і перевіряє справу в повному обсязі у відношенні усіх засуджених, зокрема й тих, що скарг не подали, й стосовно яких не винесено касаційне подання або протест прокурора.

Проте рішення, що приймається касаційною або наглядовою інстанцією, у відповідності до ст. ст. 437, 441 КПК України, не може погіршити положення тих осіб, стосовно яких не були принесені скарга потерпілих, подання або протест прокурора.

Зазначені нами норми, на практиці є додатковими гарантіями правосуддя, вони достатньо демократичні. Використовуючи ці положення закону, суди мають можливість переглядаючи справи ухвалювати рішення на користь засуджених, виходячи з букви закону, навіть за відсутності їхніх скарг. І такі випадки судовій практиці відомі.

Розвиток матеріальних, організаційних і процесуальних основ реалізації права на судовий захист, потребує удосконалення всієї системи судового захисту, забезпечення умов інтенсифікації правозахисної функції судових органів.

Зміст захисної функції суду складається з декількох елементів: а) попередження порушення прав; б) відновлення порушеного права; в) скасування незаконних нормативних актів у випадку їхнього протиріччя закону (визнання їхньої недійсності); г) відшкодування збитків і моральної шкоди, заподіяних громадянину; д) вирішення питання про відповідальність порушника прав громадянина.

Посилення правозахисної функції судів потребує розширення їхньої компетенції, внесення необхідних змін у чинне законодавство, удосконалення організації судової системи і судових процедур.

Не варто залишати без уваги і ту обставину, що можливості судів не безмежні. Правильна організація судового захисту потребує чіткого нормативного визначення критеріїв порушень прав і свобод, що підлягають саме судовому захисту, встановлення хоча б приблизного переліку їхніх ознак. Звідси випливає потреба у визначенні типології правопорушень, що являють собою предмет судового розгляду і впливу в цій сфері судової діяльності, а також причин їхнього вчинення.

На розв'язання проблем справедливого правосуддя спрямовані також і міжнародні стандарти.

Право на суд покриває надзвичайно широке поле різноманітних категорій – воно стосується як інституційних та організаційних аспектів, так і особливостей здійснення окремих судових процедур [409, с. 86]. Своєрідним механізмом, який дозволяє розуміти, тлумачити та застосовувати Конвенцію «Про захист прав і основних свобод людини і громадянина» є практика Європейського суду з прав людини (далі – суд), яку він викладає у своїх рішеннях.

Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце в системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення. Так, у справі *Delcourt v. Belgium* суд зазначив, що «у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення ст. 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення». У справі *Bellet v. France* суд зазначив, що ст. 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в

демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права» [116].

Як свідчить позиція суду у багатьох справах, основною складовою права на суд є право доступу в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права [116].

У своїй практиці Європейський суд неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у ст. 6 § 1 Конвенції, не є абсолютним: воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Однак, суд повинен прийняти з останньої інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції; він має переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, коли сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не відповідатиме ст. 6 § 1, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою [116].

Практика Європейського суду щодо України стосовно гарантій, закріплених ст. 7 § 1. знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду, та справедливого судового розгляду. Так, у справі «Трегубенко проти України» заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судове рішення, винесене на його користь, було скасовано в порядку нагляду, а також, що судове провадження в його справі було несправедливим. Крім того, заявник скаржився, що йому було відмовлено у доступі до суду для визначення його цивільних прав. Слід зазначити, що під час розгляду цієї справи глава 42 ЦПК України передбачала можливість перегляду остаточних і обов'язкових рішень суду у порядку нагляду. Розглянувши обставини цієї справи, Суд зауважив, що дозволяючи внесення протесту згідно з цим

правилом, Верховний Суд України звів нанівець увесь судовий розгляд, що завершився прийняттям остаточного та обов'язкового рішення і тому порушив принцип *res judicata* щодо рішення, яке, крім того, вже було частково виконано [116].

У своїй практиці Суд дотримується тієї думки, що це питання має розглядатися з урахуванням принципу юридичної визначеності, а не просто як втручання з боку виконавчої влади. Тому, у вказаній справі Суд дійшов висновку, що, застосовувавши процедуру нагляду з метою скасування судового рішення, винесеного на користь заявника, Пленум Верховного Суду України порушив принцип юридичної визначеності та право заявника на доступ до суду, гарантоване ст. 6 § 1 Конвенції [116].

Аналогічного висновку щодо скасування остаточного судового рішення Суд дійшов у справах «Науменко проти України», «Полтораченко проти України» та «Тімотієвич проти України». Суд визнав, що у згаданих справах, в яких мали місце скасування рішень, які набули статусу остаточних та мали обов'язковий характер, було порушено ст. 6 § 1 Конвенції [116].

Як свідчить практика звернень громадян зі скаргами до Європейського суду, поняття «справедливий суд» може тлумачитись досить неоднозначно. Як правило, особи, які не досягли у судовому провадженні бажаного результату, не завжди можуть уточнити, у чому конкретно полягала неповага з боку національних судів до їх права на справедливий суд. У багатьох випадках скарга на несправедливий судовий розгляд полягає у запереченні результату судового розгляду справи та тверджень щодо помилок стосовно фактів та права [116].

У зв'язку з цим, слід нагадати позицію Суду, який зазначив, що згідно зі ст. 19 Конвенції його функції полягають у забезпеченні Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Зокрема, питання помилок щодо фактів та права, які начебто були допущені національним судом, не належить до компетенції суду доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією. Більше того, тоді

як ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий суд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів чи способу їх оцінки. Це питання регулюється головним чином національним законодавством та судами. Суд нагадує, що хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди аргументувати прийняті ними рішення, це не можна розуміти як вимогу надавати вичерпну відповідь на кожне питання, порушене стороною під час судового розгляду справи. Так, у справі «Мельничук проти України» заявник скаржився на несправедливе рішення національних судів у його справі, посилаючись на національне законодавство. Суд, розглянувши матеріали, надані заявником, вирішив, що заявник не надав доказів щодо скарги про порушення у цій справі процесуальних гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції і вирішив, що заява є, очевидно, необґрунтованою і має бути відхилена відповідно до п.п. 3 та 4 ст. 35 Конвенції [116].

Наступною гарантією, що закріплена п. 1 ст. 6 Конвенції, є незалежність, безсторонність судової влади. Слід зазначити, що Європейським судом у багатьох справах було визначено принципи, за якими суд можна визначити як безсторонній. Зокрема, у справі «Pujjar v. United Kingdom» суд вказав, що судова практика передбачає два критерії для встановлення безсторонності суду в сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції. По-перше, потрібно встановити, що суд був суб'єктивно безсторонній, тобто жоден із його членів відкрито не проявляв упередженості та особистої заінтересованості. Особиста безсторонність презумпується доти, доки не буде доведено інше. По-друге, суд повинен бути об'єктивно безсторонній, тобто передбачається існування достатніх гарантій, щоб виключити будь-які сумніви щодо цього [116].

Що стосується практики Суду у питаннях незалежності судової влади України, то вони були розглянуті судом у справі «Совтрансавто – Холдинг проти України». Рішення у цій справі створило прецедент, який має значний вплив на подальшу практику як українського судочинства, так і самого Європейського суду. У цій справі заявник наполягав на тому, що незаконне

збільшення частки капіталу в акціонерному товаристві мало наслідком втрату заявником контролю за діяльністю підприємства та його майном. Заявник наголошував на тому, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного строку незалежним і безстороннім судом. Він також скаржився на відсутність відкритого слухання при розгляді його справи [116].

У своєму рішенні Європейський суд проаналізував діяльність господарських судів України. В тому числі і Вищого господарського суду України, під час розгляду справи, в якій стороною виступало російське підприємство «Совтрансавто – Холдінг» і констатував, що суди допустили порушення права юридичної особи на справедливий судовий розгляд справи, який мав також вплив на право власності заявника. Так, Суд вкотре звернув увагу на процедуру внесення протесту як на таку, що не відповідає принципу юридичної визначеності. Також Суд висловив свою стурбованість щодо різних і часто суперечливих підходів до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами. Врешті-решт, суд звернув увагу на численні випадки втручання українських органів державної влади найвищого рівня в судове провадження в цій справі. Суд дійшов висновку, що втручання, з огляду на його зміст та спосіб здійснення, було таким, що суперечило поняттю «безсторонній і незалежний суд» у сенсі ст. 6 § 1 Конвенції [116].

Статтею 6 Конвенції також гарантується право на розгляд справи судом у «розумні строки». Слід зазначити, що у своїй практиці суд підходив до цієї проблеми дуже індивідуально. Разом із тим були встановлені певні критерії, в світлі яких слід оцінювати тривалість провадження, це: складність справи; поведінка заявника; дії відповідних органів. Дані питання аналізувалися судом у справі «Странніков проти України», де Суд дійшов висновку, що тривалість оскаржуваного процесу була надмірною та не відповідала вимозі «розумності строку». У вказаній справі заявник звернувся до суду з позовом про визнання його засновником підприємства відповідача та відшкодування моральної шкоди. Судовий процес в справі було розпочато у травні 1995 р.

Після розгляду всіх документів, які були йому надані, суд дійшов висновку, що у справі загальна тривалість оскаржуваного процесу є надмірною та не відповідає вимозі «розумності строку». Суд наголосив, що оскаржуваний процес закінчився 26.01.2004, коли заявникові була виплачена заборгованість. Таким чином, провадження тривало близько 8 років та 8 місяців для 4 інстанцій (включаючи інстанції виконання), тобто близько 6 років та чотирьох місяців після визнання Україною права особи на подання індивідуальної заяви до суду [116].

Справа «Науменко проти України» також розглядалась судом на предмет «розумності строку» судового розгляду скарг заявниці, що стосувались отримання нею соціальних пільг та пенсії як ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС. Суд, оцінюючи тривалість провадження у справі заявниці в світлі встановлених своєю практикою критеріїв, дійшов висновку, що поведінка заявниці протягом розгляду справи була належною. Також суд зазначив, що провадження щодо отримання компенсації було наслідком зменшення розміру пенсії заявниці та позбавлення її пільг, наданих їй як ліквідатору наслідків аварії на ЧАЕС. В світлі цих обставин і враховуючи складне фінансове становище заявниці та стан її здоров'я, розгляд справи мав для неї безсумнівно, важливе значення. Суд наголосив на тому, що для заявниці було життєвою необхідністю вимагати якнайшвидшого вирішення її скарги. Враховуючи тривалість провадження, після 11.09.1997 (5 років., 8 місяців і 1 день), суд дійшов висновку, що при вирішенні справи заявниці мала місце необґрунтована затримка і у цій справі, мало місце порушення ст. 6 § 1 Конвенції у тому сенсі, що «цивільні права» заявниці були визначені з порушенням «розумного строку» [116].

Іншого висновку щодо тривалості провадження Суд дійшов у справі «Полтораченко проти України», де заявник скаржився на невикордану довгу тривалість провадження та несправедливість цього провадження через скасування за протестом Голови Верховного суду АРК у порядку нагляду остаточного та обов'язкового рішення, винесеного на його користь.

Оцінюючи тривалість провадження у справі заявника в світлі встановлених своєю практикою критеріїв, суд зазначив, що предмет судового розгляду не був особливо складним, але передбачав деякі складнощі щодо встановлення суми компенсації, яка підлягала виплаті заявникові. Проте Суд зазначив, що незважаючи на відкладення справи та скасування в кінцевому порядку остаточного рішення, винесеного на користь заявника, провадження у цілому з безперервним судовим розглядом не перевищило трьох років та двох місяців. Тому суд дійшов висновку, що тривалість сама собою не перевищувала таку, яка може вважатися «розумною» [116].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо України, дає можливість підсумувати, що причинами порушень прав людини все частіше є недосконале законодавство або його практичне застосування державними органами та судами.

23.02.2006 набрав чинності Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Зазначений Закон встановлює обов'язкове здійснення юридичної експертизи Усіх законопроектів, а також підзаконних нормативних актів, на які поширюється вимога державної реєстрації. Також цим законодавчим актом передбачено здійснення перевірки чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ. Важливо підкреслити, що відповідно до вказаного Закону суди України при розгляді справ повинні застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права [116].

Враховуючи практичні кроки України на шляху до утвердження верховенства права та останні позитивні тенденції в українському правовому полі, можна сподіватись, що застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Суду з прав людини національними органами та судовими інстанціями, дозволять у майбутньому уникати констатації Європейським судом порушення Україною положень зазначеної Конвенції [116].

В юридичній літературі існує декілька поглядів щодо правової природи окремих напрямків діяльності суду на досудовому провадженні по кримінальному провадженню. Не звертаючись до ґрунтовного аналізу цієї проблеми, оскільки вона є предметом окремого наукового дослідження, підкреслимо лише те, що перевірку судом законності та обґрунтованості дій або рішень органів дізнання та досудового слідства за скаргою учасника кримінального процесу практично всі автори розглядають як контрольну функцію суду.

Особливе значення щодо забезпечення захисту прав учасників кримінального процесу та їх ефективного поновлення має судовий контроль, який здійснюється у передбачені законом строки у межах досудового розслідування у кримінальному провадженні. Різні аспекти даної проблеми вже досліджувалися в публікаціях, проте в умовах відсутності належної правової регламентації, вона й досі залишається дискусійною та такою, що потребує негайного вирішення.

Думаємо, що це можна здійснити саме законодавчо, такими двома шляхами її правового урегулювання. Перший шлях, – може передбачати встановлення вичерпного переліку дій та певних рішень органу досудового розслідування або прокурора, що можуть бути предметом судового оскарження в ході досудового розслідування у кримінальному провадженні, або ж встановленням критеріїв, враховуючи які, зацікавленим особам може надаватися можливість звернутися за судовим захистом ще в ході досудового розслідування.

На нашу думку, більш вдалим є останній спосіб, адже виходячи із ч. 2 ст. 55 Конституції України, оскаржуватися мають не тільки рішення та дії органів державної влади, але й бездіяльність. Її наслідками, цілком законним інтересам особи, також завдається шкода. Так, наприклад, ще непоодинокими у нашій державі є ухилення від реєстрації кримінального правопорушення, безпідставні невиконання невідкладних процесуальних дій (зокрема, слідчих (розшукових)), невжиття належних заходів щодо

забезпечення цивільного позову тощо. Чим безумовно, порушуються права учасників кримінально-процесуальної діяльності, а нерідко й ускладнюється їх доступ до правосуддя. І таке «ускладнення доступу», цілком може проявлятися, наприклад, під час винесення постанови про призупинення провадження, обмеженні права певної особи на участь у кримінальному судочинстві, продовження строків досудового розслідування (наприклад, потерпілою) тощо. Звичайно у випадку, якщо «бездіяльність» у наведених прикладах є протизаконними, тобто суперечать відповідним нормам кримінального процесуального законодавства.

Додатково маємо зазначити, що законодавче визначення лише критеріїв, що дають змогу визначити рішення та дії (бездіяльність) органів дізнання та досудового слідства, які можуть являтися предметом певного судового оскарження, є запровадженням конституційного принципу вільного оскарження (ст. 55 Конституції України). Свобода щодо оскарження, а також судовий розгляд скарги в ході досудового розслідування, не тільки дають можливість учасникам кримінального процесу забезпечувати належний захист своїх власних законних інтересів, а ще й до того ж сприяють завчасному виявленню та усуненню порушень (помилки), які нерідко допускаються у кримінальному провадженні.

Скарга має оцінюватися суддею з використанням вищезазначених критеріїв. У випадку з'ясування, що скарга містить відомості про порушення прав, котрі можна поновити в ході подальшого судового розгляду справи, то судді має бути надано право відмовити приймати таку скаргу до провадження, адже вона суперечать критеріям, і тому її розгляд, в ході досудового провадження у кримінальній справі – недоцільний.

Нормативне визначення таких критеріїв зумовить суттєве розширення меж судового контролю під час здійснення дізнання та досудового слідства, а це відповідно, створить певні перешкоди для реалізації зазначених процесуальних функцій суддями місцевих судів, як це визначено у законодавстві. Тому, доцільно підтримати пропозицію віднести вирішення

вищезазначених проблем до компетенції слідчих суддів, що складуть окрему гілку судової системи, яка не буде частиною суду загальної юрисдикції.

Розгляд скарг судом щодо рішень та дій (бездіяльності) органу досудового розслідування має відбуватися за певною уніфікованою формою, яку доцільно закріпити в одній з окремих глав КПК України, де передбачити зазначені критерії, суб'єктів такого оскарження, конкретні строки та порядок розгляду скарги в суді, рішення, що ухвалюються у такому випадку.

Отже, доступність правосуддя сьогодні визнається необхідною ознакою правової держави. Цінність принципу доступності полягає у передбачувальності та зрозумілості процесуальної форми розгляду справ та конфліктів, наявності встановленого законом порядку вирішення справ судами, здатності скористатися процесуальними правами без будь-яких перешкод.

Наведено та проаналізовано фактори, що спричиняють реальну перешкоду для доступу уразливих верств населення до правосуддя.

Обґрунтовано включення справедливості до вимог, які пред'являються до судового рішення. Дається визначення поняття справедливості судового рішення, розкривається його зміст і складові частини.

Підсумовано, що вільний доступ громадян до правосуддя це базове питання сучасних правових систем, в яких на конституційному рівні проголошено ідеї формування правової держави, поділ влади, дотримання основних або невід'ємних прав людини.

Доступність до правосуддя можемо визначити як наявність інституційних і процесуальних гарантій, що забезпечують право потенційних учасників процесу отримати справедливе правосуддя. Найважливішими актуальними аспектами вільного доступу до правосуддя є такі: а) підвищення правового виховання, правової культури громадян; б) співвідношення достатньої кількості судів і суддів з навантаженням, територією, кількістю населення; в) спрощення і диференціація судової процедури; г) забезпечення кваліфікованої юридичної допомоги, що надається професійними юристами;

д) забезпечення існування безоплатного правосуддя для бідних верств населення.

Здійснивши характеристику напрямів реалізації неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини, слід зазначити наступне: незалежність та ефективність судової влади є вагомим критерієм демократичності держави та панування верховенства права. Така держава забезпечує право на справедливий суд – основне з прав людини, що надає можливість захищати усі інші права, що належать особі.

Право на справедливий судовий розгляд не зводиться до процесуальних моментів, до процедури розгляду справи у суді, воно є багатоаспектним, бо додатково вбирає в себе інституційні елементи, кожен з яких потребує самостійного теоретичного осмислення з урахуванням особливостей практичної реалізації. Елементи права на справедливий судовий розгляд класифіковано на дві групи: інституційні та процесуальні. До інституційних елементів права на справедливий судовий розгляд віднесено належний суд і доступ до суду. До процесуальних елементів права на справедливий судовий розгляд віднесено: публічність судового розгляду, розумний строк судового розгляду, належна судова процедура, вмотивованість рішень суду, виконання судових рішень.

Механізм організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини судовою владою – це динамічна система правових і організаційних форм, засобів та заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню прав і свобод людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить у собі три елементи: 1) забезпечення принципу доступності до правосуддя; 2) забезпечення права на справедливе і неупереджене правосуддя; 3) охорону та захист прав і свобод.

3.3 Шляхи вирішення судово-правової реформи в Україні

Окремі проблеми здійснення в Україні судово-правової реформи вирішувалися у публікаціях відомих вітчизняних юристів: науковців, практиків, політиків. Відзначимо значний внесок у теоретичне та практичне вирішення таких проблем В. Я. Тація, Ф. Г. Бурчака [347], В. Ф. Бойка [20; 23; 25], В. Д. Бринцева [32], М. Д. Савенка [306; 307], В. Є. Скоморохи [314; 315], О. В. Скрипнюка [317], С. Т. Штогуна [406], В. С. Смородинського [322] та інших.

Початок процесу створення в Україні дійсно незалежного суду було покладено прийняттям Верховною Радою України у липні 1990 р. Декларації про державний суверенітет України з проголошенням у ній розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову [24].

Першим значимим кроком, щодо побудову судової влади в тоді ще УРСР, було реформування порядку обрання суддів народних судів. Беручи до уваги політичну ситуацію, що сформувалася на кінець 1989 – початок 1990 рр., політичне керівництво держави усвідомило те, що перші неконтрольовані вибори суддів, яких на той час сприймали представниками карального апарату держави, призведуть до втрати кадрів суддівського корпусу, поповнити які, на той час можливості не було, адже вкрай обмеженою була кількість професійно кваліфікованих юристів в державі. Тому, в 1990 р., процедуру обрання суддів було передано обласним радам та Верховній Раді України. Однак, на той час у західних регіонах держави депутатами обласних рад в основному було обрано представників від національно-демократичних сил, окремі з яких кілька десятиліть поспіль зазнавали репресій з боку радянської судової системи. Така ситуація стала для новообраних суддів певним уроком в контексті політичної боротьби, і відповідно, підштовхнула до необхідності сприйняття «обранцями» ідей суддівської незалежності.

Другим важливим кроком, спрямованим до незалежної судової системи, були зміни внесені до Конституції України Законами УРСР від 24.10.1990 та 19.06.1991 («Про внесення змін і доповнень до Конституції

(Основного Закону) Української УРСР), у відповідності до яких, судді не могли бути депутатами, а також членами політичних партій та рухів. Тобто були зроблені спроби розмежувати функції судової, законодавчої та виконавчої влад в Україні.

В аналізований нами період, коли держава ставала незалежною, було прийнято низку важливих законів, серед яких відзначимо наступні: «Про статус суддів», «Про внесення змін і доповнень до Закону УРСР «Про судоустрій УРСР», Кримінально-процесуального та Цивільного кодексів УРСР» (1992 р.), «Про порядок компенсації шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» (1995 р.), «Про внесення доповнень і змін до Цивільно-процесуального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо порядку розгляду судових справ» (2003 р.), «Про органи суддівського самоврядування» (2004 р.), «Про внесення змін до ст. 149 і 150 Конституції (Основного Закону) України» (2004 р.), «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку із змінами в Законі УРСР «Про судоустрій УРСР» (2004 р.), «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України» (1994 р.), «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (1994 р.), крім цього, було внесено зміни і доповнення до діючого на той час законодавства, що були спрямовані захищати осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності, запровадження судового контролю за арештом та ін.

Логічним завершенням вищезазначеного законодавчого процесу, яке остаточно закріпило правове становище місцевих загальних судів, було прийняття Конституції України (1996 р.). На той час, створення місцевих судів було закріплено конституційно, тому надалі їх становлення відбувалося у чіткій відповідності до норм Основного Закону. Як бачимо, в умовах становлення незалежної України, та реального втілення принципу верховенства права, виникла необхідність провести радикальну судово-

правову реформу, як важливого інструменту побудови суспільства, розвиток якого в подальшому визначатиме Конституція.

Тому, схвалена Верховною Радою України Концепція судово-правової реформи (квітень 1992 р.) [132], була значним кроком у напрямі реформування судової влади. Вона передбачала три етапи становлення і реформування, – в цілому, і місцевих загальних судів, як суб'єктів судової влади, зокрема.

На першому етапі передбачалося:

– розроблення і затвердження Концепції судової реформи Верховною Радою України, створення Комісії Верховної Ради України з судово-правової реформи, а в Міністерстві юстиції України – управління з цього питання;

– внесення змін і доповнень до закону «Про судоустрій України», Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів України про одноособовий судовий розгляд кримінальних і цивільних справ, про судову перевірку законності арешту або утримання під арештом громадянина, про забезпечення підозрюваному і обвинуваченому права на захист;

– підготовку і прийняття Законів про Конституційний Суд України, конституційне судочинство, адвокатуру, про судоустрій і статус суддів, про нотаріат України, про акти громадянського стану, про судову експертизу;

– проведення інтенсивної роботи щодо підготовки з наступним прийняттям Кримінально-процесуального, Цивільно-процесуального кодексів України, Кримінального, Цивільного кодексів України, Кодексу про адміністративні правопорушення, Кодексу законів про працю, Господарського (торгового) кодексу України;

– розроблення Положення про кваліфікаційні колегії, кваліфікаційну атестацію, кваліфікаційні класи суддів і класні чини спеціалістів судів України, Положення про конференції суддів, їх відкликання і дострокове звільнення;

– затвердження окремим розділом в державному бюджеті України асигнувань, фінансове, матеріально-технічне та житлово-побутове забезпечення судів, правоохоронних органів, установ юстиції і їх працівників;

– розроблення нормативних актів з питань оптимального навантаження суддів, слідчих та інших працівників правоохоронних органів, їх матеріально-технічне забезпечення і розміщення (підготовка типових проектів приміщень, раціонального порядку діловодства з використанням сучасних науково-технічних засобів);

– підготовчу роботу по створенню судової міліції;

– розроблення і прийняття законодавчих актів по створенню Слідчого Комітету, програми його матеріально-технічного забезпечення;

– введення посад суддів по адміністративних справах в районних (міських) судах, створення судових колегій по адміністративних справах у Верховному Суді України, Верховному Суді Республіки Крим, обласних судах і Київському міському суді;

– створення міжрайонних (окружних) судів;

– організацію при Верховній Раді України Центру наукового забезпечення законотворчої роботи, а на подальшому етапі – Інституту законодавства і правової реформи;

– створення апеляційних колегій при Верховному Суді України, Верховному Суді Республіки Крим, обласних судах і Київському міському суді.

На другому етапі передбачалося:

– запровадження організаційних структур зі спеціалізації здійснення правосуддя в Україні; створення адміністративних судів, судів по розгляду сімейних справ, у справах неповнолітніх;

– завершення формування основ фінансування і матеріально-технічної бази, перехід на комп'ютерні системи ведення кодифікації правових актів, які регулюють судову діяльність;

- створення Вищого апеляційного суду України;
- завершення створення Слідчого Комітету та Інституту законодавства і правової реформи.

Третій етап передбачав:

- вивчення і узагальнення ефективності судово-правової реформи;
- внесення змін і доповнень до чинного законодавства щодо вдосконалення діяльності судової влади;
- прийняття законодавчих актів про подальше удосконалення законодавства з питань організації і діяльності судів, органів розслідування, прокуратури, юстиції, адвокатури;
- проведення подальшої роботи щодо спеціалізації судів;
- реалізацію наукових програм по удосконаленню судово-правової реформи [132].

У перші роки реалізації судово-правової реформи були прийняті важливі закони («Про статус суддів», «Про судоустрій» та ін.), внесені зміни та доповнення до чинного законодавства, спрямовані на захист осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності, щодо судового контролю за арештом та ін.

10.12.1994 розпорядженням Президента була утворена комісія з розроблення Концепції судово-правової реформи в Україні, яку було зобов'язано до 28.02.1995 подати проект Концепції. А згодом, іншим розпорядженням (від 22.02.1995), була утворена комісія для доопрацювання концепції та строк її подання перенесено на 01.03.1996.

Однак, вже у 1995 р. реформа загальмувала, набула вузько відомчого характеру. Важливим факторів такого перебігу подій, стало недостатнє її фінансування. Тому проект Концепції судово-правової реформи в Україні [132] фактично залишився проектом, не ставши новим програмним документом судової реформи.

Однак, вже 08.10.1997 Указом Президента України № 1128/97, було створено Координаційну раду з питань судово-правової реформи, основним

завданням якої стало знову ж таки розроблення Концепції. З цією метою у Верховній Раді України було створено постійну Комісію з питань правової політики і судово-правової реформи.

З часом, прийняттям нових законів в Україні, дія інших, на той час внутрішніх факторів у державі, зумовили необхідність розроблення нової концепції спрямованої на реформування судово-правової системи.

У той час В. Д. Бринцев писав: «Досвід попередніх етапів судово-правової реформи свідчить, що пропозиції суддівського співтовариства практично не враховані при прийнятті законодавства про судоустрій» [28, с. 10].

Не зважаючи на вищезазначені заходи, Україна досі не має ґрунтовного офіційного програмного документа, який би прокладав шлях подальшого розвитку та реформування судової системи, і відповідав вимогам сьогодення.

Реформувати судову систему і судочинство, є справою далеко не простою і швидкоплинною у часі, враховуючи економічні і політичні процеси, що на даний час відбуваються в державі. Однак орієнтири реформування, що визначені у Конституції України, поступово втілюються в життя, як вірно зауважують відомі правники: «Одним із найважливіших напрямів судової реформи, безумовно, є перебудова судової системи» [112, с. 16].

Однак, вимога реформування та зміцнення судової системи, крім іншого, міститься і в документах, що передбачають умови вступу України до Європейського Союзу. Важливим кроком у цьому напрямі, безперечно, є прийняття 07.02.2002 Верховною Радою України закону «Про судоустрій України». Однак, незважаючи на позитивну роль, яку відіграв цей закон, за висновками експертів Ради Європи, низка його положень не відповідали європейським стандартам як у частині побудови системи судів, так і щодо організації судової влади, елементи якої дублювали один одного, були нечіткими, занадто складними, дещо розпорощеними по вертикалі і

горизонталі, непрозорими, і відповідно, потребували значного вдосконалення.

Так, зокрема, не відповідала європейським стандартам чотирирівнева система судів; спірним було окреме функціонування господарських судів при розгляді справ аналогічної категорії місцевими міжгалузевими судами, а також сумнівною була доцільність створення Апеляційного суду України, при наявності апеляційних судів областей.

На той час П. Ф. Карпечкін, писав, що так звана «мала» судова реформа 26.04.2001, коли Верховна Рада України внесла концептуальні зміни до Закону України від 05.06.1981 «Про судоустрій України», стала першим, але рішучим кроком до приведення національної судової системи у відповідність з чинною Конституцією України та найкращими взірцями моделей судоустрою в демократичних країнах світу [106, с. 56-57]. Однак, на нашу думку, питання правового визначення організації та діяльності судової системи в цілому, і її органів, зокрема, потребує глибокого наукового аналізу та оцінки з огляду на сьогоднішній день. Тому, вважаємо дещо передчасною констатацію успіхів вітчизняної правотворчості у цій сфері. Адже щоб вести мову про порівняння структури судової системи України з «кращими взірцями моделей судоустрою в демократичних країнах світу», доцільно лише візуально порівняти структури (схеми) судоустрою України із схемами судоустрою США, Великобританії, Німеччини, Японії чи Італії, і стане зрозумілим, що за «монстра» із судової системи ми намагалися, свого часу, створити.

На нашу думку, досить зрозуміло (й для пересічної людини) та вдало визначив завдання судової реформи В. Т. Маляренко, вона повинна забезпечити, щоб:

– у суді був освічений, високоморальний, сумлінний і добросовісний суддя, який неупереджено приймав законні й обґрунтовані рішення, рішення у передбачені законом строки, відповідно до встановленої законом процедури;

– суддя, працівник суду, учасник процесу і кожна людина, яка має справу із судом, перебували у суді в умовах, які не ображають і не принижують людину та її гідність;

– кожна судова помилка, якщо її було допущено, могла бути виправленою;

– кожна людина мала доступ до правосуддя і знала, що за будь-яких обставин її права, свободи і законні інтереси в суді будуть захищені [165, с. 15].

Судова система має бути простою, зрозумілою, доступною та ефективною, вона повинна слугувати оптимальному розгляду справ у судах усіх інстанцій. Проте, складається враження, що судова система в Україні у відповідності до закону «Про судоустрій України» була здійснена під певних судових посадовців, а не для ефективного правосуддя.

Яскравим підтвердженням такої тези, було прийняття Конституційним Судом України 11.12.2003 рішення, яким визнано неконституційним утворення у системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України. Крім того, із Концепції судово-правової реформи не було видно чіткої моделі структури органів судової влади в Україні.

Згодом, основними завданнями судової реформи стало приведення чинного законодавства у відповідність до Конституції України, прийняття нових законів, в яких би реалізовувалися усі конституційні норми (про апеляційний суд, про суд присяжних, про утворення спеціалізованих судів та ін.). Нагальним стало налагодження фінансування діяльності судових органів.

У 2002 р. В. С. Стефанюк зазначав, що: «За роки дії Конституції України судді починають розуміти, що справжня незалежність судової влади починається із застосування у процесі судочинства принципу верховенства права, який не може бути ототожнений з принципом верховенства закону як сліпої, механічної покори нормативно оформленим приписам державної влади» [331, с. 5].

І все ж, проголошена, на той час судова реформа, незважаючи на низку об'єктивних та суб'єктивних чинників, важко, але все ж просувалася у напрямі демократизації судової системи в Україні.

На той час, правові періодичні видання усі п'ять років перехідного періоду, були заповнені пропозиціями і міркуваннями авторитетів-правників щодо можливих шляхів проведення судової реформи. Наслідком кропіткої роботи правової спільноти України було прийняття (21.06.2001) Верховною Радою України низки змін до законів, які просували судову реформу вперед. Серед таких найважливіших законів варто згадати «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»»; «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України»; «Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів»; «Про внесення змін до Закону України «Про органи суддівського самоврядування»; «Про внесення змін до Закону України «Про кваліфікаційні комісії, кваліфікаційну атестацію і дисциплінарну відповідальність суддів судів України»; «Про внесення змін до законів України «Про міліцію», «Про попереднє ув'язнення», «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»; «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»; «Про внесення змін до Арбітражно-процесуального кодексу України»; «Про внесення змін до ЦПК України» [98]. А прийнятий парламентом, під завісу своєї діяльності Закон України «Про судоустрій України» від 07.02.2002, було логічним завершенням другого етапу судової реформи.

Однак, відгуки теоретиків та практиків, щодо реалізованого етапу судової реформи залишили неоднозначне враження. Вони звелися до того, що близько десяти років точилися розмови та дебати, а в результаті було поспіхом прийнято низку законів щодо реформування судової влади, після ознайомлення з якими склалося враження про «половинчастий характер» здійсненого:

– відсутність будь-яких змін в галузі адміністративного судочинства, проекти прийнятих змін до законів готувалися з урахуванням створення

адміністративних судів, однак суди не створені, а зміни до законів не були скориговані;

– за головою апеляційного суду залишилося право вносити протести на постанови по адміністративних справах, хоча ця функція не властива апеляційній інстанції;

– дискутувалося питання про збереження господарських судів як окремої ланки судів загальної юрисдикції, але вони виникли не внаслідок спеціалізації, а як трансформація фактично несудових органів (арбітражних комісій) [160, с. 5];

– фактично прийнятий закон «Про судоустрій України», що передбачав реформування судової влади, тільки поглибив її кризу (унаслідок на кінець 2002 р. в українських судах залишилася нерозглянута кожна шоста цивільна справа і кожна п'ята кримінальна справа, у Верховному Суді – кілька тисяч справ) [133, с. 14];

– не проглядалася чітка модель структури органів судової влади в Україні, а лише після вирішення питань адміністративно-територіального устрою, пропонувалося вдатися до розроблення пропозицій щодо структури судових органів [28, с. 9].

– глобальною проблемою закону «Про судоустрій України» стала відсутність будь-якого реформування в низових судових ланках – місцевих міжгалузевих судах, закон фактично був відірваним від реального стану справ у судочинстві.

З цього приводу нами здійснено аналіз розгляду справ судами, відомості про діяльність яких опубліковані у «Віснику Верховного Суду України» за 2003 р. (№ 1) та Інформаційному звіті Міністерства юстиції України про діяльність у 1996 р. [15].

Вивчення відомостей показало, що станом на 01.01.2005 у системі загальних судів України працювали 4898 штатних судді. Залишок нерозглянутих кримінальних справ склав – 1500, а цивільних справ – 2493. А вже станом на 01.01.2009 у системі загальних судів працювало 6442 суддів, у

т. ч. – 4550 у місцевих загальних судах, майже на 1500 суддів більше, однак, залишок нерозглянутих кримінальних справ склав – 53000, а цивільних – 241700 справ.

Зазначені цифри, як ніщо інше, свідчать про досить низьку ефективність проведеної реформи судової системи зокрема, і судової влади в цілому. Вимальовується дивна тенденція – збільшення кількості суддів на 1/3, збільшило залишок нерозглянутих кримінальних справ майже у 30 разів, а цивільних – у 100 разів!

Якщо розглядати дані факти не як «сухі цифри», а називати речі своїми іменами, то це знайома нам «волокита і тяганина» при розгляді судових справ, а це, відповідно поламає людські долі і життєві трагедії.

Хоча, сьогодні ми вже знаємо, що значне зростання надходження до судів цивільних справ у 2002-2009 рр. було спровоковане позовами про невиконання заробітної плати, стягненнями оплати за комунальні послуги, телефон, електроенергію, тобто зазначені вище справи не завжди становили особливу складність.

Ще однією нагальною проблемою, яку не було до кінця розв'язано в ході минулої судової реформи, це призначення суддів на адміністративні посади, організація роботи голів судів.

Указом Президента України від 26.01.2004 № 98/2004 «Про новий склад Ради з питань реформування судової системи України» було затверджено новий склад Ради з питань реформування судової системи України.

Не завершивши зазначену вище нами Концепцію судово-правової реформи (1992 р.), Комітет Верховної Ради з питань правової політики, Центр політико-правових реформ за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Німецького фонду міжнародного правового співробітництва, з метою подальшого стимулювання процесів судової реформи, розробили «Концепцію розвитку систем правосуддя в Україні на 2004-2014 роки». У ній стосовно системи судів, передбачалося відособлення

трьох судів: кримінального, цивільного та адміністративного [160, с. 5]. Це повною мірою стосувалося і місцевих загальних судів, тобто незважаючи на значні фінансові затрати, пропонувалося йти шляхом спеціалізації судів, і в цій ситуації не допустити симбіозу принципів спеціалізації і територіальності, чим «страждали» розробники попередньої Концепції, з невітнішими наслідками на практиці.

В кінці 2006 р. Україна вступила в черговий етап судово-правової реформи, розпочатої ще 1992 р., 27.12.2006 Президентом України були внесені і визнані невідкладними законопроекти «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» та «Про статус суддів». У зв'язку із чим, у суддівських колективах, навчальних та наукових закладах розпочали широке обговорення цих документів.

Зазначені проекти законів містили низку важливих положень, спрямованих на вдосконалення судової системи України і статусу суддів. Проте, на той час, можливості і обсяг реформування були обмежені важливою об'єктивною причиною – усі законодавчі зміни можна реалізувати лише без виходу за межі чинної на той час Конституції України. А це призводило до того, що чимало назрілих проблем стало можливим вирішувати лише згодом, коли парламентарі і політики дійшли до спільного розуміння потреб конституційних змін.

Аналізуючи на той час зміст розд. VIII чинного Основного Закону, чимало науковців і практиків звернули увагу на неточність назви самого розділу «Правосуддя», адже фактично він охоплював питання як судочинства, так і судоустрою. Тому, в Концепції, ухваленій 22.03.2006 Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження принципу верховенства права [280, с. 48], покладеній в основу зазначених законопроектів, було використано нове для мовознавців і юристів слово «судівництво», проти якого, на той час висловлено чимало критичних зауважень. Роз'яснюючи цей термін, знаний український правознавець С. П. Головатий пояснював, що термін «судівництво» має узагальнюючий характер, об'єднуючи і судовий устрій, і судочинство як

важливі складові судової влади [196]. З цим можна було б погодитися, але тоді чому ж не використати у назві відповідного розділу Конституції України термін «Судова влада», який би і поєднував у собі дві зазначені важливі складові.

Крім того, здійснюваний аналіз статей Основного Закону показав, що і вони потребують змін в ході одного з етапів судової реформи в Україні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції, «делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються». Однак, ця фраза не зовсім точно відображає зміст поняття «делегування», стосовно повноважень судів, адже юридична доктрина розглядає делегування повноважень як «передачу своїх повноважень одними органами державної влади іншим органам державної влади або органам місцевого самоврядування» [229]. Тобто, це положення слід розуміти так, що самі суди не можуть передавати на розгляд інших органів справи, що належать до їхньої юрисдикції. На нашу думку, законодавець також не повинен цього робити. Тому, краще зазначену фразу викласти так: «Здійснення функцій судів іншими органами і посадовими особами не допускається».

Із становленням в Україні «недержавної системи судочинства», значно підвищилась активність третейських судів, які покликані розв'язати господарські спори. Звичайно, через свій «недержавний характер», вони не можуть вважатися судами у звичному розумінні цього слова, але їх діяльність має багато спільного із здійсненням судочинства. Тому, було висловлено доречні пропозиції, закріпити існування такої «недержавної системи судочинства» у відповідному розділі Конституції [114, с. 23].

На той час висловлювалися побажання, щоб у майбутньому до Конституції України внести зміни якими передбачити систему судів загальної юрисдикції. У зв'язку із цим, пропонувалися різні проекти структури судової системи. Як приклад, наведемо лише один із варіантів структури судової системи, запропонований у 2007 р. на міжнародній

науковій конференції в Одесі: «Судову систему України складають: Верховний Суд України – найвищий орган у системі судів загальної юрисдикції: виші суди окремих судових юрисдикцій; апеляційні суди окремих судових юрисдикцій; місцеві суди». На думку автора цієї пропозиції С. В. Ківалова, такий стиль викладу унеможливить виникнення ситуацій, подібних до спроби створення не передбаченого Конституцією Касаційного суду України.

На той час вже було помітно, що недосить чітко у ч. 5 ст. 125 Основного Закону простежується різниця між надзвичайними і особливими судами. Заборона існування надзвичайних судів є цілком зрозумілою – це суди, створені не в установленому законом порядку і наділені повноваженнями, які порушують загальновизнані принципи судочинства. Що ж до особливих судів, то тут далеко не все ясно, адже в принципі кожна судова юрисдикція має свої особливості, а, отже, відповідні суди теж можна вважати особливими. Тому для ясності мабуть доцільно було б вилучити з нового тексту Конституції слово «особливих».

У той час, до принципів територіальності спеціалізації, що містяться у ч. 1 ст. 125 Конституції, автори одного із президентських законопроектів додали ще й принцип інстанційності. У даному випадку, можна було піти найпростішим шляхом: оскільки його немає в Конституції, отже, не повинно бути і в Законі про судоустрій. Однак, вважаємо, що це було б неправильним, оскільки в системі судоустрою давно існують два таких нерозривних поняття, як «ланка судової системи» і «судова інстанція», причому у досконалій системі вони, зазвичай, збігаються. На нашу думку, в майбутній Конституції зазначений принцип має фігурувати.

Звичайно, в одному підрозділі дисертації ми не зможемо проаналізувати усі пропозиції до Основного Закону, що висловлювалися теоретиками та практикаками в ході триваючого, на той час, етапу судово-правової реформи. Однак, зазначимо жваву зацікавленість суспільства до участі у її здійсненні та обговоренні проектів законодавчих актів.

Черговий, триваючий етап судової реформи в Україні розпочато у 2014 р., після відомих подій, які отримали назву «Революції гідності» та проведених після них позачергових виборів Президента України. Метою чергового етапу судової реформи визначено – приведення судочинства України до європейських стандартів та забезпечити захист прав, свобод та законних інтересів громадян шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [334].

Судовою реформою передбачалося внесення змін до Конституції України, а також до низки законів, пов'язаних із системою судочинства. 02.07.2016 Верховна Рада України прийняла зміни до Конституції, і в цей же день було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Серед інших законів, прийнятих в рамках судової реформи: «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»; «Про забезпечення права на справедливий суд»; «Про вищу раду правосуддя» та низку інших.

Серед позитивних нововведень можемо відзначити такі:

– Верховна Рада України усунена від питань призначення та звільнення суддів, ці повноваження поклали на Вищу раду правосуддя (незалежний орган судової влади);

– передбачено створення Вищої ради правосуддя, яка складається з 21 члена;

– згідно закону, Вищу раду правосуддя наділено правом: вносити подання про призначення судді на посаду; ухвалювати рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечувати здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; ухвалювати рішення про звільнення судді з посади; надавати згоду на затримання судді; вживати заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів;

- судову систему України скоротили до трьох рівнів: перший рівень – місцеві та окружні суди, другий – апеляційні суди, третій – Верховний Суд;
- скасовані вищі спеціалізовані суди, які займали місце між апеляційними судами та Верховним Судом;
- Верховний Суд піддався суттєвій реорганізації, було змінено його кадровий склад: вперше в історії незалежної України до його складу увійшли вчені, адвокати і правозахисники, їх вперше відбирали на відкритому конкурсі, який тривав майже рік;
- були створені спеціалізовані суди: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд;
- значної уваги було приділено кадровому питанню з метою подолання корупцію серед суддів та підвищення довіру населення до представників цієї професії, судді позбавили повного імунітету, який перешкоджав притягненню їх до відповідальності за порушення законодавства та принципів справедливого правосуддя, вперше в історії держави на посади суддів змогли претендувати адвокати та науковці;
- кожен суддя мав пройти процедуру кваліфікаційного оцінювання, що стосувалося як нових кандидатів на посади в судах, так і тих суддів, що вже працювали в судовій системі до початку реформи;
- для процедури кваліфікованого оцінювання кандидатів на посади у судах створили спеціальний орган – Вищу кваліфікаційну комісію суддів, членами якої стали судді, адвокати та науковці;
- для процесу оцінки суддів було утворено Громадську раду доброчесності, яка сприяла Вищій кваліфікаційній комісії суддів у встановленні відповідності кандидатів на посаду суддів критеріям професійної етики та доброчесності, тобто широко залучалась громадськість;
- перевірка кандидатів на посади суддів здійснювалася за декількома параметрами: професійна компетенція, доброчесність, професійна етика, психологічна стійкість, з метою уникнення упереджених оцінок, кожному

кандидату під час письмового іспиту присвоюють унікальний код, а усні співбесіди з кандидатами транслювалися у прямому ефірі;

– введено «адвокатську монополію», тому представляти інтереси громадян у судах мають право лише адвокати, а не будь-які юристи [171];

– передбачено поступовий перехід від паперового до електронного судочинства; суди мають здійснювати розгляд справ виключно за матеріалами в електронній формі [371];

– Верховний Суд отримав право прийняття «зразкових рішень», які мають враховуватися судами нижчих інстанцій при розгляді схожих позовів, сприяло б зниженню навантаження на суди та швидкому розгляду однотипних справ [101].

На різних етапах судової реформи в Україні проводилися соціологічні опитування, якщо з 1991 по 1996 рік показник незалежності судової влади зріс з 66% до 78%, то з 2002 по 2009 р. він впав з 74% до 40% [183]. Щодо останнього етапу судової реформи, то опитування, здійснене у вересні 2017 р., у межах проекту USAID, показало відносно позитивне ставлення до судової системи України, так на думку юристів судова система отримала найвищий рівень довіри з усіх органів влади – 38% (для порівняння: парламенту і уряду довіряли лише 12% респондентів). А серед пересічних громадян рівень довіри до судів з 2015 по 2017 р. зріс з 5% до 12%, тоді як парламенту та уряду в 2017 р. довіряли лише 8% і 10% опитаних респондентів [84].

Оцінюючи здійснене, куратор судової реформи О. Філатов задоволений її ходом, однак разом з тим підкреслив, що для справедливого судочинства лише її однієї замало. На його думку, доцільно також провести реформи прокуратури, адвокатури та юридичної освіти [236].

Отже, нами здійснено аналіз змісту сучасної судової реформи в Україні, виділені та опрацьовані її структурні елементи: 1) забезпечення незалежності суддів, оптимізація суддівського врядування та системи призначення суддів на посади; 2) підвищення професійного рівня суддів;

3) удосконалення підзвітності суддів; 4) сприяння ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій; 5) зростання прозорості та відкритості правосуддя; 6) посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги; 7) підсилення ефективності виконавчого провадження; 8) забезпечення ефективності діяльності органів прокуратури; 9) удосконалення процесуального забезпечення справедливості, об'єктивності, неупередженості і права на захист під час проваджень; 10) підвищення рівня ефективності судового захисту особи під час ув'язнення; 11) посилення ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина.

Успішність судово-правової реформи пов'язана не тільки з переглядом існуючих норм і прийняттям нових законів та підзаконних актів, але й із прийняттям належних та дієвих процедур і гарантій, до яких ми відносимо неупереджену діяльність суду.

Реформування судової системи у період з 1991 по 2020 р., поділено на три періоди: перший – доконституційний, тривав з 1991 по 1996 р. (основною метою реформи визначено перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства); другий – прийняття Конституції України та реформування судової системи відповідно до Конституції, тривав протягом 1996-2010 рр. (було прийнято Конституцію України, яка стала основою нового законодавства про судоустрій, на виконання положень Конституції України у 2001 р. була проведена «мала» судова реформа); третій – подальшого вдосконалення судового законодавства відповідно до європейських стандартів (прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», 2016 р. ухвалений Закон України «Про внесення змін до Конституції України», який став логічним продовженням судової реформи, у розд. VIII нової редакції Конституції України закладені основні підвалини організації судової системи, її ланки, основи статусу суддів, державне фінансування, формування доброчесного та

висококваліфікованого суддівського корпусу, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики у діяльності суддів).

Головними напрямками судово-правової реформи в Україні є такі: визначення і реалізація комплексу заходів щодо легітимації судової влади; розбудова комплексної безперервно діючої системи кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення судових органів.

Одним із стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, що передбачає становлення в українській державі незалежних місцевих загальних судів, які складають основу судової системи України, їх діяльність повинна спрямовуватися на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі, що має реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Основними завданнями судово-правової реформи в Україні є піднесення соціального престижу суду, внаслідок створення сильної, незалежної та неупередженої судової влади. Безперечно, забезпечити надійний захист прав і свобод людини і громадянина, як того вимагає Основний Закон України, може тільки судова система, що діятиме виключно на засадах, визначених Конституцією, а саме: законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності судового процесу, змагальності сторін, додержання презумпції невинуватості тощо, в умовах незалежності і недоторканності суддів.

Висновки до розділу 3

1. Міжнародно-правові стандарти визначені як норми і принципи, правила у тих чи інших сферах міжнародного співробітництва. Вони є тим «зразком», «еталоном» до якого повинна прагнути держава; фіксуються в універсальних та регіональних джерелах права; спрямовані на досягнення упорядкованості, узагальнення у відповідній сфері суспільних відносин, відображаючи найкращі правові досягнення міжнародного права та

співробітництва держав-членів міжнародної спільноти; виступають інструментом гармонізації національного законодавства у відповідній сфері.

Поняття «міжнародно-правовий стандарт» містить дві ключові категорії, на яких базується його змістовне наповнення, – це «норми» та «принципи».

Міжнародні стандарти «судочинства», «правосуддя», «суду», «статусу суддів» виділені в окрему категорію, що зумовлено їх пріоритетним положенням у системі міжнародно-правових стандартів.

Основними джерелами міжнародно-правових стандартів судочинства, правосуддя, суду, статусу суддів є міжнародні договори, розроблені на універсальному рівні в рамках ООН та на регіональному рівні у рамках Ради Європи, ОБСЄ. Окремим джерелом міжнародних стандартів правосуддя, статусу суддів є акти, прийняті у рамках спеціалізованих міжнародних організацій, зокрема, Міжнародної асоціації суддів, Європейської асоціації суддів, Консультативної ради європейських суддів, Європейської комісії «За демократію через право» тощо. Серед джерел міжнародних стандартів прав людини варто виділити рішення Європейського Суду з прав людини.

2. Доступність правосуддя сьогодні визнається необхідною ознакою правової держави. Цінність принципу доступності полягає у передбачувальності та зрозумілості процесуальної форми розгляду справ та конфліктів, наявності встановленого законом порядку вирішення справ судами, здатності скористатися процесуальними правами без будь-яких перешкод.

Включення справедливості до вимог, які пред'являються до судового рішення. Визначення поняття справедливості судового рішення, розкривається його зміст і складові частини.

Проблема вільного доступу громадян до правосуддя є однією із базових у сучасних правових системах, що визнають на конституційному рівні ідеї правової держави, поділу влади та існування основних або

невід'ємних прав людини. Саме тому, необхідною ознакою правової держави сьогодні визнається доступність до правосуддя.

3. У змісті сучасної судової реформи в Україні, виділені та опрацьовані структурні елементи реформи: 1) забезпечення незалежності суддів, оптимізація суддівського врядування та системи призначення суддів на посади; 2) підвищення професійного рівня суддів; 3) удосконалення підзвітності суддів; 4) сприяння ефективності правосуддя та оптимізація повноважень судів різних юрисдикцій; 5) зростання прозорості та відкритості правосуддя; 6) посилення гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності безоплатної правової допомоги; 7) підсилення ефективності виконавчого провадження; 8) забезпечення ефективності діяльності органів прокуратури; 9) удосконалення процесуального забезпечення справедливості, об'єктивності, неупередженості і права на захист під час проваджень; 10) підвищення рівня ефективності судового захисту особи під час ув'язнення; 11) посилення ефективності захисту прав і свобод людини і громадянина.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання захисту прав людини неупередженою судовою владою.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Проаналізована сучасна історико-правова ідея неупередженості судової влади, що дало можливість виокремити деякі аспекти її системності, які умовно можна узагальнити таким чином: формування наукової ідеї розуміння призначення судової влади як «інституту справедливості»; відсутність цілеспрямованого плану досліджень теоретико-правових та практичних питань функціонування неупередженості судової влади; певна дослідженість наукових питань неупередженості судової влади різними науковими школами, юридичними спеціалізаціями; відсутність комплексних узагальнень наявних наукових досліджень, правової аналітики щодо стану ідеї неупередженості судової влади; на сучасному етапі відбувається поглиблена розробка таких категорій як «незалежність», «безсторонність», «об'єктивність», «справедливість» судової влади. Встановлено, що теоретико-правові засади наразі є найменш дослідженим аспектом неупередженості судової влади як гарантії захисту прав людини.

2. Методологія пізнання є підґрунтям вивчення будь-якої наукової проблеми. Стрімкий розвиток методології сприяє вдосконаленню наукового пошуку. Аналіз наукових позицій дослідників гарантії захисту прав людини, неупередженості судової влади, виокремлення і формулювання предмета дослідження – теоретичних основ та правової гарантії неупередженості судової влади, його мета і завдання зумовлюють необхідність і доцільність розробки у цьому дослідженні методології, її структури, світоглядних і філософських засад, співвідношення методології, методики та методів,

методологічних підходів і методів, особливостей таких методологічних підходів, як системний, функціональний та інших, методів наукового пізнання і формування понятійно-категоріального апарату тощо.

Проведене дослідження значною мірою є міждисциплінарним, що зумовлює використання підходів, принципів і методів гуманітарних, правових наук, однак із переважанням інструментарію теорії права.

3. За результатами дослідження історичного розвитку неупередженості судової влади, як окремого її аспекту на теренах України, виділено кілька основних періодів: княжа доба; литовсько-польська доба; період Гетьманщини; період Російської Імперії; період УНР; період УРСР; період сучасної України.

Проблеми судової влади тривалий час не були для юридичної науки об'єктом дослідження, оскільки система судових органів розглядалася не з позиції поняття влади, а з позиції організації судової діяльності; період сучасної України – процес становлення і розвитку судової влади в Україні, що супроводжується встановленням відповідної матеріально-правової основи діяльності судових органів, модернізацією та встановленням механізмів управління судової системи, створенням необхідних організаційних передумов здійснення судочинства.

4. Ідея неупередженості судової влади з урахуванням її багатогранного характеру, повинна самостійно виступати окремою гарантією захисту прав людини, що створює необхідні умови для постановлення об'єктивного, справедливого судового рішення.

Вихідною засадою у розумінні судової влади є поняття «державна влада». На основі цього, судова влада визначається як специфічна, незалежна, гілка державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами – судами і призначенням якої є вирішення правових конфліктів у суспільстві із застосуванням спеціальних процедур.

Серед ознак судової влади, доцільно розрізнити правову (нормативну) групу ознак і владну групу ознак. У характеристиці судової влади доцільно

виокремлювати організаційні та функціональні аспекти. Неупередженість відноситься до функціональних правових гарантій. Функціональну характеристику судової влади слід розглядати крізь призму різних понять – принципи, вимоги, умови, завдання та інших, що орієнтує на плюралістичність як наукового розуміння, так і нормативного закріплення неупередженості судової влади у національному законодавстві, міжнародному та європейському праві.

5. Термін «неупередженість» як правове явище та наукова категорія, використовується у нормативних актах, науковій літературі, державних стандартах і може бути формальною, змістовною і процедурною категорією. Формальна неупередженість втілюється в принципи формальної рівності, що конкретизується у вимогах рівності перед законом, рівності перед судом. Змістовну неупередженість слід розуміти як морально-етичну категорію, як об'єктивну поведінку судді по відношенню до сторін провадження. Процедурна неупередженість виражається у неухильному дотриманні процесуальних правил, що спрямовані на забезпечення справедливості результату тієї чи іншої дії. Неупередженість виконує координуючу роль в системі інших гарантій, і є гарантією ефективного здійснення суддівської діяльності, а отже, гарантією забезпечення прав і свобод людини.

6. Основою розуміння системи функцій судової влади є поетапна їх класифікація. Функції класифікують за певними підставами: принципом поділу влади; сферою діяльності; об'єктом; предметом.

За сферою діяльності функції судової влади поділяють на внутрішні і зовнішні. До кожної із цих груп слід застосувати критерії за об'єктом. Так, функції судової влади у внутрішній сфері мають градації на такі основні групи: правоустановні; правозастосовні; правоохоронні; правозахисні. Функції захисту прав і свобод людини є пріоритетними, оскільки: 1) переважно саме із цими функціями пов'язано виникнення судової влади як окремої гілки влади; 2) інші функції судової влади (правосуддя, судовий контроль, зокрема й конституційний) є похідними від цих головних функцій.

Судова влада реалізує функцію захисту прав і свобод людини передусім у ході здійснення функції правосуддя. Тому, правосуддя можна визначити як легальну процедуру здійснення органами судової влади функцій щодо захисту прав та свобод людини і громадянина, а також розгляду й остаточного вирішення (процесуальним порядком) кримінальних і цивільних справ відповідно до Основного та інших законів України.

Правосуддя не можна ототожнювати з поняттям «судової влади». Воно є однією із функцій судової влади, обсяг якої за своїм змістом, є більшим ніж зміст поняття «правосуддя». До системи органів судової влади входять не тільки суди загальної юрисдикції, а й інші органи, положення про які містяться у VIII розд. Конституції України – «Правосуддя». Тому, логічно було б, цей розділ назвати – «Судова влада», для чого доцільно внести відповідні зміни до Конституції України.

7. Міжнародно-правові стандарти неупередженої судової влади – є системою основоположних норм та принципів міжнародного права, закріплених у міжнародно-правових актах, які характеризують правову сутність неупередженості суду, суддів та визначають вимоги щодо них та їх повноважень.

Основні причини, що обумовили прийняття міжнародно-правових стандартів неупередженої судової влади, а також статусу суддів, знайшли своє нормативне закріплення у міжнародно-правових актах, зокрема, у преамбулах до них. До основних з них належать: створення різноманітних умов в яких забезпечується справедливість (Статут ООН, 1945 р.), можливість для кожної особи реалізувати право на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним, безстороннім судом (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, 1966 р.), забезпечення допомоги державам-членам під час вирішення завдань щодо забезпечення незалежності суддів з метою посилення верховенства права (Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль

суддів», 1994 р.), забезпечення того, щоб положення, спрямовані на створення найкращих гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, були внесені до офіційного документу для усіх держав (Європейська хартія про статус суддів, 1998 р.).

Реалізація міжнародно-правових стандартів неупередженої судової влади і статусу суддів, в процесі судової реформи в Україні, забезпечить вирішення проблемних питань щодо покращення доступності до правосуддя, зміцнення незалежності, приведення системи правосуддя у відповідність до потреб суспільства, і як наслідок, забезпечить здійснення правосуддя компетентним, справедливим та незалежним і неупередженим судом.

8. Доступність до правосуддя – це наявність інституційних і процесуальних гарантій, що забезпечують право потенційних учасників процесу отримати справедливе правосуддя. Найважливішими актуальними аспектами вільного доступу до правосуддя є такі: а) підвищення правового виховання, правової культури громадян; б) співвідношення достатньої кількості судів і суддів з навантаженням, територією, кількістю населення; в) спрощення і диференціація судової процедури; г) забезпечення кваліфікованої юридичної допомоги, що надається професійними юристами; д) забезпечення існування безоплатного правосуддя для бідних верств населення.

Здійснивши характеристику напрямів реалізації неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини, слід зазначити наступне: незалежність та ефективність судової влади є вагомим критерієм демократичності держави та панування верховенства права. Така держава забезпечує право на справедливий суд – основне з прав людини, що надає можливість захищати усі інші права, що належать особі [63, с. 247-248].

Право на справедливий судовий розгляд не зводиться до процесуальних моментів, до процедури розгляду справи у суді, воно є багатоаспектним, бо додатково вбирає в себе інституційні елементи, кожен з яких потребує самостійного теоретичного осмислення з урахуванням

особливостей практичної реалізації. Елементи права на справедливий судовий розгляд класифіковано на дві групи: інституційні та процесуальні. До інституційних елементів права на справедливий судовий розгляд віднесено належний суд і доступ до суду. До процесуальних елементів права на справедливий судовий розгляд віднесено: публічність судового розгляду, розумний строк судового розгляду, належна судова процедура, вмотивованість рішень суду, виконання судових рішень.

Механізм організаційно-правового забезпечення прав і свобод людини судовою владою – це динамічна система правових і організаційних форм, засобів та заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню прав і свобод людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить у собі три елементи: 1) забезпечення принципу доступності до правосуддя; 2) забезпечення права на справедливе і неупереджене правосуддя; 3) охорону та захист прав і свобод.

9. Реформування судової системи у період з 1991 р. по 2020 р., поділено на три періоди: перший – доконституційний, тривав з 1991 по 1996 р. (основною метою реформи визначено перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства); другий – прийняття Конституції України та реформування судової системи відповідно до Конституції, тривав протягом 1996-2010 рр. (було прийнято Конституцію України, яка стала основою нового законодавства про судоустрій, на виконання положень Конституції України у 2001 р. була проведена «мала» судова реформа); третій – подальшого вдосконалення судового законодавства відповідно до європейських стандартів (прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», 2016 р. ухвалений Закон України «Про внесення змін до Конституції України», який став логічним продовженням судової реформи, у розд. VIII нової редакції Конституції України закладені основні підвалини організації судової системи, її ланки, основи статусу суддів, державне фінансування, формування доброчесного та

висококваліфікованого суддівського корпусу, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики у діяльності суддів).

Головними напрямками судово-правової реформи в Україні є такі: визначення і реалізація комплексу заходів щодо легітимації судової влади; розбудова комплексної безперервно діючої системи кадрового, фінансового та інформаційного забезпечення судових органів.

Одним із стратегічних завдань розвитку державності в Україні було і залишається проведення судово-правової реформи, що передбачає становлення в українській державі незалежних місцевих загальних судів, які складають основу судової системи України, їх діяльність повинна спрямовуватися на захист прав людини, забезпечення соціальної стабільності та режиму законності в державі, що має реалізовуватися виключно засобами правового характеру. Основними завданнями судово-правової реформи в Україні є піднесення соціального престижу суду, внаслідок створення сильної, незалежної та неупередженої судової влади. Безперечно, забезпечити надійний захист прав і свобод людини і громадянина, як того вимагає Основний Закон України, може тільки судова система, що діятиме виключно на засадах, визначених Конституцією, а саме: законності, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласності судового процесу, змагальності сторін, додержання презумпції невинуватості тощо, в умовах незалежності і недоторканності суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов А. С. Автореферат учебного пособия «Ювенальная юстиция». *Вопросы ювенальной юстиции*. 2009. № 4. URL: <http://juvenjust.org/index.php?showtopic=1245> (дата звернення 15.06.2020).
2. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 19-24.
3. Академічний тлумачний словник української мови («СУМ-11»), 1970-1980): В 11 т. Онлайн версія. URL: sum.in.ua (дата звернення 15.06.2020).
4. Апостол Д. Інструкція судам. *Праці по вивченню історії українського права*. 1928. № 11. С. 246-323.
5. Арбитражно-процесуальний кодекс України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Аскеров С. С. Принцип незалежності і недоторканості суддів у кримінальному процесі України та Азербайджану (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Київ, 2008. 201 с.
7. Бабенко К. А. Принципи поділу державної влади та сучасні проблеми його реалізації в Україні: (конституційно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2004. 19 с.
8. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19.05.2006 (Схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/995_j67#Text
9. Баштанник А. Г. Баштанник В. В. Механізм державного регулювання трансформаційних процесів у системі судової влади в Україні. *Грані*. 2013. № 8, С. 174-179.
10. Безрукова В. С. Словарь нового педагогического мышления. Екатеринбург: [б. и.], 1992. 89 с.
11. Белкин А. А. Конституционная охрана: три направления российской идеологии и практики. Санкт-Петербург: Петрополис. 1995. 144 с.

12. Бережанський Г. І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191-196.
13. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 17 с.
14. Бігун В. С. Філософія правосуддя. Ідея та здійснення: монографія. Київ: [б. в.], 2011. 303 с.
15. Біла книга. Інформаційний звіт Міністерства Юстиції України про діяльність у 1996 році. Київ, 1997. 109 с.
16. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. Москва: Наука, 1973. 270 с.
17. Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юрид. думка, 2011. 384 с.
18. Бойко В. Б. Забезпечення доступу до правосуддя на стадії пред'явлення позову. *Форум права*. 2016. № 2. С. 11-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення 15.06.2020).
19. Бойко В. Ф. «Мала» судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2002. 76 с.
20. Бойко В. Ф. Про стан здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції в 2000 р. та заходи щодо його удосконалення з метою реалізації положень Конституції України. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 1. С. 3-7.
21. Бойко В. Ф. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. *Право України*. 2002. № 3. С. 3-7.
22. Бойко В. Ф. Справедливий, незалежний і неупереджений. Європейські стандарти демократичного судочинства та судово-правова реформа в Україні. *Політика і час*. 2001. № 1. С. 20-27.

23. Бойко В. Ф. Стан здійснення в Україні правосуддя в 1998 р. та завдання по удосконаленню організації роботи суддів. *Право України*. 1999. № 3. С. 3-8.
24. Бойко В. Ф. Становлення незалежного високопрофесійного суду – нагальна потреба сьогодення. *Вісник Верховного Суду України*. 1996. № 1. С. 2-11.
25. Бойко В. Ф. Судова система: проблеми реформування та розвитку. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. № 6. С. 2-5.
26. Бойко В. Ф., Євдокімов В. О., Юлдашев О. Х. Право людини на правосуддя (судове право України): навчальний посібник. Київ: Варта, МАУП. 2003. 256 с.
27. Борко А. Л. Поняття державної влади як основи розуміння судової влади. *Право і безпека*. 2011. № 5. С. 11-15.
28. Бринцев В. Конституційний шлях коригування курсу судово-правової реформи. *Право України*. 2003. № 2. С. 7-12.
29. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 39 с.
30. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 462 с.
31. Бринцев В. Д. Судебная власть (Правосудие). Итоги реформы 1992-2003 гг. в Украине. Харьков: Ксилон, 2004. 224 с.
32. Бринцев В. Д. Судебная власть (Правосудие): Пути реформирования в Украине. Харьков: Ксилон, 1998. 182 с.
33. Булкат М. С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія. Київ: Юридична думка, 2018. 504 с.

34. Буряк О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті Європейських стандартів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2010. 18 с.
35. Буряк О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2010. 190 с.
36. Бучик А. Стандарти справедливого суду у розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Віче*. 2015. № 22. С. 2-5.
37. Ведерніков Ю. А., Кучук А. М. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект. Київ: Знання України. 2009. 219 с.
38. Ведерніков Ю. А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Знання. 2008. 333 с.
39. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005, 1719 с.
40. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
41. Великий тлумачний словник сучасної української мови уклад і голов ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
42. Венгеров Б. А. Теория государства и права: учебник. Москва: Новый юрист, 1998. 624 с.
43. Визер Б. Защита прав человека в Австрии. *Гос. и право*. 1993. № 1. С. 99-102.
44. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2004. 19 с.
45. Винокурова Л. В. Судова влада як правовий механізм захисту та реалізації прав громадян. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 31-37.
46. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема, питання етики, несумісної

поведінки та безсторонності» (документ № ССЈЕ (2002), ор. № 3). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU02286> (дата звернення 15.06.2020).

47. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Одеса 2013. 32 с.

48. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.

49. Волков О. Ф. Конституційні основи судової влади в Україні. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні: матеріали науково-практичної конференції (Львів, 24-25 берез. 2011)*. Львів: ФОП Кундельський Г. Л. С. 20-23.

50. Воскобитова Л. А. Сущностные характеристики судебной власти: монография. Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 2003. 160 с.

51. Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2009. 23 с.

52. Глазунова Н. И. Государственное управление: учебник. Москва: Муниципальный мир, 2004. 456 с.

53. Глинська М. В. Стандарт неупередженості сторони обвинувачення в розумінні ч. 2 ст. 9 КПК України: значення та критерії. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 25-32.

54. Гловацький І. Ю. Влада, Суд, Адвокатура в афоризмах, сентенціях та прислів'ях / уклад. І. Ю. Гловацький. Львів: Апріорі, 2009. 564 с.

55. Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права. Москва: Эксмо, 2005. 832 с.

56. Гончаренко В. Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1. С. 1-5

57. Городовенко В. В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 60-62.
58. Городовенко В. В. Незалежність суддів і самостійність судів у контексті нового стану судово-правової реформи. *Вісник академії правових наук*. 2011. № 3. С. 206-215.
59. Городовенко В. В. Про становлення незалежної судової влади. *Право України*. 2002. № 9. С. 120-123.
60. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.10. Харків, 2006. 20 с.
61. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: монографія. Київ, 2007. 224 с.
62. Грень М. М. Генеза права на справедливий суд. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2005. № 13. С. 22-24.
63. Грень М. Н. Право на справедливий суд: проблеми незалежності та безсторонності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 247-251.
64. Гринюк В. О. Принципи незалежності суддів і підкорення їх тільки закону: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2004. 19 с.
65. Гринюк В. О. Принципи незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Київ, 2004. 228 с.
66. Гринюк Р. Ф. Судова влада як фундаментальний чинник становлення правової держави в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 2 (40). С. 27-36.
67. Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23-27.
68. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. *Серія «Юридичні науки»*. 2012. № 91. С. 4-5.

69. Грошевий Ю. М. Теоретичні проблеми формування переконання судді в радянському кримінальному судочинстві: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1975. 403 с.
70. Грошовий Ю. М., Марочкін І. Е. Органи судової влади в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. 20 с.
71. Грушевський М. К. Ілюстрована історія України. Київ-Львів, 1913. 524 с.
72. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти): навчальний посібник. Київ: Знання. 2008. 495 с.
73. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы: учебник / под ред. К. Ф. Гуценко. Москва: ЗЕРЦАЛО, 1999. 416 с.
74. Дедов Д. И. Юридический метод: научное эссе. Москва: Волтерс Клувер, 2008. 160 с.
75. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью (Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29.11.1985). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення 15.06.2020).
76. Декларация про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення 15.06.2020).
77. Деміда М. А. Історіографія дослідження ролі суду і правосуддя в Україні 1920-1930-х років. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3 (12). С. 11-15.
78. Демченко С. Складники ефективності господарського судочинства. *Вісник Академії управління МВС України*. 2010, № 2 (14), С. 21-27.
79. Державна виконавча влада в Україні: формування та функціонування: збірник наукових праць / наук. керів. Н. Р. Нижник. Київ: вид-во УАДУ, 2000, 224 с.

80. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник / за ред. С. Г. Серьогіної. Харків: Право, 2005. 256 с.
81. Дзьобань О. П. Теоретичні основи поділу та взаємодії влади (історико-філософський аспект). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2004. № 11 (37). С. 60-80.
82. Доброхотов А. Л. Цель. *Новая философская энциклопедия* / Предс. науч.-ред. совета В. С. Стёпин. Москва: Мысль, 2010: URL: <http://iph.ras.ru/elib/3339.html> (дата звернення 15.06.2020).
83. Довбня В. Січові Стрільці кийвського формування у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років: організація та правові засади діяльності / за наук. ред. П. П. Михайленка. Київ: Текст, 2002. 220 с.
84. Довіра українців до судів завдяки судовій реформі зростає з 5% до 12% – опитування USAID (85% опитаних вважають запровадження в рамках реформи кваліфікаційного оцінювання суддів позитивним кроком). 5 Канал. Перший. Український. Інформаційний. Офіційний сайт. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/dovira-ukraintsiv-do-sudiv-zavdiaky-sudovii-reformi-zrosla-z-5-do-12-opytuvannia-usaid-171083.html> (дата звернення 15.06.2020).
85. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (підписання Україною 12.12.1977). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення 15.06.2020).
86. Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ (Приводится в извлечениях) от 29.06.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення 5.06.2020).
87. Дописувачі Вікіпедії, «Перелік конституційних актів держав Європи» *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=108204> (дата звернення 15.06.2020).

88. Европейская хартия о законе «О статусе судей» (Лиссабон, 10.07.1998) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text (дата звернення 15.06.2020).
89. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (Лісабон, 10.07.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text (дата звернення 15.06.2020).
90. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2008. 222 с.
91. Єріна А. М., Захожай В. Б., Єрін Д. П. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2004. 212 с.
92. Житнік О. В. Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 58-67.
93. Журавель К. О., Селіванов М. В. Неупередженість та незалежність суду в цивільному процесі в риторичній стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 р. р. *Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23-24 груд. 2016)*. Львів, 2016. Ч. 2. С. 9-12.
94. Завальнюк В. В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 309-312.
95. Завражанов Е. В. Судебная власть в Российской Федерации: общетеоретические вопросы и проблемы реализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2006. 27 с.
96. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948. Неофіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 15.06.2020).

97. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / за ред. В. В. Молдована. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
98. Закони України, спрямовані на реалізацію судово-правової реформи / Міністерство юстиції України. Офіц. вид. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 191 с.
99. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2004. 19 с.
100. Зоммер Б. Защита прав человека: прерогатива Конституционного Суда и компетенция судов общей юрисдикции. *Российская юстиция*. 1999. № 2. С. 13-14.
101. Зразкові справи (аналітичний огляд) / Верховний суд України, 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zrazkovi_spravi_1.pdf (дата звернення 15.06.2020).
102. Испания: Конституция и законодательные акты / пер. с исп.; сост. В. А. Савина; под ред. А. А. Разумовича. Москва: Прогрес, 1982. 352 с.
103. Итоговый документ Венской встречи государств-участников Сопещения по безопасности и сотрудничеству в Европе (Публикуется в извлечениях) от 15.01.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_081#Text (дата звернення 15.06.2020).
104. Історія держави і права України: підручник / за ред. А. С. Чайковського. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 512 с.
105. Камінська І. В. Генеза інституту незалежності суду на теренах України. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 143-154.
106. Карпечкін П. Ф. Судова влада на сучасному етапі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 3 (23). С. 56-57.
107. Карташов В. Н. Теория государства и права: учебное пособие. Ярославль: ЯрГУ, 2012. 175 с.

108. Качанов Є. О. Право на справедливий суд як основоположна гарантія прав людини: історичний розвиток концепції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 23-26.
109. Керимов Д. А. *Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права*. Москва: Аванта+, 2001. 559 с.
110. Кивалов С. В. *Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды*. Одесса: Юрид. лит., 2010. 270 с.
111. Киров В. *Парадоксы государственной власти в гражданском обществе (конституционно-правовые аспекты)*. Москва: Независимое издательство «Монускрипт». 1992. 230 с.
112. Ківалов С. В. Деякі питання судово-правової реформи. *Вісник прокуратури*. 2000. № 1. С. 26.
113. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі Україні «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 68. С. 12-16.
114. Коваль В. М. *Актуальні проблеми організації та діяльності апеляційних судів з України*. Севастополь. 2005. 188 с.
115. Коваль В. М. *Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10*. Одеса, 2004. 19 с.
116. Коваль І. *Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини щодо України*. Міністерство юстиції України. Офіційний сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7474 (дата звернення 15.06.2020).
117. Колесник О. В. *Належний суд як одна з передумов справедливого та неупередженого судочинства*. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 331-336.
118. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л., Пастухов В. П., Тихомиров О. Д. *Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова*. Київ: Юрінком, 1997. 320 с.

119. Комаров В., Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навчальний посібник. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.
120. Комаров С. А. Общая теория государства и права: курс лекцій. Москва: Манускрипт, 1996. 316 с.
121. Коментар до Закону України «Про Судоустрій України» за заг. ред. В. Т. Маляренка. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 463 с.
122. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 15.06.2020).
123. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 (ратифікована Постановою ВР України № 789-ХІІ від 27.02.91). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 15.06.2020).
124. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Ратифікована із застереженнями Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 3484-ХІ (3484-11) від 26.01.87).
125. Кондратьев О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Харків, 2005. 19 с.
126. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 203 с.
127. Коновалова И. А. Российское законодательство и международные нормы в области предупреждения правонарушений несовершеннолетних. *Административное и муниципальное право*. 2008. № 6. С. 65-72.
128. Конституционное право: учебник / под ред. В. В. Лазарева. Москва: Новый Юрист. 1998. 544 с.

129. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ: Український центр правничих студій. 1999. 376 с.
130. Конституція незалежної України / за ред. С. Головатого. Київ: Українська правнича фундація, 1999. 480 с.
131. Конфліктологія: навчально-методичний посібник / Бараненко Б. І. та ін.; за аг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ: НАВСУ, 2003. 144 с.
132. Концепція судово-правової реформи в Україні: Схвалена Постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2296-12> (дата звернення 15.06.2020).
133. Концепція удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, ухвалена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження принципу верховенства права 22.03.2006. Київ, 2006. 48 с.
134. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
135. Корнієнко М. Функції Рад як наукова категорія. *Радянське право*. 1990. № 4. С. 60-63.
136. Коровайко О. І. Міжнародні стандарти незалежності та безсторонності суду в кримінальному процесі України. *Право і бізнес*. 2016. Вип 4 (63). С. 65-70.
137. Коруц У. З. Теоретичні аспекти регулювання права на справедливий судовий розгляд у національному праві та у практиці Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 371-375.
138. Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.
139. Кочанов Є. О. Право на справедливий суд як основоположна гарантія прав людини: історичний розвиток концепції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Т. 2. С. 23-26.

140. Кравчук М. Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів, 2015. 20 с.
141. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш. 2002. 247 с.
142. Кримінальний процес України: підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Харків: Право, 2000. 234 с.
143. Крючко Н. І. Ознаки судової влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків. 2019. 193 с.
144. Кудрявцев В. Н., Трусов А. И. Политическая юстиция в СССР. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002. 385 с.
145. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2006. 215 с.
146. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атака, 2004. 288 с.
147. Кульчицький В. С, Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2001. 320 с.
148. Кульчицький В., Сидорчук О. Суд присяжних і наукова думка про нього в Україні після судової реформи 1864 р. *Право України*. 2003. № 6. С. 125-128.
149. Ладиченко В. В. Теоретико-правові засади поділу влади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1998. 18 с.
150. Левченков О. І. Проблеми правового регулювання суспільних відносин: загальнотеоретичні аспекти: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 527 с.
151. Лейбо Ю. И., Толстопятенко Г. П., Зкштайн К. А. Научно-практический комментарий к главе 2 Конституции Российской Федерации «Права и свободы человека и гражданина» / под ред. К. А. Зкштайна. Москва: «Издательство ЗКОМ», 2000. 448 с.

152. Лелеко В. В. Застосування герменевтичного підходу до вивчення тексту. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 142-145.
153. Лемак О. В. Право на незалежний і безсторонній суд в контексті захисту прав людини і основоположних свобод. *Конституційно-правові академічні студії*. 2015. Вип. 1. С. 78-88.
154. Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості реформування кримінально-процесуального законодавства. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 1. С. 20-31.
155. Лужанський А. В. Доступ до правосуддя: окремі проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 3. С. 26-27.
156. Луспеник Д. Д. Судочинство у справах про захист честі, гідності та ділової репутації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.
157. Луценко О. О. Роль Римського Статуту міжнародного кримінального суду у розвитку концепції справедливого розгляду. *Право і суспільство*. 2015. № 5/3. С. 174-179.
158. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2004. 447 с.
159. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод во Франции. *Защита прав человека в современном мире* / отв. ред. И. А. Ледях. Москва: Институт государства и права РАН. 1993. С. 114-122.
160. Макаренко Г. Розвиток системи правосуддя у контексті судової реформи. *Юридичний вісник України*. 2004. № 10 (06-12.03.2004). С. 5.
161. Мальшев К. Курс гражданского судопроизводства. Т. 1. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1876. 449 с.

162. Маляренко А. В. Підстави юридичної відповідальності суддів загальної юрисдикції України: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.10. Одеса. 2013. 20 с.
163. Маляренко А. В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення. *Вісник Верховного суду України*. 2012. № 2 (138). С. 26-31
164. Маляренко А. В. Упередженість, як підстава дисциплінарної відповідальності судді. *Правове життя сучасної України*: матеріали між наук.-практ конф. (Одеса, 20-21 квіт. 2012). Одеса: Одеська юридична академія, 2012. С. 203-204.
165. Маляренко В. Т. Новий етап в історії Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 1. С. 12-19.
166. Марочкін І. Є. Доступність правосуддя як гарантія його реалізації. Судова реформа в Україні. Проблеми та перспективи: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 18-19 квіт. 2002). Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 31-34.
167. Марчак В. Я. Психологічні та етичні засади здійснення правосуддя. *Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 26-28 трав. 2004). Чернівці: Рута, 2004, С. 128-133.
168. Масликов И. С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 1997. 212 с.
169. Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учебник. Москва: Дело, 2014. 525 с.
170. Матусханов А. А. Європейський стандарт прав людини у правовій системі України. *Трипільська цивілізація*. 2012. № 8. С. 63-67.
171. Мацко А. Адвокатська монополія – так чи ні! Національна асоціація адвокатів України. Офіційний сайт. URL: <https://unba.org.ua/publications/4640-advokats-ka-monopoliya--tak-chi-ni.html> (дата звернення 15.06.2020).

172. Мацко Л. А., Прищак М. Д. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2009. 158 с.

173. Мацькевич М. М. Історико-правові аспекти розвитку судової системи на території Західної України в період панування Австро-Угорської монархії. *Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Чернівці, 30 трав. 2009). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. С. 153-157.

174. Мироненко Є. О. Системно-структурна характеристика принципів адміністративного судочинства. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*. 2014. № 2. С. 176-180.

175. Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної ради / ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, Акад. прав. наук України. Київ: [б. в.], 1995. 327 с.

176. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія (статті, доповіді, рецензії). Київ : Генеза, 1999. 944 с.

177. Мігоряну С. Д. Забезпечення права на судовий захист – передумова формування правової держави в Україні. *Актуальні проблеми політики*: збірник наукових праць. Одеса: Фенікс, 2006. Вип. 29. С. 387-390.

178. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (Ратифікована із застереженнями Президією Верховної Ради Української РСР 21.01.1969). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 15.06.2020).

179. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (Прийнято 16.12.1966 Генеральною Асамблеєю ООН. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI), ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 15.06.2020).

180. Моджевский А.-Ф. К архиепископам, епископам и священникам церквей польских (третья речь Анджея Фрича Моджевского о наказании за

человекоубийство). *Польские мыслители эпохи возрождения*. Москва: изд-во АН СССР. 1960. С. 109-116.

181. Моджевский А.-Ф. Об исправлении государства. *Польские мыслители эпохи возрождения*. Москва: изд-во АН СССР. 1960. С. 69-109.

182. Моисеева Т. В. Объективность и беспристрастность суда первой инстанции. Москва : Юрлитинформ. 148 с.

183. Моніторинг незалежності суддів в Україні / за заг. ред. А. Алексеева; Центр суддівських студій, Рада суддів України, Асоціація суддів України. Київ: Поліграф-Експрес, 2009. 120 с. URL: http://www.judges.org.ua/article/Mon_2009.pdf (дата звернення 15.06.2020).

184. Монтескье Шарль Луи. О духе законов. Москва: РИПОЛ классик, 2019. 690 с.

185. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: «ФІНН», 2011. 384 с.

186. Москвич Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 19 с.

187. Москвич Л. М. Професіоналізм суддів як передумова побудови ефективної судової системи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко*. 2009. № 1. С. 48-54.

188. Муздыбаев К. Идеи справедливости. *Социологические исследования*. 1992. № 11. С. 94-101.

189. Мурашин Г. Законодавство України про Конституційний Суд. *Правова система України: теорія і практика*: тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції. Київ: Інститут держави і права АН України. 1993. С. 135-138.

190. Назаренко Г. Методология правопознания. *Уголовное право*. 2002. № 4. С. 93-94.

191. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2005. 20 с.

192. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: монографія. Харків: «ФІНН», 2009. 144 с.
193. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 448 с.
194. Назаров І. В. Теоретичні аспекти визначення принципів побудови судової системи. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 102. С. 204-211.
195. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Банчук О. А., Дудоров О. О., Луцик В. В. та ін.; наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ: Віате, 2018. 472 с.
196. Нацкомісія зі зміцнення демократії схвалила нові законопроекти «Про судоустрій» і «Про статус суддів». УКРІНФОРМ (Мультимедійна платформа іномовлення України). 12.07.2006. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/373909-natskomsya-z-zmstsnennya-demokrat-shvalila-nov-zakonoproekti-pro-sudoustroy-pro-status-suddv-490231.html> (дата звернення 15.06.2020).
197. Нестругіна І. М. Організаційно-правовий механізм державного фінансового контролю в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Харків, 2012. 213 с.
198. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х томах / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2003. Т. 1. 926 с.
199. Новиков А. М. Докторская диссертация? Пособие для докторантов и соискателей учёной степени доктора наук. Москва: Эгвес, 2003. 120 с.
200. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва: СИНТЕГ, 2007. 668 с.
201. О военном положении: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 22.06.1941. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1941. № 29.
202. О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, которые имели место в период 30-40-х и в

начале 50-х годов: Указ ПВС СССР от 16.01.1989. *Известия ЦК КПСС*. 1989. № 10. С. 80-82.

203. О создании специальных коллегий: Постановление ВУЦИК и СНК СССР от 10 июля 1934 г. *Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик*. 1934. № 36. Ст. 284.

204. Об уголовной ответственности за воинские преступления: Закон СССР от 25.12.1958. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 10.

205. Об уголовной ответственности за государственные преступления: Закон СССР от 25 декабря 1958 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 8.

206. Об утверждении Положения о военных трибуналах: Закон СССР от 25 декабря 1958 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 14.

207. Общая теория государства и права. Академический курс: В 2-х томах: учебник / отв. ред. М. Н. Марченко. Москва: Зерцало, 1998. Т. 2. 640 с.

208. Общая теория прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: Норма, 1996. 509 с.

209. Овсепян Ж. И. Правовая защита конституции. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Ростов-на-Дону: Литература Д. 1992. 320 с.

210. Овчаренко О. Проблемы забезпечення права на справедливий суд. Українська Гельсінська спілка з прав людини (helsinki.org.ua): веб-сайт. URL: <https://helsinki.org.ua/problemy-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/> (дата звернення 08.03.2020).

211. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык. 1991. 921 с.

212. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: изд-во иностранных и национальных словарей, 1952. 848 с.

213. Олійник А. Суд як суб'єкт забезпечення Європейських стандартів права на судовий захист. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 144-150.
214. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.
215. Ордонанс о судьях 1346 года. *Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права. Т. 1: Документы Древнего мира и Средних веков* / ред. К. И. Батыр, Е. В. Поликарпова. Москва: Юристъ, 1996. 392 с.
216. Основи цивільного законодавства Союзу РСР, союзних і автономних республік. Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 50. Ст. 525, 526.
217. Основні принципи незалежності судових органів (Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення 15.06.2020).
218. Основы законодательства о судостроительстве Союза ССР, союзных и автономных республик. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 12.
219. Основы уголовного законодательства Союза ССР, союзных и автономных республик. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 6.
220. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР, союзных и автономных республик. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 15.
221. Охотницька Н. В. Становлення судової системи України (1991-2012 р.р.): історико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2015. 212 с.
222. Панова Н. С. Політична неупередженість державного службовця як гарантія ефективності та стабільності державної служби. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2017. Вип. 47. Т. 2. С. 144-147.

223. Петери З. Задачи и методы сравнительного правоведения. *Сравнительное правоведение: сб. статей. Москва: Прогресс, 1978. С. 76-90.*

224. Петров Р. А. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України. *Право України. 2012. № 1-2. С. 300-306.*

225. Петрухин И. А. Правовое государство и правосудие. *Сов. гос. и право. 1991. № 1. С. 20-21.*

226. Пилипчик П. П. Ще раз про незалежність суддів. *Вісник Верховного Суду України. 2005. № 9. С. 2-5.*

227. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки від 18.06.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956#Text (дата звернення 15.06.2020).

228. Платон. Закон. *Платон. Сочинение в 3-х т. Москва: Мысль, 1972 Т. 3 ч. 2. С. 83-478.*

229. Погорілко В. Ф. Делегування повноважень. *Юридична енциклопедія. Т. 2. Київ, 1999. С. 54-55.*

230. Политехнический словарь / глав. ред. А. Ю. Ишлинский. Москва: Советская энциклопедия, 1989. 656 с.

231. Политология: учебное пособие. / под ред. Г. В. Полуниной. Москва: Акапыс. 1996. 389 с.

232. Поляков І. І. Організація і діяльність судових органів таврійської губернії за судовою реформою 1864 року (60-90-ті роки ХІХ ст.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 19 с.

233. Порівняльні статистичні дані діяльності військових судів України за 1998-2002 рр. *Архів Верховного суду України.*

234. Права человека: учебник / под ред. Е. А. Лукашевой. Москва: Норма – Инфра*М, 1998. 574 с.

235. Правничий довідник для професійних суддів / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2003. 596 с.
236. Право на справедливий суд – це не тільки судова реформа. Важливі також реформи прокуратури, адвокатури та юридичної освіти, – заступник глави АП Філатов. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 28.12.2017. URL: https://censor.net/ua/news/3041904/pravo_na_spravedlyvyyi_sud_tse_ne_tilky_sudova_reforma_vajlyvi_takoj_reformy_prokuratury_advokatury (дата звернення 15.06.2020).
237. Правова доктрина України: у 5-т. / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2013. Т. 2: Публічно-правова доктрина України. 864 с.
238. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / за ред. О. М. Мироненка, І. Б. Усенка. Київ: Вид-во Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. 220 с.
239. Пригожин И. Философия нестабильности. *Вопросы философии*. 1991. № 6. С. 46-51.
240. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
241. Прилуцький С. В. Формулювання корпусу професійних суддів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2004. 19 с.
242. Приступа С. Н. Концептуальні засади компенсаційної функції цивільного права. *Вісник академії правових наук України*. Харків. 1996. № 6. С. 153-160.
243. Притика Д. М. Організаційно-правові засади встановлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 36 с.
244. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.

245. Про арбітражний суд: Закон України від 4 .06.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 36. Ст. 469.
246. Про внесення доповнень і змін до Цивільного процесуального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо порядку розгляду судових справ: Закон України. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 2 (36). С. 226.
247. Про внесення змін до Арбітражно-процесуального кодексу України: Закон України від 21.06.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 36. Ст. 188.
248. Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд»: Закон України від 21.06.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 40. Ст. 194.
249. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України»: Закон України від 21.06.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 40. Ст. 191.
250. Про внесення змін до статей 149 і 150 Конституції (Основного Закону) України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 26. Ст. 202.
251. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку із змінами в Законі УРСР «Про судоустрій УРСР»: Закон України. *Голос України*. 18.05.2004. С. 12-14.
252. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів УРСР: Закон України від 17.06.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 506.
253. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР»: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 35. Ст. 508.

254. Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР»: Закон України від 24.02.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 26. Ст. 204.

255. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 26.03.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 397.

256. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України. Законодавство України, що регулює діяльність судів та визначає статус судів України. Київ: Українська правнича фундація, 1994. С. 109.

257. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4.03.1998. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 236.

258. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28.12.1960. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14.

259. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28.12.1960. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

260. Про затвердження Цивільного процесуального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 18.07.1963. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1964. № 50. Ст. 525, 526.

261. Про Збройні Сили України: Закон України від 6.12.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. Ст. 108.

262. Про мережу та кількісний склад військових судів України: Указ Президента України № 572/98 від 30.05.1998. *Офіційний вісник України*. 1998. № 22. Ст. 798.

263. Про органи суддівського самоврядування: *Голос України*. 18.05.2004. С. 11.

264. Про перейменування військових трибуналів України у військові суди і продовження повноважень їх суддів: Постанова Верховної Ради України від 3 лютого 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 15. Ст. 135.

265. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 року. *Урядовий кур'єр*. 12 січня 1995. С. 10.

266. Про призначення судом більш м'якого покарання: Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.

267. Про Прикордонні війська України: Закон України від 4 листопада 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. Ст. 113.

268. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

269. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

270. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.

271. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 8. Ст. 56.

272. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення 15.06.2020).

273. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 27. Ст. 180.

274. Про судоустрій Української РСР: Закон Української РСР від 5 червня 1981 р. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1981. № 24. Ст. 357.

275. Про судоустрій Української РСР: Закон Української РСР від 30 червня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1960. № 23. Ст. 176.

276. Про утворення в арбітражних судах України спеціальних колегій з розгляду справ про банкрутство: Указ Президента України від 21 квітня 1998 р. № 333/98. *Збірник Указів Президента України* (квітень-червень 1998 року). Вип. 2. С. 44.

277. Про утворення військової колегії у складі Верховного Суду України: Постанова Верховної Ради України від 24 лютого 1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 26. Ст. 779.

278. Про Цивільну оборону України: Закон України від 3 лютого 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 14. Ст. 124.

279. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посібник / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський та ін.; за ред. М. П. Орзіха. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 272 с.

280. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус суддів, внесений Президентом України 27 грудня 2006 р. Київ, 2007. 50 с.

281. Прокопенко О. Б. Організаційно-правові гарантії забезпечення неупередженості суддів. *Вісник Верховного суду України*. 2009. № 5 (105). С. 2-6.

282. Протасов В. Н. Теория права и государтсва. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы. Москва: Новый юрист. 1999. 240 с.

283. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1996 року. Київ: Атіка, 1994. 235 с.

284. Рабінович П. Особливості режиму законності під час Великої Вітчизняної війни. *Право України*. 2000. № 5. С. 9-11.

285. Рабінович П. М. Категорії та закони діалектики – актуальний інструмент сучасного правопізнання (за матеріалами практики Страсбурзького суду). *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 4. С. 8-19.

286. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків: Право, 1997. 64 с.

287. Рабінович П., Панкевич І. Межі прав людини у Конституція України. *Право України*. 1997. № 5. С. 19-22.

288. Рац М. В. Методология: младшая сестра науки или ее мать? URL: https://www.ng.ru/science/2004-02-11/14_methodology.html (дата звернення 15.06.2020).

289. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика / за ред. В. Т. Маляренка. Київ: Юрінком, 1997. 464 с.

290. Рекецька І. Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації Українського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 18 с.

291. Рекомендація № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13.10.1994). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_323#Text (дата звернення 15.06.2020).

292. Ржевский В. А., Чепурнова Н. М. Судебная власть в Российской Федерации: конституционные основы организации и деятельности. Москва: Юристь, 1998. 216 с.

293. Римский статут международного уголовного суда. Текст Римского статута, распространенного в качестве документа A/CONF.183/9 от 17 июля 1998 года с изменениями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 15.06.2020).

294. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо

офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення 15.06.2020).

295. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23.12.1997 № 7-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-97#Text> (дата звернення 15.06.2020).

296. Рогальська В. В. Незалежний і неупереджений суд як гарантія реалізації права на справедливий судовий розгляд. *Актуальні питання протидії злочинності у сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали II між нар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 15 березня 2018). Дніпро: Дніпр. Держ ун-т внутрішніх справ, 2018. С. 314-318.

297. Рожнова В. В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 381-387.

298. Розенфельд В. Г., Фролов А. В. О функциях и организации деятельности прокуратуры. *Журнал российского права*. № 2. 1999. С. 69-83.

299. Розова С. С. О понятии «проблемы методологии науки». *Проблемы методологии науки: сборник статей / АН СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, филологии и философии, Новосибир. гос. ун-т; отв. ред. А. Н. Кочергин, В. П. Фофанов*. Новосибирск: Наука, 1985. С. 7-14.

300. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599-602.

301. Романюк Я. М., Іванченко І. Б. Генеральний Суд УНР: «Іменем Української Народної Республіки». *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 12 (184). С. 40-45.

302. Рулан Н. Юридическая антропология: ученик. Москва: Норма, 2000. 310 с.

303. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917-1921 рр. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 53-62.
304. Русанова І. О. Проблеми організації суду присяжних в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 19 с.
305. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави. Київ: Тандем, 1996. 240 с.
306. Савенко М. Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68-83.
307. Савенко М. Д. Статус судді Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 2. С. 54-61.
308. Савуляк Р. Судові органи Російської імперії на Україні за реформою 1864 р. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2004. Вип. 39. С. 121-127.
309. Савченко В. А. Дванадцять війн за Україну. Харьков: Фолио, 2006. 415 с.
310. Савченко О. В. Методологічні засади дослідження громадського контролю. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 12. С. 120-125. URL: <http://eastemlaw.com.ua/osoblive-administrativne-pravo/savchenko-o-v-metodologichni-zasadi-doslidzhennya-gromadskogo-kontrolyu> (дата звернення 15.06.2020).
311. Сердюк В. В. Незалежність і неупередженість суду як складова права на судовий захист та їх значення для Верховного суду України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. Вип. 306. С. 30-36.
312. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
313. Сіда Ю. С. Судова влада в умовах трансформації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 20 с.

314. Скомороха В. Є. Окремі питання діяльності конституційної юстиції в Україні. *Право України*. 1999. № 12. С. 4-10.
315. Скомороха В. Є. Окремі питання поділу влади, визначення державної та судової влади, незалежності судової влади. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 52-67.
316. Скомороха В. С. Судова незалежність. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 1. С. 71-72.
317. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
318. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1997. 389 с.
319. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка. 1970-1980. Т. 5. С 398.
320. Словник української мови: в 11-ти т. Т. 7. / ред. кол.: І. К. Білодід та ін. Київ: Наук, думка, 1976. 724 с.
321. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загально-теоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2001. 19 с.
322. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01. Харків: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. 2001. 187 с.
323. Советский энциклопедический словарь / глав. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1988. 1599 с.
324. Современный словарь по педагогике / сост. Е. С. Рапацевич. Минск: Современное слово, 2005. 720 с.
325. Совтрансавто-Холдинг проти України: Рішення Європейського суду з прав людини від 27.05.2013. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=510> (дата звернення 15.06.2020).

326. Соловйов І М. Визначення ефективності діяльності адміністративних судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип 30 (2). С. 178-183.

327. Сопільник Р. Л. Поняття незалежності та безсторонності суду крізь призму євроінтеграційної парадигми. *Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2013. № 4. С. 65-71.

328. Справа № бр 213п. *Архів Верховного Суду України за 1998 рік*.

329. Степанова С. В. Незалежність і безсторонність суду як гарантія права на справедливий розгляд. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2016. № 2. С. 8-17.

330. Стефанюк В. Судова влада як основна юридична гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2001. № 1. С. 15-18.

331. Стефанюк В. С. Проблеми конституційного та адміністративного правосуддя при застосуванні норм Конституції України та інших законів. *Право України*. 2002. № 2. С. 3-9.

332. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. 176 с.

333. Стеченко Д. М., Чмир О. С. *Методологія наукових досліджень: підручник*. Київ: Знання, 2005. 309 с.

334. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Схвалена Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення 15.06.2020).

335. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 15.06.2020).

336. Субтельний О. *Україна: Історія / пер. з англ.* Київ: Либідь, 1993. 720 с.

337. Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку: монографія / В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков та ін. За ред. І. Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 503 с.
338. Судова влада України / авт. та кер. проекту С. Романенко. Київ: Романенко С. Ю., 2010. 664 с.
339. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін та ін.; за заг ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.
340. Судустрой України: підручник / С. В. Ківалов та ін.; за ред. С. В. Ківалова. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 384 с.
341. Судустройство и правоохранительные органы: учебник / под ред. Ю. К. Орлова. Москва: Проспект, 2015. 290 с.
342. Сусло Д. С. Організація судових органів Української РСР в період 1917-1925 рр. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. 88 с.
343. Сырых В. М. Теория государства и права: учебник / отв. ред. С. А. Чибиряев. Москва: «Былина», 1998. 512 с.
344. Таранова Т. С. Принципы конфиденциальности. *Правовое обеспечение инновационного развития экономики Республики Беларусь: материалы науч.-практ. конф.* (г. Минск, 21-22 октября 2011). Минск, 2011. С. 399-404
345. Тарасов Н. Н. Методологические проблемы современного правоведения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Екатеринбург, 2002. 46 с.
346. Татаренко В. Б. Євроінтеграційні процеси судової влади України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія*, 2009. Т. 1. Вип. 109. С. 115-120.
347. Тацій В. Я., Бурчак Ф. Г. Завдання правової науки в світлі реалізації Конституції України. *Вісник Академія правових наук України*. 1997. № 4 (11). С. 3-11.
348. Теория государства и права: учебник / под ред. В. К. Бабаева. Москва: Юрайт, 2013. 715 с.

349. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
350. Теорія держави і права: навчальний посібник / С. К. Бостон, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. Київ: Академія, 2013. 348 с.
351. Теорія держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
352. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
353. Тертична Є. В. Місце та роль органів судової влади в механізмі «стримування і противаг» у системі розподілу влади України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 211-215.
354. Тиунов О. И. Защита прав человека в практике Конституционного Суда Российской Федерации в условиях интернационализации российского права и роль в этом процессе международных правовых стандартов. *Международное публичное и частное право*. 2003. № 2 (11). С. 15.
355. Тихомиров А. Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: монография. Киев: Знання, 2005р. 334 с.
356. Тихомиров О. До проблеми розуміння функцій сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 1. С. 72-75.
357. Тихомиров О. Компаративний метод: постнекласична інтерпретація. *Право України*. 2014. № 4. С. 197-203.
358. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади: автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2006. 35 с.

359. Тобота Ю. А. Питання та критерії «справедливого судового розгляду» у рішенні Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. 2013. № 1086. Вип. 2. С. 65-68.

360. Тобота Ю. А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків. 2013. № 1086. С. 65-68.

361. Тодика Ю. Роль Конституції України в становленні громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 2. С. 3-12.

362. Тодика Ю. М. Державно-правова конфліктологія як важливий напрямок наукових досліджень. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 6. С. 13-23.

363. Тодика Ю. М. Функції Конституції України та їх загальна характеристика. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 1. С. 20-28.

364. Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правому механізмі забезпечення основних прав громадян. Харків: Лібра, 1998. 107 с.

365. Тодика Ю. Н. Конституционно-правовой статус иностранцев и беженцев в Украине: учебное пособие. Харьков: Факт, 1999. 104 с.

366. Толочка О. Право на справедливий судовий розгляд у світлі українського законодавства та правозастосовчої практики. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / за ред. О. Н. Жуковського. Київ, 2004. С. 233-270.

367. Топорнин Б. Н. Теоретические вопросы реализации Конституции. *Теоретические вопросы реализации Советской Конституции* / ред. кол. Азовкин И. А., Лучин В. О. Масленников В. А. и др. Москва: АН СССР, Институт государства и права. 1982. С. 5-13.

368. Трегубов Є. Л. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358-363. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_ (дата звернення 15.06.2020).

369. Третьякова О. Д. Юридическая конвергенция: дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Владимир, 2012. 441 с.

370. Трофімов Ю. Л., Алексєєв М. І., Керилєнко Т. С. та ін. Психологія: підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: Либідь, 2003. 560 с.

371. Трут Д. Переваги електронного судочинства. Ідемо в ногу з часом! ЮРИСТ@ЗАКОН (електронне видання). URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834 (дата звернення 15.06.2020).

372. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу): Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004. *Офіційний вісник України від 24.12.2004*. 2004. № 49. С. 62. Ст. 3220.

373. Уваров В. М. Методы педагогического исследования: учебное пособие. Нижний Тагил : НТГПИ, 2002. 87 с.

374. Уварова О. Принципи верховенства права у судовій практиці України. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 65-72.

375. Удовика Л. Г. Глобалізація як чинник трансформації правотворчості в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1 (2). С. 51-57.

376. Удовика Л. Г. Формування правових цінностей в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 81-86.

377. Удовика Л. Г. Формування теорії правової системи у юридичній науці (частина 1). *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 12-20.

378. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. / ред. кол.: В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, Ю. М. Гамрецький та ін. НАН України. Ін-т історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Київ: Наук. думка, 1996. 590 с.

379. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / ред. кол.: В. А. Смолій, В. Ф. Верстюк, Ю. М. Гамрецький та ін. НАН України. Ін-т історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Київ: Наук. думка, 1997. 424 с.

380. Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. Київ : Либідь, 1997. 560 с.

381. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. Москва: Политиздат, 1991. 559 с.

382. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя. Москва: Наука, 1985. 675 с.

383. Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев. Москва: Инфра, 1992. 576 с.

384. Філіпенко А. С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки» (Спеціальний випуск).

№ 13 (2018). URL.: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/viewFile/3283/2959 (дата звернення 15.06.2020).

385. Філософія права: проблеми та підходи: навч. посібник / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 290 с.

386. Формула судової реформи. Центр політико-правових реформ: офіційний веб-сайт. URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5725-> (дата звернення 15.06.2020).

387. Француз Т. І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2001. 19 с.
388. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атака, 2005. 332 с.
389. Харт Г. Л. А. Позитивизм и разграничение права и морали. *Правоведение*. 2005. № 5, С. 102-136.
390. Хартвиг М. Защита прав человека в Федеративной Республике Германия. *Защита прав человека в современном мире*. / отв. ред. И. А. Ледах. Москва: Институт государства и права РАН. 1993. С. 68-83.
391. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР 1917-61: В 7 т. Т. 1 : 1917-1941 рр. Київ : Держполітвидав УРСР, 1963. 820 с.
392. Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учебное пособие / под ред. В. Г. Стрекозова. Москва: Дабахов, Ткачев, Димов, 1997. 384 с.
393. Цинцадзе Н. С. Классификация и иерархия правовых ценностей в теории права. *Вестник ТГУ*. 2014. № 2 (130). С. 189-195.
394. Цувіна Т. А. Незалежність суду як елемент права на суд у цивільному судочинстві. *Юрист України*. 2014. № 2 С. 101-109.
395. Черновський О. К. Незалежність та недоторканість судді як основні психологічні чинники його діяльності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2010. Вип. 550. С. 106-111.
396. Чабан Н. А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функцій судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 164-172.
397. Шафир М. А. О правовой охране Конституции. *Теоретические вопросы реализации Советской Конституции* / ред. кол. И. А. Азовкин, В. О. Лучин, В. Д. Масленников и др. Москва: Институт государства и права АН СССР. 1982. С. 58.

398. Швець Ф. Д. *Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник*. Рівне: НУВГП, 2016. 151 с.
399. Шевчук А. Створення міського станового суду в українських губерніях Російської імперії за реформою 1775 року. *Волинські історичні записки*. 2009. Т. 3. С. 27-38.
400. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. *Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник*. Київ: Знання, 2008. 310 с.
401. Шишкін В. І. *Судові системи країн світу: навчальний посібник: У 3-х кн.* Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 336 с.
402. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. *Полис*. 1996. № 5. С. 45-61.
403. Штогун С. Г. Неупередженість суду при розгляді справ приватного обвинувачення. *Адвокат*. 2005. № 12 (63). С. 7-8.
404. Штогун С. Г. *Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01*. Харків, 2004. 20 с.
405. Штогун С. Г. *Організація діяльності місцевих загальних судів в Україні: навчальний посібник*. Острозький національний університет «Острозька академія», 2006. 354 с.
406. Штогун С. Т. Проблеми і перспективи нового законопроекту про судоустрій. *Право України*. 2007. № 7. С. 73-76.
407. Щербатюк В., Сокур Ю., Орищенко Ю. Козацьке право Запорозької Січі в контексті українського правотворення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020, № 1 (114), С. 53-61.
408. Щербина П. Ф. *Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине*. Львов, 1974. 190 с.
409. Энтин М. *Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза. Конституционное право: восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3. С. 85-97.

410. Этика. Энциклопедический словарь / под ред. Р. Г. Апресяна, А. А. Гусейнова. Москва: Гардерики, 2001. 671 с.
411. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Москва: Наука, 1978. 391 с.
412. Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник. Київ: Істина, 2006. 320 с.
413. Юридический энциклопедический словарь / глав. ред. А. Я. Сухарев. Москва: Советская энциклопедия, 1984. 415 с.
414. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: ПП. «ВД «Кальміус»», 2013. 424 с.
415. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5: П-С. 736 с.
416. Юридична енциклопедія: У 6 т. / під ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: вид-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 1999. Т. 2: Д-І. 744 с.
417. Юридичний словник / уклад. І. П. Бутко, Р. І. Гримчук; за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького та ін. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. 871 с.
418. Ярмиш О. М., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: навчальний посібник. Харків: вид-во НУВС. 2002. 672 с.
419. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 (набрала чинності для України 24.08.1991). Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення 15.06.2020).

ДОДАТКИ

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» ад'юнкта кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ
Чабан Наталії Анатоліївни**

У Дарницькому районному суді міста Києва при здійсненні правосуддя беруться до уваги основні результати дисертаційного дослідження на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень (081 – Право) ад'юнкта кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ Чабан Наталії Анатоліївни, що опубліковано в:

1. Чабан Н. А. Проблема доступності до правосуддя в Україні. Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 29 квіт. 2006 р.). Івано-Франківськ, 2006. С. 60–63.

2. Чабан Н. А. Право людини і громадянина на ефективний судовий захист. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (21–22 груд. 2007 р.). Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 214–216.

3. Чабан Н. А. Реалізація міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами судової влади. Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Алушта (АРК) 29 жовтня – 1 листопада 2009 р.). Алушта, 2009. С. 215–219.

4. Чабан Н.А. Забезпечення права на справедливе правосуддя органами судової влади. Права людини та механізм їх забезпечення в Україні: мат. міжвуз. наук.-теорет. конф.(Київ, 4 грудня 2009 р.). Київ: Київський національний університет внутрішніх справ.2009. Ч.2. С.181–184.

5. Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Матеріали VII-х всеукраїнських читань присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 р.). Київ, 2017, С.121-124.

6. Чабан Н.А. Особливості мовлення юриста. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф.(Київ, 30 листопада 2017): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ 2017. Ч. 1. С.244-247.

7. Чабан Н.А. Етапи формування міжнародно-правових стандартів судової влади. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та

світі: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. (Житомир 19.04.2018 р.). Житомир, 2018. С. 196-201.

8. Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Каунас 27-28.04.2018р.). Каунас. Литва, 2018. С. 153-158.

9. Чабан Н.А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини. Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория, законодательство, практика: сборник тезисов международной научно-практической конференции (Брест, Белорусь, 23.11.2018). Брест, 2018. С. 284-287.

10. Чабан Н.А. Протидія корупції в судовій системі. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 7 груд. 2018 р.) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр.справ, 2018. Ч.2. С. 418-420.

11. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. № 3 (88). С. 164-171;

12. Chaban N. Impartial court with in the context of international standards / Чабан Н. Неупереджений суд у контексті міжнародних стандартів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. №1(106). С. 385-395;

13. Чабан Н.А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. № 4. С. 128-139;

14. Chaban N. Historiography of investigation impartiality of the judiciary in support of human rights / Чабан Н.А. Історіографія досліджень неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини. Міжнародне науково-періодичне видання KELM: Knowledge, Education, Law and Managament. 2018. № 4 (29) czerwiec. P.171-184;

15. Чабан Н.А. Неупередженість суду як гарантія забезпечення прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. URL: <http://pap.in.ua/>.

Вважаємо, що положення дисертаційного дослідження Чабан Наталії Анатоліївни є актуальними, мають необхідний теоретичний рівень, практичне значення та характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані у практичній діяльності Дарницького районного суду міста Києва у процесі здійснення правосуддя.

В.о. Голови
Дарницького районного
суду міста Києва

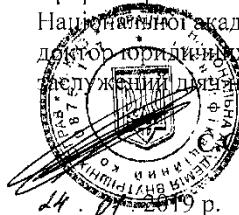
17.04.2019р.

В.О. Щасна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
послужений діяч науки і техніки України

С. Чернявський

24. 07. 2019 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації здобувача кафедри
теорії держави та права Чабан Наталії Анатоліївни на тему
«Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини:
теоретико-правове дослідження»
у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: заступника начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Калиновського О.В. (голова комісії), професора кафедри конституційного права та прав людини, доктора юридичних наук, професора Камінської Н.В., доцента кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Кривецького Ю.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Чабан Наталії Анатоліївни на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» впроваджені у науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Чабан Н.А. використовуються: в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами: при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами, слухачами; під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Історія вчень про державу та право», «Правознавство», «Історія України», «Порівняльне правознавство».

2. Результати дисертації відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. № 3 (88). С. 164-171.

Chaban N. Impartial court within the context of international standards / Чабан Н. Неупереджений суд у контексті міжнародних стандартів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. №1(106). С. 385-395.

Чабан Н.А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. № 4. С. 128-139.

Chaban N. Historiography of investigations impartiality of the judiciary in support of human rights / Чабан Н.А. Історіографія досліджень неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини. Міжнародне науково-періодичне видання KELM: Knowledge, Education, Law and Management. 2018. № 4 (29) czerwiec. P.171-184.

Чабан Н.А. Неупередженість суду як гарантія забезпечення прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. URL.: <http://pap.in.ua/>.

Чабан Н. А. Проблема доступності до правосуддя в Україні. Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 29 квіт. 2006 р.). Івано-Франківськ, 2006. С. 60- 63.

Чабан Н. А. Право людини і громадянина на ефективний судовий захист. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (21-22 груд. 2007 р.). Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 214-216.

Чабан Н. А. Реалізація міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами судової влади. Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Алушта (АРК) 29 жовтня - 1 листопада 2009 р.). Алушта, 2009. С. 215-219.

Чабан Н.А. Забезпечення права на справедливе правосуддя органами судової влади. Права людини та механізми їх забезпечення в Україні: мат. міжвуз. наук.-теорет. конф.(Київ, 4 грудня 2009 р.). Київ: Київський національний університет внутрішніх справ.2009. Ч.2. С.181-184.

Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Матеріали VII-х всеукраїнських читань присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 р.). Київ, 2017, С.121-124.

Чабан Н.А. Особливості мовлення юриста. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф.(Київ, 30 листопада 2017); у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ 2017. Ч. 1. С.244-247.

Чабан Н.А. Етапи формування міжнародно-правових стандартів судової влади. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. (Житомир 19.04.2018 р.). Житомир, 2018. С. 196-201.

Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Каунас 27-28.04.2018р.). Каунас. Литва, 2018. С. 153-158.

Чабан Н.А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини. Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория, законодательство, практика: сборник тезисов международной научно-практической конференции (Брест, Беларусь, 23.11.2018). Брест, 2018. С. 284-287.

Чабан Н.А. Протидія корупції в судовій системі. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 7 груд. 2018 р.) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр.справ, 2018. Ч.2. С. 418-420.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

О.В. Калиновський

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
професор

Н.В. Камінська

кандидат юридичних наук,
доцент

Ю.В. Кривницький

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України

Д. Гусарев

16.01.2019 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
Чабан Наталії Анатоліївни на тему
«Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини:
теоретико-правове дослідження»
в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М. (голова комісії), начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю., завідувача кафедри історії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В. склала цей акт про те, що результати дисертації Чабан Наталії Анатоліївни на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» впроваджені в освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Чабан Н.А. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Історія вчень про державу та право», «Правознавство», «Історія України», «Порівняльне правознавство», а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, які можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:
кандидат юридичних наук,
доцент

А.М. Завальний

Члени комісії:
доктор юридичних наук,
доцент

О.Ю. Дрозд

кандидат юридичних наук,
доцент

О.В. Шкуратенко

ЗАТВЕРДЖУЮЗаступник декана
юридичного факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

_____ д.ю.н., проф. **О. О. Отраднава**

_____ 2019 р.

впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка результатів дисертаційного дослідження Чабан Наталії Анатоліївни на тему: «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження», поданих на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Комісія у складі:

1. Завідувача кафедри теорії права та держави, д.ю.н., проф. **С. В. Бобровник**;2. Завідувача кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. **М. А. Погорецького**;3. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., доц. **О. З. Хотинської-Нор**

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Чабан Наталії Анатоліївни на тему: «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження», поданих на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, є цілком обґрунтованими, мають належний науковий рівень та вагомим практичне значення для використання у навчальному процесі юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні навчальних дисциплін «Судоустрій України», «Судова влада в Україні», «Теорія держави», «Теорія права», а також у науково-дослідній роботі аспірантів та викладачів.

Завідувач кафедри
теорії права та держави,
д.ю.н., проф.

С. В. Бобровник

Завідувач кафедри правосуддя,
д.ю.н., проф.

М. А. Погорецький

Професор кафедри правосуддя,
д.ю.н., доц.

О. З. Хотинська-Нор

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Університету
сучасних знань,

кандидат юридичних
наук, професор

Ведерніков Ю.А.

... 05.2019

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри теорії держави та права НАВС Чабан Наталії Анатоліївни на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, до освітнього процесу Університету сучасних знань

Комісія у складі: проректора з навчальної та наукової роботи, доктора юридичних наук, професора Мосьондза С.О., завідувача кафедри публічно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента Чурпіти В.В., професора кафедри публічно-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента Шестакова В.Ю., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ Чабан Наталії Анатоліївни на тему «Неупередженість судової влади як гарантія забезпечення прав людини: теоретико-правове дослідження» впровадженні у освітній процес університету.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Чабан Н.А. застосовуються в освітньому процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі студентами з таких навчальних дисциплін «Конституційне право», «Судочинство в господарських судах», «Адміністративне судочинство», «Основи правознавства», «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Судова влада та правоохоронні органи», «Судочинство зарубіжних країн».

2. Результати дисертаційного дослідження Чабан Н.А. відображені у навчально-методичних матеріалах для студентів, де у якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Чабан Н. А. Проблема доступності до правосуддя в Україні. Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 29 квіт. 2006 р.). Івано-Франківськ, 2006. С. 60–63.

2. Чабан Н. А. Право людини і громадянина на ефективний судовий захист. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (21–22 груд. 2007 р.). Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 214–216.
3. Чабан Н. А. Реалізація міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами судової влади. Сучасні проблеми правової системи України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Алушта (АРК) 29 жовтня – 1 листопада 2009 р.). Алушта, 2009. С. 215–219.
4. Чабан Н.А. Забезпечення права на справедливе правосуддя органами судової влади. Права людини та механізм їх забезпечення в Україні: мат. міжвуз. Наук.-теорет. конф.(Київ, 4 грудня 2009 р.). Київ: Київський національний університет внутрішніх справ.2009. Ч.2. С.181–184.
5. Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Матеріали VII-х всеукраїнських читань присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова (Київ, 17 листопада 2017 р.). Київ, 2017, С.121-124.
6. Чабан Н.А. Особливості мовлення юриста. Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листопада 2017): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ 2017. Ч. 1. С.244-247.
7. Чабан Н.А. Етапи формування міжнародно-правових стандартів судової влади. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. (Житомир 19.04.2018 р.). Житомир, 2018. С. 196-201.
8. Чабан Н.А. Європейські стандарти судової влади в Україні. Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Каунас 27-28.04.2018р.). Каунас. Литва, 2018. С. 153-158.
9. Чабан Н.А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини. Проблемы правового регулирования общественных отношений: теория, законодательство, практика: сборник тезисов международной научно-практической конференции (Брест, Беларусь, 23.11.2018). Брест, 2018. С. 284-287.
10. Чабан Н.А. Протидія корупції в судовій системі. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.(Київ, 7 груд. 2018 р.) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр.справ, 2018. Ч.2. С. 418-420.
11. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. № 3 (88) . С. 164–171;
12. Chaban N. Impartial court within the context of international standards / Чабан Н. Неупереджений суд у контексті міжнародних стандартів. Науковий

вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. №1(106). С. 385-395;

13. Чабан Н.А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. № 4. С. 128-139;

14. Chaban N. Historiography of investigations impartiality of the judiciary in support of human rights / Чабан Н.А. Історіографія досліджень неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини. Міжнародне науково-періодичне видання KELM: Knowledge, Education, Law and Managament. 2018. № 4 (29) czerwiec. P.171-184;

15. Чабан Н.А. Неупередженість суду як гарантія забезпечення прав людини. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6.С.56-61URL: <http://pap.in.ua/>).

Сформульовані в ній положення, пропозиції й висновки є науково-обґрунтованими і будуть використані також, у науково-дослідницькій сфері, як підґрунтя для подальших наукових розробок.

**Проректор з навчальної та наукової роботи,
доктор юридичних наук, професора**

29.05. 2019 р.

 Мосьондз С.О.

**Завідувач кафедри публічно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент**

29.05. 2019 р.

 Чурпіта В.В.

**Професор кафедри публічно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент**

29.05. 2019 р.

 Шестаков В.Ю.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті у вітчизняних наукових фахових виданнях:*

1. Чабан Н. А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. № 3 (88). С. 164-172.

2. Chaban N. Impartial court within the context of international standards / Чабан Н. Неупереджений суд у контексті міжнародних стандартів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. № 1 (106). С. 385-395.

3. Чабан Н. А. Загальнотеоретична характеристика ознак судової влади. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. № 4. С. 128-139.

4. Чабан Н. А. Неупередженість суду як гарантія забезпечення прав людини. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2018. № 6 С. 56-61. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2018.pdf.

*Статті у наукових періодичних виданнях інших держав**та виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз:*

5. Chaban N. Historiography of investigations impartiality of the judiciary in support of human rights / Чабан Н. А. Історіографія досліджень неупередженості судової влади у забезпеченні прав людини. *Міжнародне науково-періодичне видання KELM: Knowledge, Education, Law and Managment*. 2018. № 4 (29) czerwiec. P. 171-184.

Опубліковані праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Чабан Н. А. Проблема доступності до правосуддя в Україні. *Проблеми вдосконалення правового забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні*: матеріали Всеукраїнської міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (Івано-Франківськ, 29 квіт. 2006). Івано-Франківськ, 2006. С. 60-63.

7. Чабан Н. А. Право людини і громадянина на ефективний судовий захист. *Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти*: збірник тез доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Суми, 21–22 груд. 2007). Суми: УАБС НБУ, 2007. С. 214-216.

8. Чабан Н. А. Реалізація міжнародних стандартів забезпечення прав і свобод людини та громадянина органами судової влади. *Сучасні проблеми правової системи України*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Алушта, 29 жовт. – 1 лист. 2009). Алушта, 2009. С. 215-219.

9. Чабан Н. А. Забезпечення права на справедливе правосуддя органами судової влади. *Права людини та механізм їх забезпечення в Україні*: мат. міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 4 груд. 2009). Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. Ч. 2. С. 181-184.

10. Чабан Н. А. Європейські стандарти судової влади в Україні. *Матеріали VII-х всеукраїнських читань присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* (Київ, 17 листоп. 2017). Київ, 2017. С. 121-124.

11. Чабан Н. А. Особливості мовлення юриста. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 лист. 2017): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 244-247.

12. Чабан Н. А. Етапи формування міжнародно-правових стандартів судової влади. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції (Житомир, 19 квіт. 2018). Житомир, 2018. С. 196-201.

13. Чабан Н. А. Європейські стандарти судової влади в Україні. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Каунас, 27-28 квітн. 2018). Каунас, 2018. С. 153-158.

14. Чабан Н. А. Міжнародні стандарти забезпечення прав людини. *Проблеми правового регулювання общественных отношений: теория, законодательство, практика: сборник тезисов международной научно-практической конференции* (Брест, 23 листоп. 2018). Брест, 2018. С. 284-287.

15. Чабан Н. А. Протидія корупції в судовій системі. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 7 груд. 2018) у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. Ч. 2. С. 418-420.

16. Чабан Н. А. Судово-правова реформа в Україні у контексті неупередженості судової влади. *П'ятдесят шості економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 27 квітн. 2021). Львів: ГО «Наукова спільнота», Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku, 2021. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/articles/year-13/rozdil-85/pidrozdil-309/pidrozdil2-1042/>.

17. Чабан Н. А. Судова влада як гарантія захисту прав людини. *П'ятдесят шості економіко-правові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 27 квітн. 2021). Львів: ГО «Наукова спільнота», Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Przeworsku, 2021. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/articles/year-13/rozdil-85/pidrozdil-309/pidrozdil2-1042/>.